

THEOLOGIAI SZAKLAP

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT 5 IVEN.

ELŐFIZETÉSI ÁRA ÉVI 6 KOR. — THEOLOGUSOKNAK 4 KOR.

Jausz Vilmos,

soproni theol. tanár,

Pokoly József,

kolozsvári theol. tanár,

Dr. Tüdős István,

miskolci ref. lelkész,

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

Raffay Sándor,

pozsonyi theol. tanár.

TARTALMA:

Keresztelő János. <i>Tüdős István dr.-tól</i>	1
Az egyéniség és a személyiség az Újtestamentomban. <i>Schneller István dr.-tól</i>	15
Jézus születése. IV. <i>Raffay Sándortól</i>	33
A pietismus paedagógiája. <i>Payr Sándortól</i>	43
Márk és Pál. <i>Raffay Sándortól</i>	66
Lapszemle	69
Könyvismertetés:	
Dr. Masznyik Endre, Jézus élete evangéliomi képekben. <i>Raffay Sándortól</i>	73
Grützmacher G. Hieronymus. <i>Daxer Györgytől</i>	75
Biblische Zeit- und Streitfragen. <i>Daxer Györgytől</i>	76
Debreceni Lelkészi Tár. <i>Csiky Lajostól</i>	77

POZSONY.

WIGAND F. K. KÖNYVNYOMDÁJA.

1907.

Horváth Pál
új születése
Győr 1927

Keresztelő János.

Az újszövetségi kornak bekövetkezése nem történt az emberiségre nézve egyszerre, mintegy váratlanul. Századok hosszú során át hirdették a próféták a jobb kor eljövetelét, amelyet az „égnek felhőiben“ leszálló „Messiás“ fog teremteni. Sőt az utolsó próféta, Malakiás, azt is megírta, hogy mielőtt bekövetkeznék az „itélet nagy napja“, elküldi az úr az ő angyalát, ki megtisztítja az utat ő előtte és eljő a szövetségnek követe, a kinek az lesz a hivatása, hogy mint Illyés próféta szerepeljen, ki „az atyáknak szívöket a fiakhoz hajtja és a fiaknak szívöket az atyákhoz“ (Mal. 3¹, 4⁵, 6). Vagyis még az is megmondattott előre, hogy előkészítője is lesz a jobb kornak, — előfutárja, előhírnöke az Úrnak, hogy a nép annál könnyebben megismerhesse, annál jobban ragaszkodhasson majd hozzá.

Az utolsó próféta elnémulása óta közel 400 esztendő viharzott el a „választott nép“ felett s a jobb kor hajnala csak nem akart felderülni. Politikai s vallásos sülyedésben leledzett a nép, mely az előtt a hatalom jeleit mutogatta s az „egy igaz isten“ imádásával dicsekedett. Oda lett a nemzeti szabadság és függetlenség, — oda lett az igazi, mély vallásosság, mert a pártok önmaguk hasznát keresték még az oltár körül való forgolódásban is.

Méltán sóvároghattak tehát a jobb lelkek az után az idő után, melyet a próféták olyan ragyogó színekkel festettek. — Méltán óhajthattak tehát, hogy legalább az az úttörő, az az előhírnök jöjjön már, a ki egyengetné számokra a remények teljesedésének útját, — hadd nyernének legalább biztatást, ha már a mindennapi élet sanyarúságai között kell élniök.

És a sóvárgás, a vágyakozás csak nem akart teljesülni. Még csak próféta sem volt, ki vigasztalgatta volna őket. Elnémult az Úrnak a néphez szóló szava, — nincs többé mondanivalója. S a próféták jóslatai? . . . ki tudja mikor fognak betelni? !

De az Úr nem hazudtolta meg a prófétákat, kik az ő nevében szólottak. Kezdték betelni az idők s hogy az emberiség észrevegye magát: az Úr elküldi követét, ki egyengesse előtte az utat.

A követ Keresztelő János.

Egy rokonszenves alak, ki lebilincseli érdeklődésünket hivatásával, — leköti figyelmünket hivatása teljesítésének módjával, —

bámúlatra ragadja egész lényünket jellemének szilárdságával, tisztaságával, valódi szeplőtlen voltával s sajnálatunkat ébreszti fel szomorú végsorsával.

Ez alakot akarjuk közelebbi megvilágításban bemutatni, a ki mindenesetre megérdemli, hogy foglalkozzunk vele, — megérdemli, hogy szereplésének egyes mozzanatait tanulmány tárgyává tegyük. Annnyival is inkább, mivel eddigelé önálló magyar tanulmány-nak nem képezte feladatát a vele való foglalkozás. A mit Stromp László a Budapesti Szemlében (1901-ben) írt, egészen más irányú, mint az, a mi e sorokban célozva van, mert az a Suderman H. „*Johannes*“ színművének megjelenése alkalmából írt „felvilágosító“ közlemény, ellenben ennek más a célja s rendeltetése.

I.

Az újszövetségi írók közül Lukács evangélista nyújtja a legtöbb adatot K. J.-ra vonatkozólag. Irata első részében egész körülményesen tárja elénk származásának történetét. Ha előadásából elhagyjuk a csodás dolgokat, melyekkel jónak látta az ismert adatokat kiszínezni csak azért, hogy K. J. személye annál méltóbb legyen ahoz, a kinek „arca“ előtt elküldetett, előttünk fog állani a K. J. születési története egészen elfogadható alakban. Azokat a csodás mozzanatokot bátran mellőzhetjük, mert nem egyebek, mint hallgatólagos párhuzamba állítások különösen a Sámson és Sámuel történetével. Mint ezeknek, úgy K. J.-nak a születése is olyan körülmények között történik, a melyeket a legenda állít elő, hogy maga a személy annál nagyobbá, annál tiszteltebbé váljék.

Kihámozva azért a tiszta magot a körülvevő hüvelyből K. J. születésére vonatkozólag a következő adatokat lehet elfogadnunk, mint a melyek ellen kifogást nincs okunk emelni:

Atyja Zakariás volt. Papi hivatalt viselt s mint ilyennek az Áron családjából valónak kellett lennie. Az Áron két fiának nemzetsége közül a tekintélyesebbnek, Eleázárnak az utódja s ivadéka volt, kinek családjából Dávid, mikor a 24 papi rendet megalkotta, 16-ot vett fel, míg az Ithamár családjából csak 8 jutott be a jelzett rendek közé (Krón. I. 24₂₋₄). Az Eleázár fiai között találjuk a 8-ik helyen Abiát, a kinek a nemzetségéből valónak mondja Lukács Zakariást. Ez az Abia tehát nem tévesztendő össze a Roboám király fiával, kit Maaka, az Absolon leánya s Roboám legkedvesebb felesége szült.

Anyja Erzsébetnek van nevezve Lukácsnál, ki őt az „Áron papnak leányai közül való“-nak mondja. A név emlékeztet magának Áronnak felesége nevére, ki Elisaba volt, Aminadab leánya, Nahassonnak huga s négy fiút szült: Nádábot, Abihut, Eleázárt és Ithamárt. (II. Móz. 6₂₃.)

A szülékre vonatkozó adatok ellen nincs okunk kifogást tenni. Annál homályosabb azonban az a kérdés, hogy hol lakott Zakariás és Erzsébet?

Erre a kérdésre a körülményesen író Lukácsnál csak ennyi útbaigazítást találunk: „mikor felkelt volna Mária azokban a napokban, elméne a hegyes tartományba nagy sietséggel Júdának városába és beméne Zakariásnak házába és köszönté Erzsébetet“ (Luk. 1 39.) és „Júdeának hegy között való egész tartományában kihirdettetének mindazok a dolgok“ (t. i. Zakariás némasága, K. J. fogantatása, majd születése. Luk. 1 67).

Lukácsnak e két adatából volna tehát megállapítandó, hogy hol lakott Zakariás és Erzsébet, hol született Keresztelő János?¹⁾

Mária názáreti lakos volt, a mint Luk. 1 26. bizonyítja, vagyis Galileában lakott. Innen ment „nagy sietséggel“ „a hegyes tartományba, Judának városába.“ Egy más tartományba kellett mennie, ha meg akarta látogatni Zakariásékát, a kik „hegyes“ vidéken, „Júda város“-ban laktak.

Az a kérdés már most, hogy ebben a „hegyes tartomány“-ban, Júdeában, hol volt a Zakariásék lakhelye?

Ha egyszerűen úgy vesszük a dolgot, hogy Júda városa alatt valamely e tartománybeli hely értendő, akkor nem kell keresnünk, hanem azt mondjuk: ott laktak Zakariás és Erzsébet Júdeában! . . . De ez természetesen határozatlanságra mutatna.

Ha a „Júda városa“ alatt „Júdának a városa“ és pedig „fővárosa“ volna értendő, akkor Hebron volt K. J. születési helye, mint amely város a Jósue 14 12. 13. szerint, valamint ugyancsak Jósue 21 11. szerint is Kálebnek, Jenufé fiának lett örökségül adva, mely a Júdának hegyén feküdt s abban az időben, mikor az osztozkodás volt, Kirjáth-árbát nevet viselt Arbárol, ki „nagy ember volt az anakimok között“. (Jósue 14 15). Maga a város egyenesen a „gyilkosok mentségének városa“ volt s mint ilyen előkelő helyet foglalt el (Jós. 21 13.).

De hát csakugyan Hebron értendő-e „a Júda városa“ alatt? „Csak feltevés“ — mondja Keim „Geschichte Jesu“ c. művében²⁾ — hogy a „Júda városa“ alatt a leginkább eként nevezetlenni szokott „Hebron“-t, e dél-júdeai várost értik. Természetes, hogy feltevés, mert úgy gondolkoznak, hogy ha Hebronról volna szó egész határozottan, akkor a görög szöveg így szólna: „εις την πόλιν Ἰουδα“, holott csak így szól: „εις πόλιν Ἰουδα.“ Mint feltevés aztán épúgy megállhat, mint a fentebbi, mert bizony a „την“ szócska igen könnyen kimaradhatott a szövegből.

Azonban van még egy harmadik feltevés is, amely a „Júda városa“ alatt „Juta“, „Jutha“, vagy „Jutta“ városát érti, mely

¹⁾ Nem tartom a magamrészéről fölveendőnek a Luk. 1 31. ezen kifejezését „Elméne (Zakariás) házához“, mert szerintem ez csak arra vonatkozik, hogy miután a templomi szolgálat ideje letelt, Zakariás visszatért hajlékába. Vagyis a görög szöveget: „ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ“ nem értem úgy, hogy valahonnan más helyről, más faluból, vagy városból tért volna haza Zakariás.

²⁾ III. k. Zürich 1875. 122. l.

szintén júdeai hely lett volna és pedig ott a Júda-hegység vidéken, a mint ezt Jósué 15⁵⁵ és 21¹⁶ is igazolják, melyek közül az első hely „Jutá“nak, a második „Juttá“nak említi, de a kettő határozottan egy és ugyanaz a papi város. Ez a város ott volt Hebron környékén, ettől „másfél órányira délre és tizedfél órányira ugyancsak délre Jeruzsálemtől, — ott hol a petrai Arabia pusz-tájával szemben a nyugati Jordán hegyhátnak legmagasabb emelkedése lejtősödik¹⁾. Hogy e föltevés megálljon, azt kell elfogadni, hogy a görög szövegben „Ιούθα“ helyett „Ιουδα“ iratott, vagyis a *thétát deltával* cserélték fel, ami Michaelis szerint igen könnyen megtörtént, mert a θ-át hol erősebben, hol gyengébben hangoztatták a kiejtés alkalmával. Ezt fogadja el Leopold²⁾, — Mack-night³⁾, — és Mandel.

Hogy e három feltevés közül melyik az elfogadhatóbb? . . . Ki tudná határozottan megállapítani? Legkényelmesebb az elsőhöz csatlakozni; az írásbeli-hiba ejthetés szempontjából igen könnyű az utolsóhoz állani, mert mégis könnyebb egy betűt, ha az hangoztatható erősen is, gyengén is, tévesen leírni, mint egy egész szót kihagyni. És miután nincs rá semmi alaposabb okunk, hogy eme második feltevéshez ne álljunk, elfogadjuk, hogy Keresztelő János szülei Júta papi városban laktak s Mária ott látogatta meg az ő rokonát, Erzsébetet.

Máriának ez a látogatása azonban igen nagy kérdés. Nagy azért, mert Názáret és Juta igen távol estek egymástól. Názáret ott fent Galileában feküdt, a honnan Máriának Samárián kellett keresztül mennie, hogy Judeába s ennek Juta városába juthasson. Hosszú és fáradságos út várt reá, amelyet semmi esetre sem tehetett meg három nap alatt, amint Keim gondolja, kinek ezt a nézetét Mandel egyenesen: „tudományos fitogtatás“-nak nevezi.⁴⁾ Kellő alkalmatosság mellett is hosszabb időt vett igénybe az oda juthatás. Mandel aztán, hogy megkönnyítse Máriának ezt az útazását, azt gondolja, hogy ő nem Názáretben lakott, hanem Bethlehemben, „saját városában“, ahonnan már könnyebb szerrel látogathatta meg Zakariásékat.

Részünkről, ha nem fogadhatják el a Keim három napos felvételét, nem járulunk a Mandel felvételéhez sem, mert nincs rá semmi okunk, hogy a Lukács által jelzett Názáretet elvessük s Bethlehemet fogadjuk el. Ha már Mária csakugyan ellátogatott Erzsébethez, amit nem vonhatunk kétségbe, hiszen rokont ment

¹⁾ Mandel Th. H. „Die Vorgeschichte der öffentlichen Wirksamkeit Jesu . . . Berlin. 1892. 1. l.

²⁾ Leopold Justus Günther Eduard: „Johannes der Täufer“. Hannover 1825. 24. l. Megjegyzendő azonban, hogy L. bár Jutat tartja elfogadandónak. végeredményben csak ezt meri mondani: „Zakariás lakhelye s K. J. születési helye a júdeai hegy-vidéken keresendő.“

³⁾ Harm. Ev. Sect. IV.

⁴⁾ i. m. 100 l.

megnézni, a kinek szerencsekívánatokkal akart kedveskedni, hogy az Úr elvette gyalázatát, akkor mehetett Názáretből is, mert arról szó sincs a Lukács tudósításában, hogy mennyi idő alatt tette meg a hosszú s fárasztó utat. Megtette annyi idő alatt, a mennyi alatt megtehetette. Hogy „nagy sietséggel“ ment, egészen természetes. Hosszú út állt előtte s igyekezett minél gyorsabban haladni. Sőt abból a körülményből, hogy „mintegy három hónapig“ maradt Erzsébetnél, (Lukács 1⁵⁶) talán következtethetni is, hogy csakugyan nagy utat tett, amelyet nem akart azonnal ismét megtenni, hanem mintegy húzamosabb ideig pihente ki a fáradsalmakat s ott időzött jó darabig, hiszen úgyszólván volt Názáret és Juta között a távolság s így látogatást nem sokszor tehetett rokonainál.

Eként tisztázva Zakariás és Erzsébet lakhelyének kérdését, áttérhetünk magára a születési történetre.

Lukács tudósítása szerint Zakariás is, Erzsébet is idős emberek voltak, kik már nem is gondoltak arra, hogy az Úr megáldja őket a házassági szövetség legdrágább ajándékával. Lukács aztán, hogy elfogadtassa, hogy ezen idős házaspárnak mégis gyermeke születik, angyalt szerepeltet, a ki megjelen a templomban Zakariásnak és tudtára adja, hogy gyermekek fog születni. Megmondja az angyal azt is, hogy Jánosnak kell majd nevezni, azaz a gyermek fiú lesz, kinek nevében benne kell lenni annak a tudatnak, hogy az Úr könyörülő (János = az isten könyörülő). Sőt kiterjeszkedik az angyal arra is, hogy ez a gyermek Zakariásnak öröme és vigasságára lesz „és sokan fognak örvendezni az ő születésén, mert nagy lesz az Úr előtt, bört és részegítő italt nem iszik és még az ő anyjának méhétől fogva sz. lélekkel betelik“, — beszél szerepléséről is, hogy „az Izráel fiai közül sokat megtérít az ő Urukhoz, Istenökhöz, mert ez ő előtte fog járni az Illyés lelkével, hogy az atyáknak sziveket a fiakhoz fordítsa és az engedetleneket az igazaknak bölcseségekre, hogy az Úrnak készítsen tökéletes utat“ (Lukács 1¹⁴⁻¹⁷). Az angyal eme szavaira, Zakariás egész természetesen válaszol: „mint ismerhetem én azt meg? mert én vén vagyok és az én feleségem is igen idős“. Erre aztán előáll az angyal az ő küldetésével, hogy ő Gábor, ki az Isten előtt áll s elbocsáttatott, hogy szóljon Zakariással s ezeket az örvendetes dolgokat jelentse néki. Sőt, hogy megmutassa isteni küldetését, jelt is mutat és hagy hátra, t. i. Zakariást elnémitja s néma fog lenni — ugymond — mindaddig, míg a jelzett dolgok meg nem történnek, mert nem hitt az ő beszédjeinek, amilyenek pedig betelnek az ő idejökben. És valóban néma lett Zakariás, mert mikor kiment az oltár mellől, a melyen jóillatot gerjesztett s az örök lámpát készítette el, amely azt jelezte,

¹⁾ Egy keleti monda szerint Erzsébet Zakariásnak egy csókjától lett viselőssé.

hogy a nép a világ világossága tartozik lenni,¹⁾ nem tudott a néphez szólani, csak intett nekik s azok eszökbe vették, hogy bizonyosan látomása volt a templomban, azért nem tud szólani.

Ime a templomi jelenet, mint a K. J. születésének előjátéka! Ki ne ismerné fel a hasonlóságot e jelenet s a Sámson és Sámuel származási története között?

Igazán csodás egy jelenet! De nem az, amit Lukács elbeszél, amelyhez nincs okunk, mint valósághoz ragaszkodni, hanem csodás az, a mit Breest jelez, hogy az Isten, a ki az ó-szövetségben a Sinai hegyen trombita harsogás s rettenetes mennydörgések között jelentette ki a maga akaratát s az egész nép félt és reszketett: most, mikor új-szövetséget akar kötni, egy néma ajaknak hallgatásában közli a maga jelenését az egész nép előtt.²⁾

Az a templomi jelenet nem más, mint zsidó-keresztyén képzelet, a melyből azt a gondolatot kell kivennünk, hogy Zakariás eltűnődhetett a felett, hogy esetleg még lehet gyermekük, hiszen annyian voltak ő előttük, akiken az Úr könyörült, mért ne lehetnének ők is ilyen kedvesek? Lelki látomány lehetett, melybe maga, Lukács mintegy beleképzelte a tisztes Zakariást s aztán a saját elképzelt jelenetét csodás színekkel megrajzolva, a valóság tetszetős alakjában tárta elénk.

Erzsébet a templomi jelenet után csakugyan viselős lett s ez állapotának hatodik hónapjában látogatta meg őt Mária, miután az Úrnak anygala őhöz is elküldetett Názáretbe, ahová csak három hónap múlva tért vissza.

Ezután aztán Erzsébet megszülé gyermekét, akinek születése felett mindenki örült, aki a szomszédsághoz s rokonsághoz tartozott, mert az Úr nagy kegyelmességének jelét látták a dologban. Nyolcad napra körülmetélték s Zakariásnak akarták nevezni a gyermeket. De Erzsébet tiltakozik ellene »semmiképen nem; hanem Jánosnak neveztessek.« A rokonok nem tudják megérteni e tiltakozást s azt, hogy János legyen a gyermeknek neve, s így adnak kifejezést gondolkozásuknak: »senki nincsen a te nemzetséged között, aki ilyen névvel nevezetnék.« Majd az apához, Zakariáshoz fordulnak, hogy az jelezze, minő nevet kapjon a gyermek. Zakariás még mindig néma levén, táblát kért s ezt írta rá: »János néki neve.« A rokonok csodálkozása még nagyobb lett, hogy ime a férj is olyan nevet akar, aminőt nem használnak az egész nemzetségben. Természetesen még nagyobb lett aztán a csodálkozás, amikor egyszer csak megnyilatkozik Zakariás ajka s áldja az Urat, áldja egy olyan szép imádságban, amely egyik legszebb gyöngye az ujszövetségi iratoknak. Benne van abban rövid vonásokban mindaz a nagy és jóságos cselekedete a Jehovának, amelyet az ő »választott népé«-vel tett az idők folyamán; benne van abban

¹⁾ Breest: „Johannes der Täufer“ Lipcse 1881. 19. l.

²⁾ s. m. 24. l.

az igaz istenfélelem fogalma s jelentősége; benne a szülei szívnek minden öröme és boldogsága az Úr könyörülő tettének hatása alatt; benne az édes apának gyermeke számára minden örömet s boldogságot óhajtó gondolata s érzése, amely által aztán mintegy kijelöli a fiu előtt az élethivatást, melyet betöltenie, az utat, amelyen járnia kell.

Ennyi Lukács előadása szerint a születési történet, melynek csodás mozzanatai közé oda kell sorolnunk még azt is, hogy mikor Mária meglátogatta Erzsébetet, ennek méhében a magzat repesett s megtelt szentlélekkel ő maga is, úgy hogy fenszóval így szólott Máriához: »áldott vagy te az asszonyok között és áldott a te méhednek gyümölcse!« Sőt hogy a csodálatos elem annál nagyobb legyen a leírásban, Erzsébet azt is tudja már, hogy Mária is viselő, mert így szól hozzá: »honnét vagy ez nékem, hogy az én Uramnak anyja én hozzám jöjjön?« Tudja pedig ezt onnan, mint maga mondja, hogy mikor Mária köszöntésének szavát hallotta, repesni kezdte örvendezéssel a magzat az ő méhében.

Ha már most ezeket a leírásokat, melyekben lehetetlen föl nem ismerni az írónak azt a törekvését, hogy teljes összefüggést akar létesíteni a Keresztelő János és Jézus születése között, miután Keresztelő Jánost már csakugyan úgy ismerte magának az idvezítőnek nyilatkozatai alapján, mint úttörőt a Messiás előtt, megvizsgáljuk, mai felfogás szerint, az eredmény csak annyi lesz: Keresztelő János szülei idős emberek voltak, de őket is mint másokat, idősvoltuk dacára megáldotta az Úr gyermekkel, akit aztán Jánosnak neveztek, hogy a gyermeknek nevében is kifejezzék az Istennek ama könyörületességét, melylyel elvette szívöknek keserűségét, elvette a zsidófelfogás szerint a házásokat érhetett legnagyobb gyalázatot, a gyermektelenséget.

Ott van többre szükségünk, ahol már az Úr lelke szól mintegy a prófétából, kinek szavára a zsidó nép oda gyűl a pusztába, hogy hallja az örvendetes ígéket: »közel az istennek országa«, — hogy hallja az utasítást: »térjete meg!«

Ezek után e részben még csak arról kell szólnunk, hogy mikor született Keresztelő János? Vagyis ki kell mutatnunk az időpontot, amelyben e nagyrahitott egyén meglátta a napvilágot.

Lukács előadása szerint, mikor Mária meglátogatta Erzsébetet, ez áldott állapotának hatodik hónapjában volt. Vagyis e tudósítás szerint Keresztelő János Jézust ennyivel előzte volna meg a világra jövetelben. Ezzel az evangéliomi adattal szemben Cludius véleménye az, hogy Keresztelő János Jézusnál körülbelül 30 évvel idősebb volt¹⁾.

Hogy a Lukács adatát elvessük, mint helytelent, nincs rá semmi okunk. Keresztelő János szereplésében sem kereshetni az

¹⁾ Cludius „Zeit und Lebensdauer Johannes des Täufer“ a Henke Museum H. k. 502 l.

esetleg talán erre utaló nyomot, hiszen 30 éves korában is taníthatott úgy, mint 60 éves korában, — sőt az ifjúkor hevessége, kiméletlen szókimondása, rettenthetlen bátorsága, mely harcra hívta ki a zsidó nép akkori vezetőit, egyenesen arra engednek következtetni, hogy csakugyan olyan korú volt, mint Jézus, vagyis születési ideje csak hat hónappal esik előbbre a Jézusénál.

II.

Ha már most tovább kísérik Keresztelő János élettörténetét, első sorban is azzal kell tisztába jönnünk, hogy fellépéséig, mely új korszakot kezdett, minő körülmények között folyt élete.

Az evangéliomok ebben a tekintetben épen semmit sem nyújtanak. A nagy részletességgel előadó Lukács is elhallgat s egyetlen biztos adatot sem szolgáltat, melyen elindulhatnánk s kereshetnők a gyermek növekedésének, szellemi erősülésének körülményeit. Mint nem ismerjük Jézusnak gyermek s ifjú korát, úgy homály borítja a Keresztelő János e korbéli életét is.

Lukács csak ennyit mond: »a kis gyermek pedig nevededik és erősödik vala lelkében és pusztákban vala mind a napig, melyen meg kellene magát az Izraelnek mutatni.« (1⁸⁰).

Ennyi és nem több az, amiből valamiképen képet kell rajzolnunk a Keresztelő János gyermek s ifjú koráról.

De hát kiknek gondviselése alatt növekedett? Kik tanították, hogy lelkében erősödjék s mikor és miért ment a pusztába?

Az első gondviselők bizonyára szülei voltak, kikről nem tudjuk, hogy meddig éltek. Nem túloz, csak a szülők örömét s boldogságát rajzolja meleg szavakkal Mandel, mikor ezeket írja: „az öregedő, gyöngéd édes anyának ő képezi egyetlen gondját, — az öregedő, szelid édes apa oktatja a szent dolgokban, ő neki egyetlen öröme¹⁾. E felfogás szerint tehát, a gyermek, gyermek korának zsenge idejét otthon, a boldog szülei hajlékban tölti, ahol szemefénye volt szüleinek, kiknek alkonyra hajló napjaikat megaranyozta gyermekörömevel, — megédesítette lelki erősödésével, amelyet maga az édes apa segített elő, tanítgatván őt a „választott nép“ történetére, a melynek olyan fényes lapjai vannak s a mely néphez tartozik a gyermek is. — Sőt Mandel szerint egyenesen maga az édes apa vetette el a magvakat arra, hogy fiából jó szónok legyen²⁾).

Hogy a szülék a meddig éltek, gonddal ápolták a gyermeket, fejlesztették értelmét, az egészen természetes dolog. Zakariás is, Erzsébet is féltő gonddal őrködtek, mint őrködnek a szülék ma is, gyermekük felett s ha a gondviselés életüket addig tartotta, hogy fioknak lelkét is mivelhették, minden bizsonnyal megtettek mindent, ami tőlük telhetett. De később, midőn már ők nem voltak, hol tanult a gyermek?

¹⁾ i. m. 8. l. — ²⁾ u. o.

Keim felteszi azt a lehetőséget, hogy Jeruzsálemben tanult a templom s iskolák közelében, a melyek ellen aztán küzdelmet folytatott. Itt ismerhette meg, — de azért bárhol is megismerhette a farizeusokat s írásmagyarázókat¹⁾.

E feltevéshez hozzájárulhatunk azért, mert az esetleg árván maradt gyermeknek ott a központban könnyebben elősegíthették kiképeztetését, mint otthon. De hozzájárulhatunk abban az *esetben is, ha szülei éltek* is. Mert Zakariás minden bizonynyal rajta volt, hogy fia a központban tanuljon, ott ismerje meg azokat a dolgokat, a melyek érdekében szólnia s tennie, s a melyek ellen majd esetleg küzdenie kell.

Ott Jeruzsálemben kellett s lehetett igazán megismernie a farizeusokat, a kik ellen aztán oly kiméletlenül lépett fel. A fővárosi élet mozgalmáiban kellett ifjú kedélyének mintegy megundorodnia azoktól a visszaélésektől, a melyek ott napirenden voltak. Tisztába jöhetett ifjú észszel is, hogy a mit a farizeusok, sadduceusok, essenusok képviseltek, az nem volt a régi igaz zsidó vallásnak vallás-erkölcsi tételei között. Mert ez a három irányzat volt az, a melyhez a zsidók tartoztak. Ezek közül valamelyikhez csatlakozott mindenki. És akármelyik pártnak lett feltétlen hive, nyomon kísérte a régi valláshoz való hűtlenség. A farizeusok, mint Beyschlag megjegyzi: „az igazi izráelitaság torzképé“-t²⁾ képezték, mert a vallás lényegét a szívből a külsőségekbe helyezték át, — mert a „mózesi törvény betűjével szemben a maguk új tanait“ akarták érvényre emelni és pedig a dolog természetes folyamánának megfelelőleg önhaszonból, önérdékből, hiszen a hatalomnak birtoklása volt a főcél, amit el is értek, mert csakugyan ők voltak a nép legnagyobb részének vezetői s mint ilyenek, a nekik elméletileg segítő írásmagyarázókkal együtt az utánok haladókat vallás-erkölcsi szempontból teljesen lenyügözték, valósággal rabbá tették s a ceremóniáskodást a legnagyobb mértékben kifejtették. Velök szemben, mint ellenlábasként szerepeltek a sadduceusok, kik „merev konservativismus“-ban leledzettek, — a „meggyőződés nélküli, — a nép életben tehetetlen“ pártot képviselték, annyira, hogy a nyilvános életben még csak nem is merészelték egyebet, mint farizeusi tételeket gyakorolni³⁾. A harmadik irányzat, az essenus sem volt valami nagyon követésre méltó, mert az csak „téves utánsása volt a régi prófétai életmódnak, — vegyes színű hasonképe a zsidó s görög keleti mysticismusnak“⁴⁾.

Ezt a három pártot a maga igazi mivoltában, a maga jellemző vonásaival ugyan hol ismerhette volna meg igazabban K. J. mint éppen a fővárosban? Mondjuk ki őszintén: azt hogy olyan félremagya-

1) Keim Th. „Geschichte Jesu“ III. k. 122. l.

2) Leben Jesu. II. k. 21. l.

3) Beischlag i. m. u. o.

4) u. o.

rázhatlanul erős támadást intézett e pártok ellen, — hogy olyan jól rá tud mutatni beszédjeiben a baj forrására, egyenesen annak tulajdoníthatni, hogy közvetlen közelből ismerte azokat, a kik ellen fellépett. Támadása éppen azért volt olyan hathatós, mert mindenki azonnal ráismert arra, ki ellen intézve volt s ez csak úgy tehető fel, ha csakugyan ismerte közelről ellenfeleit.

De ha így elfogadjuk, hogy Jeruzsálemben, — vagy mondjuk a zsidóság valamely más nagyobb városában nevededett K. J.¹⁾ hogy kell értenünk a Lukács ezen kifejezését: „ . . . és a pusztákban vala mind a napig, melyen meg kellene magát az Izráelnek mutatni“ ? (1₈₀).

A megértés igen könnyű. Ugyanis egész bátran fölvehetjük, hogy miután megismerkedett a vallás-erkölcsi viszonyokkal, — miután tisztába jött azokkal, kik a népet rossz irányban vezették, — miután megundorodott a pártok visszaéléseitől, — miután látta, hogy csak igen kevesen vannak, kik az igaz úton járnak, elhagyja eddigi helyét s miután úgysis szokásban volt az elvonulás, ő is a pusztában keres üdülést az után a sok kellemetlen látvány után, melyeknek szemtanúja volt. Saját lelki nyugalmanak megőrzése bírhatja rá, hogy elvonuljon.

Csak hogy ha a pusztába vonúl, elhagyja a társas életet s úgy él, amint azt evangélistáink, írják, akkor egészen az essenusok pártjához tartozónak kell állítanunk. Keim, már idézett művében, csakugyan fölveti azt a nézetet, mely szerint K. J. talán éppen ahoz az essenus irányzathoz tartozott, amelyet egy Banus nevű egyén képviselt, ki az ötvenes években szerepelt s a jeruzsálemi nők előtt nagy hirben állott, a kihez a történetíró, Josephus is három évig járt²⁾. De ugyancsak ez az író is ellene szól annak, hogy K. J. essenusnak tartassék s határozottan tiltakozik pld. Mandel, hogy anachorétának tekintsük³⁾.

És valóban úgy is áll a dolog, hogy K. J.-t nem lehet az essenusokhoz tartozónak tekinteni, nem, mert a pusztába vonulás még nem jelentette az essenuságot, — az önmegtartoztatás, az életmód, habár külsőleg arra mutattak, hogy aki ezeket cselekszi, az essenus, de lényegileg más K. J. mint essenus. Az, a mi felépésében, beszédjében nyilatkozik meg, minden lehet, csak éppen esszenizmus nem. Talán fölvehetjük pusztába vonulása okául azt is, hogy megismervén saját születési történetét, abból vonta le magára nézre azt a következtetést, hogy a mit megtettek a régi időben, azt ő is megteheti. Talán fülébe csenghettek atyjának szavai is, — ha esetleg addig élt, hogy tanítsa, — s a mit azok mondtak neki, hogy isten-embere legyen, azt akarta megvalósítani.

¹⁾ K. J. Jeruzsálemban való növekedését fogadja el Dr. Masznyik Endre is „Pál apostol élete s művei“ című művében I. k. XXIX. lapon. Ellenben Strauss határozottan essenusnak állítja. (Das Leben Jesu für deutsche, Volk beurteilt. II. kiadás 1864. 191. l.)

²⁾ i. m. 122. l. — ³⁾ i. m. 8. l.

Ott a pusztában elmélkedhetett saját sorsa felett, — töprenghetett, hogy mi is lehetne hivatása. — gondolkozhatott, hogy ideje volna már egy erős támadást intézni a népet ámitók ellen, kik vakvezérek gyanánt működnek a vallás és erkölcs dolgaiban. És gondolkozása közben rájöhetett arra a meggyőződésre, hogy talán épen ő volna alkalmas ennek a támadásnak megtételére.

De melyik pusztában s meddig tartózkodott? Ez a kérdés is felmerülhet igen sok ember előtt, ki érdeklődik K. J. iránt. Felmerülhet, mert esetleg következtetést nyújthat arra, miért tudott fellépésével olyan óriási hatást elérni.

Ha csakis az elvonulást vesszük tekintetbe s nem gondolunk a fellépésre s az azután következett tanításra, bátran elfogadhatjuk azt a helyet, melyet Mandel jelöl ki, t. i. hogy ott Juta vidékén volt az a pusztá, amelyben tartózkodott, a mely vidéken feküdt Maon városa, ahol Dávid király idejében a 4000 juhos s 1000 kecskés Nábál lakott s itt „pompás pásztor élet volt, — a tavaszi időszakban a virágok illatárjával Saron sem vetekedhetett, — a vadméhek mézével táplálkozhatott az elvonuló, míg a sáskák a szomszédos szántóföldeken tenyésztek¹⁾. S Mandel szerint a téli időszakban „bizonyosan hazament K. J. a hol szives fogadtatásban részesült s a kik ismerték, kétszeresen becsülhettek názirságáért.“²⁾

Ezen a vidéken lett volna tehát Keresztelő János addig, míg föl nem lépett. És Mandel szerint, fölvehetjük, hogy föllépése előtt egy teljes évtizedet töltött . . . az önmaga választotta askezisben³⁾. Vagyis meglehetősen hosszú időt töltött az előkészületben, hogy annál alaposabban számot vessen magával, — annál jobban tisztába jöjjön a rá váró dolgokkal, amelyek esetleg egész új korszakot teremthetnek, mert alapjukban kellett megtámadni a fenálló intézményeket, — mert épen azok ellen kellett kikelnie, akik eddig a nép vezetői voltak. Az ezekre való gondolás lehetett az oka az életmódnak is, melyet követett s amelyet később is megtartott, a midőn már a nép tömegesen kereste fel a pusztában. Térjünk át azért arra az időre, amelyben fellépett s így menjünk bele a tulajdonképeni tárgyunkkal való foglalkozásba, amelynél már nem lesz annyi föltevésre szükség, mert a legendás elemek nem szerepelnek s ha itt-ott akad is kétes mozzanat, könnyen túlléphetünk rajta, mint amely nem lehet akadály Keresztelő János szereplésének megítélésében, — jellemének megállapításában s személye fontosságának kellő méltatásában.

¹⁾ i. m. 9—10 l. Maon helyett *Engeddi*-vel is jelzik a helyet, a melynek közelében tartózkodott K. J. a Holt-tenger mellett s a Beit-Anina-völgy keleti oldalán Ain Karim keleti részén ma is mutogatják azt a sziklába vajt helyet, a hol K. J. lakozott.

²⁾ u. o. 10. l.

³⁾ u. o. 7. l.

III.

Jöjjünk először is azzal tisztába, hogy mikor lépett fel Keresztelő János?

Erre a kérdésre a feleletet Lukácsnál keresve, a következő választ kapjuk: „a Tiberius császár birodalmának tizenötödik esztendejében, mikor Judea tartományában tisztartó volna Poncius Pilátus és Galileának negyedes fejedelme Hérodés, Itureának pedig és Trakhónitis tartományának negyedes fejedelme az ő atyafia Filep és Abiléné tartományának Lisániás volna negyedes fejedelme, — Annasnak és Kajafásnak főpapságuk alatt, lőn az Úrnak szava Zakariás fiához, Jánoshoz a pusztában és méne a Jordán mellett való minden tartományba, prédikálván a megtérésnek keresztségét a bűnöknek bocsánatjokra“ (Luk. 3₁₋₃). Ez az evangéliomi hely, mint látható, nagy körülírással határozza meg a fellépési időt, amely számmal is jelzett, tehát Tibérius, uralkodásának 15. esztendejére esett volna.

Dehát mikorra esik a Lukács által jelzett idő? Tibérius uralkodása 14—37-ig terjedt. E szerint a Keresztelő János fellépése a 29-ik évre esik. Köhler is így vélekedik, csak hogy ő még körülményesebben is meg akarja határozni az időpontot, nem elégedvén meg az esztendővel, annak is utána számít, hogy melyik évszakban léphetett fel. Hogy számításában valahogy hiba ne essék, 28-at és 29-et fogadja el esztendő gyanánt s miután számításokat tett, azt mondja: „Keresztelő János 781- őszén (okt. nov.) vagy 782 tavaszán (márc. ápril) léphetett fel“¹⁾. A két időpont közül aztán az elsőhöz csatlakozik, mert „így van ideje Jánosnak előkészítő munkát folytatni“²⁾.

A Márk és János neve alatt levő evangéliomokban keresve a fellépési időt, a Márk előadásából az vehető ki Köhler szerint, hogy „a Keresztelő János Jézus fellépése előtti működése nem terjedt egy esztendőre“³⁾. A János előadásából pedig az a részlet veendő figyelembe, a melyet a 2₂₀-ban olvashatunk, ahol az áll: „negyvenhat esztendeig építetett ez a templom és te három napon felépítenéd azt“? „Ezt a kérdést a zsidók tették Jézusnak, akitől jelt kértek s Jézus azt mondotta nekik: „rontsátok el a templomot és harmadnapra felépítem azt“. A szóban forgó templom, amelyről a zsidók beszélnek, nem más, mint a Heródés temploma, melyet Heródés uralkodásának 18-ik éve elején véte-tett munkába (735-októberében) s ha 46 évig épült s ezt az időt így vesszük, mint a templom fennállásának korát, akkor a zsidók nyilatkozata 782 tavaszán lehetett, amelyet megelőzőleg János már működött“⁴⁾.

¹⁾ i. m. 40. l.

²⁾ i. m. 41. l.

³⁾ Köhler: „Johannes der Täufer“ Halle 1884. 39 l.

⁴⁾ Köhler. i. m. 40 l. A fellépési időre vonatkozólag Leopold i. m. 55. l. azt mondja: „hogyan Keresztelő János mikor lépett fel, azt sem az ev. sem

A nélkül, hogy kicsinyelnők a fentebb nevezett író nagy lelkiismereteskedését, melyet az évszaknak meghatározásában is kifejt, nem tartjuk szükségesnek, hogy megállapítsuk őszkor vagy tavaszkor lépett-e fel Keresztelő János, elég annyit tudnunk, hogy körülbelül 29-ben, de ekkor már biztosan fellépett, kezdte el munkáját és pedig a Lukács előadása szerint: „a Jordán mellett való minden tartományban (3 9). — a Máté neve alatti evangéliom szerint: Judeának pusztájában (3 1). — a Márk előadása szerint egész Judeának tartományából s a Jeruzsálemből hozzá menők körében, — végre a IV-ik evangéliom szerint Béthabarában, a Jordánon túl, ahol János keresztel vala (1 28).

Nagyobbára azonosak ez adatok, kivéve a IV-ik evangélistáét, a melyet itt nem is veszünk figyelembe, hanem csak a későbbi időre vonatkozólag, amikor János keresztelt. Hanem azért az eltérés könnyen észrevehető a synoptikusoknál is. Ugyanis Lukács idézett helyén arról van szó, hogy „méne a Jordán mellett való minden tartományba,“ — Máténál akkor az időben eljőve Keresztelő János, ki prédikál vala Judeának pusztájában“. — Márknál pedig az áll: „keresztel vala János a pusztában . . . és kimegyen vala ő hozzá az egész Judeának tartománya és a Jeruzsálembeliek is mindnyájan megkeresztelkednek vala ő tőle a Jordán vizében“ (1 4-5).

Hát hol lépett fel ezek szerint?

Talán nem tévedünk, ha azt fogadjuk el, hogy ott, ahol elvonultan élt, amely hely nem is volt olyan messze sem Judától, sem Hebrontól, sem Jeruzsálemtől. Ott lépett fel, ahol annyi ideig tartózkodott már s onnan ment aztán tovább egy olyan irányba, amely alkalmasabb volt a néppel való érütközésre, amely irányban találhatott egy olyan pontot, ahol keresztelhetett is. Az evangéliomok „puszta“ kifejezése erre enged következtetni, s hogy aztán a Jordán mellett kellett a megkezdett munkát folytatni, az a fentebbi adatokból határozottan kiviláglik. Hogy a Jordán melletti működés is „pusztában“ valónak van mondva az evangéliomokban, nem szolgálhat akadályúl, mert a Jordán vidéken csakugyan volt olyan pont nem egy, melyet bátran nevezhettek pusztának.

És miként lépett fel? . . . Talán valami nagyszerű megjelenésben, mely az embereket bámulatra ragadta már külsőségénél fogva is? Talán maga az alak is olyan volt, mely hódított?

Josephus nem mondják ki határozottan. Annyit látunk csak, János már elkezdte akkor az ő korszakalkotó munkáját, mikor Jézus fellépett, — de hogy meddig működött előbb, egy esztendeig, egy félig, vagy pár hónapig . . . nem tudjuk“. B e n g e l szerint a Keresztelő János és Jézus fellépése között nem volt egészen egy félesztendő (ordo temporum 205). Cludius azt bizonyítgatja, hogy Keresztelő János már a nagy Heródes idejében megkezdte prófétaival hivatalt. Erre aztán méltán mondhatjuk Leopolddal: „de hát ezt, hogy hallgathatták el az evangélisták?“ hogy hallgathatta el különösen Lukács, ki ugyanám nagy körülményességgel ír erről a Keresztelő J.-ról! Eustace i. m. 45. lapján úgy vélekedik, hogy a fellépés a Kr. u. 26. őszén történt s 27. tavaszáig tartott az előkészítés.

A két első evangélista elég körülményesen tudósít, Keresztelő János öltözetéről, mely „teveszőrből“ volt s „az ő derekának öve bőrből csinált“ (Máté 3₄. Márk. 1₆). Sőt az életmódot is megismertetik, t. i. hogy „élelme . . . sáska s erdei méz“ volt. (u.o).

Sem a ruházata, sem az életmódja nem volt feltűnő, legfőlebb azt a benyomást teszi az olvasóra az ev. előadása, hogy Keresztelő János az egyszerűséget kereste mindkettőben anélkül, hogy akár az egyikkel, akár a másikkal hatást akart volna elérni. Öltözködött úgy, amint lehetett s élelme az volt, amit a pusztá adott az ő vendégének. Ruházata nem volt a régi próféták utánzása, mert bár Illésről az van írva a Kir. II. könyve 2₈-ban, hogy szíj-öv köríté derekát s bár tudjuk, hogy a hamis próféták ezt a külső jelt használták s ezzel a ruházattal öltözködött Keresztelő János után egy ember-kor mulva a Josephus által említett Banus¹⁾. hogy a népet azzal is ámítsa, Keresztelő Jánosról nem lehet föltenni, hogy ruhájával akart volna hatni. Ez az ő nemes gondolkozásával nem egyeztethető össze. Élelmét adta a pusztá, melynek méze és sáskája nemcsak neki szolgált ilyen gyanánt, hanem mindazoknak, kik a pusztai életmódot követték. Ugy Arábiában, mint Afrikában a szegényebbek ették a sáskát s Keresztelő János mint pusztai lakos szintén rá lehetett kényszerítve, hogy így éljen.²⁾

Tüdös István dr.

¹⁾ Josephus. Vita 2.

²⁾ Weser: Handwörterbuch 612. sz. lapján leírja azt is, miként ették s eszik ma is a sáskát, t. i. kiszáritják a napon, sóba áztatják vagy sóban megfőzik, vajba is szokták tenni, vagy liszté őrlik s pogácsának megsütik.

Az egyéniség és a személyiség az Újtestamentomban.

Paedagogikámnak alapvető gondolata a *személyiség*. A személyiség ugyanis mint *elv* határozza meg azt — még didaktikai részében is. — Mindég örültem, hogy ha tanulmányaim és tapasztalataim eredményét egyezőnek találtam az evangéliumi vallásunk írott forrásában megnyilatkozó szellemmel. —

Igen természetes tehát, hogy paedagogikám alapeszméje szemüvegén is betekinttettem a szent könyvbe s tán nem élek vissza az olvasó türelmével, midőn e vizsgálódásom eredményét ezennel bemutatom.

Tudományosság szempontjából közleményemnek egyik fogyatkozása, hogy a tudományos kritika nagy készletét nem mutatom be: de tán van annak is jogosultsága, sőt bizonyos tekintetben még előnye is, ha nem azt kutatjuk, hogy mit mondanak mások valamely forrásról, hanem vissza adjuk azt, a miről maguk a források tanúskodtak az odaadólág figyelő előtt.

Többet ígér a cím, mint a mennyit a dolgozat nyújt. — Nem foglalkozom az Újtestamentom egészével, hanem csak is a synoptikusokkal, a Jánosi evangéliommal és Pál apostol irataival. Ezekben látom, ha nem is az Újtestamentom egészét, még is summáját. Külömben nem mondok le arról, hogy a többi iratokkal is alkalomadtán foglalkozom.

A nyujtottban is nagy az aránytalanság. Röviden végzek a synoptikusokkal, s mostohán bánok el a Jánosi evangéliommal; ellenben behatóan tárgyalom Pál apostol iratait. Az önkényesség vádja alól azonban felszabadul eljárásom, ha tekintetbe vesszük, hogy a synoptikusokkal már is ily szempontból behatóan foglalkoztam a Theologiai Szaklap I. évfolyamában (megjelent különlenyomatban: Jézus Krisztus, a nevelésnek elve. Pozsony 1903 98 l.); a jánosi evangéliom pedig e kérdésre nézve meddő; ellenben Pál apostol irataival, e kérdésre vonatkozó nehézségeivel és ezek megoldásával járó gazdag eredményével még eddig nem foglalkoztam. —

Mielőtt a tárgyaláshoz fognék, lehetőleg rövidséggel összefoglalom, hogy mit értek személyiség alatt¹⁾. Még így is szükséges

¹⁾ Kimerítően tárgyalom ezt a Magyar Paedagogia 1906. évi egyik füzetében.

a személyiség természetes alapjából, az egyéniségből kiindulni. A személyiség ugyanis ethizált egyéniség. Az egyéniséget végre is a mindenség szelleme, Isten tételezi a természeti tényezők felhasználásával az öszszervezet léte és fejlesztése érdekében. — Ezt az egyéniséget a történeti tényezők belenevelik a család, a nemzetiség, a nemzet útján az emberiség szervezetébe. Midőn az egyén e szervezeten belül sajátos feladatában sajátos isteni célgondolatjának tudatára emelkedik s ennek érvényesítésében látja jobb Énjének szükségyszerű és éppen ezért szabad megnyilatkozását, s midőn az egész szervezetet átható szellem erejében minden másban szintén e sajátosságot keresi s szívesen közreműködik az egészet szolgáló e sajátosság érvényesülésében: ekkor az egyéniség személyiséggé vált. — A személyiség tehát a hatásos sajátos isteni célgondolatban, jobb Énjében, tehát Istentől való függésében szabad egyéniség, ki ugyancsak Istentől való függésének erejében az egész érdekében szolgálja embertársát is. A személyiség tehát egyszerűen vallás-erkölcsi egyéniség.

Az a kérdés, hogy az egyéniség és a személyiség fogalma, a kettő közti különbség és a kettő közt létező összefüggés megvan-e az újtestamentumi iratokban, nevezetesen Krisztusnak személyére nézve és azután általában az emberre nézve?

A synoptikusok alapján Krisztusban az egyéniség és személyiség közti különbséget megtehetjük — bár nála a természeti alap meghatóan beleolvad az erkölcsibe. Jézus lelke valóban naturájánál fogva christiana volt. — Már mint gyermek teljes odaadással belemélyedt a zsidó vallás-erkölcsi világba, és pedig nem kicsinyes törvényei, jogi formái szerint (a mint ezt Pál apostol — és később Luther is tette), hanem annak központi mozgató gondolatába: *Istenbe*, s Istenbe sem rideg — jogi természete szerint, hanem Istennek *szívébe!* *Atyját* s nem *Úrát* látta Istenben már a 12 éves fiu s érezte azt, hogy atyja hajlékában, ott, a hol őt imádják, hol róla elmélkednek: ott van az ő helye. De érezte azt is, hogy éppen ezen vallási viszony nincs semmiféle ellenkezésben az erkölcsi követelményekkel: szülei iránt tartozó engedelmességgel és emberek előtt való kedvességgel viselkedik. Lc. 2, 49–52. Theocentricus s így mystikus és mégis nyílt, derült lelkű, kedves egyéniség lép Jézusban elibénk. —

S még is van az ő életében is egy időpont, a melytől kezdve e kedves és megható egyéniségben a *személyiség* tulajdonképpen megalakulását komoly és nehéz küzdelemben és munkában kísérhetjük. Ez a keresztelés és kísértés időpontja. A bűnbánattal járó jánosi keresztelés alkalmával, ezen magába, célgondolatjába való elmélyedés alkalmával felvillant Jézus tudatában, hogy Isten nemcsak az Atyaisten, hanem hogy ő e jóságos Istennek, a szeretet Istenének fia, s hogy e fiúság elvének hirdetésére Ő van hivatva. — A kísértés idejében pedig e kijelentés és hirdetés módjára nézve jutott magával tisztába,

s megnyerte személyi életének *érvényesülésére* nézve a teljesen tiszta tudatot. Ember maradt ez után is. Isteni erőre szorult folytonosan ezután is. Nem egyszer vonult vissza, hogy egyedül lehessen Istenével, s volt idő, midőn nehezen küzdött az ő akarata az istenivel; s volt idő midőn igazán egyedülinek, még Istentől is elhagyottnak érezte magát: de élete egy percében sem homályosult el annak tudata, hogy végre is nem az ő akarata, hanem Istené teljesüljön s hogy ennek következtében Énje egy felsőbb hatalomhoz van kötve, a melyben és a melyből élni reá nézve nem csak belső szükségyszerűség, (a *dei* élete forduló pont-jain) hanem boldogság is¹).

A János-féle evangéliom az egyéniség és személyiség közti különbséget legalább Jézusban nem teszi meg, mivel Jézus nem fejlődik s így személyiség alakulásáról szó sem lehet. Jézus ez evangéliom szerint metaphysikai, sőt kozmikus jelentőségű lény. A világ kezdetén már volt, illetőleg a világ előtt már is volt mint *lóγος*, egyedül Istennel viszonyulásban (*πρὸς τὸν Θεόν*), úgy hogy Isten volt a *lóγος*. Ő mint ilyen (*πρὸς*) a világ életének, világosságának az elve, úgy hogy minden a mi keletkezett — általa lett. (Ján 1, 1-3). — Mint ilyen Ő Istennek az *egyedüli* fia (*μονογενὴς παρὰ πατρός*) s ezért is az isteni *δόξα*-nak képviselője, a melynek tartalma *χάρις* és *ἀληθεία* (1, 14). Ő az ki a földre jő, leszáll felülről — az ő tulnani otthonából (8, 23) emberi testet vesz fel (*ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο* stb. 1, 14). Itt kijelenti önmagát, úgy hogy a világ láthatja őt, s ő benne atyjának dicsőségét. (1, 14). Ez alapon munkássága nemcsak tisztító (th. negatív *ἐν ὕδατι* 1, 33) hanem positive építő, — szellem keltő és pedig végtelenül (*ἐν πνεύματι* 1, 33. — *οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν τὸ πνεῦμα* 3, 34) — Ily metaphysikus lény nem lehet emberi, nem lehet fejlődő. Ily lényre nézve azok a tények, a melyek emberi szempontból oly fontosak, vagy teljesen átalakulnak, vagy egészen elmaradnak. S tényleg ezt látjuk János evangéliománál. A keresztelés teljesen új jelentőséget nyer; a kísértés története pedig egészen elmarad. A csudák is csak epideuktikus jellegűek 11, 1 stb. a Lazarusi eset 15. v. az emberi érzelmek, — Getsemánei *küzdelme*, az ő *megdicsőítettésének* ünnepe 12, 23, nem érettem történt e szózat, hanem érettetek 12, 20. stb.

A keresztelésnek Jézusra nézve nincs jelentősége. A keresztelési actus, mint ilyen nem is fordul elő János ev.-ban. Jézusnak keresztelő Jánoshoz való viszonyát azonban, valamint a keresztelés alkalmával Jézusban megnyilatkozó sajátos hivatás-érzetnek megnyilatkozását nem hallgathatta el a szerző. Köz-

² L. az egészre nézve, nevezetesen Jézusnak Istenben nyugvó derült életének, személyiségének jellemzésére, valamint a személyiségnek alakulására nézve munkámat: Jézus Krisztus, a nevelésnek elve 24 stb. kül. 28-től kezdve.

tudomása volt, hogy Jézus keresztelõ Jánost felkereste, köztudomása volt, hogy Jézus ezután kezdte meg csudás isteni kijelentés mellett Istenfiusága tudatában nyilvános mûködését.

János evangélioma ez el nem hallgatható tényeket alapfelfogása szerint módosítja. Felkereste Jézus keresztelõ Jánost, de nem a népével solidaritásban álló bûnössége tudatában bûnbocsánat elnyerése érdekében; (Mc. 1,₁. A keresztelõ János hirdeti *βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν*; 1,₅: Nála megkeresztelkedének . . . *ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαστίας αὐτῶν*. Ugyanígy Luk. ev. 3,₃ *κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν*. — Még Máté evangélioma sem vonja a jánosi keresztelés e jellegét kétségbe Mt. 3,₆ *ἐβαπτίζοντο* . . . *ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν* 3,₁₁. *ἐγὼ ὑμᾶς βαπτίζω ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν*. Máténál azonban már is látunk aggodalmaskodást az iránt, hogy Jézus ily keresztelésnek vesse magát alá. Keresztelõ János ugyanis Máté evang. szerint vonakodik Jézust megkeresztelni s csak akkor teszi meg, miután Jézus õt e keresztelésnek reá vonatkozó formalis jelentõségével megnyugtatta. A keresztelésnek Jézusra nézve nincs subjectív értelme, hanem csakis üdvõkonomiei-objectív értelme: Mt. 3,₁₅ . . . *ἄφεσ ἔσται οὕτως γὰρ πρέπει ἔστι ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. τότε ἀφίησιν αὐτόν*. —); hanem a végett történik, hogy keresztelõ János tegyen mellette, mint teljesen ártatlan, bûnnélküli mellett vallomást. E vallomás szerint Jézus nemcsak, hogy bûnnélküli, hanem *ὁ* az, aki nemcsak népének, hanem az egész világnak bûnét mint nem a népnek, hanem Istennek ártatlan báránya megszünteti, a világra nehezedõ bûnt elveszi. — (*Ἴδε ὁ ἀμὼς τοῦ Θεοῦ ὁ αἰρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου* Ján. 1,₂₉). *Ὁ* az, ki nemcsak hogy nem bûnös népével való solidaritásánál fogva, hanem aki még csak nem is taglalódik be Jánoshoz jövéen a kívülötte létező objectív értelmű üdvõkonomia egészébe (amint ezt Máté evangélioma teszi); hanem aki még ezen üdvõkonomiának is priusa, elõbb volt mint János volt, sőt a jánosi keresztelés is, mint vízzel való keresztelés csak is a jézusi keresztelésre, a szellemben való keresztelésre való tekintettel bir értelemmel. — Jézus az igazi *λόγος*, ki mit sem nyer a világtól, a történettõl, hanem ad értelmet, tartalmat magának a világnak, a fejlõdõ, történeti létnek. — (*Ὁπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ, ὃς ἐμπροσθέν μου γέγονεν, ὃς πρῶτός μου ἦν. καὶ γὰρ οὐκ ἤδειν αὐτόν, ἀλλὰ ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων*. Jan. 1,₃₀₋₃₁). S most már természetes, hogy e *λόγος*-szerű Jézus nem szorul arra, hogy Isten *ὁ* benne a keresztelés actusa alkalmával kijelentse magát, mint neki sajátos atyját. A fiaság tudata öröktõl fogva meg volt *ὁ* benne. De igenis szüksége volt a világnak, nevezetesen a világon Jézust elõkészítõ Jánosnak arra, hogy külsõ jel útján felismerje Jézusban a *λόγος*-t. Ez történik meg akkor, midõn Jézus Jánoshoz jõ (nincs ott, hogy megkereszteltetés végett, nincs ott, hogy a

megkereszteltetéskor történt e jel). János ekkor azt látja, hogy Jézusra galamb alakjában az égből leszáll a szellem, s hogy e szellem rajta is marad, tehát nem száll el úgy, mint a prophe-táknál, akik csak egyes esetekben, tehát csak időszerű módon voltak Istennek organumai. E szellemnek leszállása nem azért volt, hogy Jézus nyerjen ezzel valamit, hanem azért, hogy János felismerje azt, ki az isteni szellemnek állandó, elvi kijelentője s ki így nem a viznek, hanem a szellemnek erejében keresztel. — A jel, amelyet János vett, csak a szemnek szólt, de nem a fülnek. —

János evangélioma szerint az Istenfiuság eme szellem bir-tokának következménye, úgy hogy keresztelő János az, ki — miután e külső jelet látja, tesz tanubizonyságot amellett, hogy Jézus Istennek a fia. A synoptikusok szerint másképen áll ez is. Isten maga az, aki tanuságot tesz Jézus mellett, mint az ő fia mellett; csak hogy itt is különböző felfogással találkozunk. Mig Mc és Lc evangélioma szerint Isten közvetlenül Jézushoz szól s néki jelenti ki a fiúság tényét (Σὺ εἶ ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ εὐδόκησα Mc 1,11 és Lc 3,22): addig Máté evangélioma szerint nem Jézusnak, hanem a világnak szól e declaratio. (Οὗτος ἐστὶν ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός ἐν ᾧ εὐδόκησα Mt. 3,17). János evangélioma az Istennek ily irányu ténykedésétől eltekint. Keresztelő János magától jut arra, hogy aki a szellemet állandóan bírja, Istennek fia s így ő és nem Isten tesz erről tanuságot.

A személyiség *keletkezéséről* János evangélioma szerint Jézusnál nem beszélhetünk. Ez meg volt, meg van — amennyiben ily metaphysikai lénynél személyiségről beszélhetünk. Világelv — egyéniség sem lehet. — Ez a tulhajtásnak következménye.

János evangéliomában — ha nem is Jézussal szemben — mégis meg van az egyéniség és a személyiség közti különbség, amennyiben minden igaz emberre nézve felveszi a kettős szü-le-tést: a földi és a túlnani születést. Természeténél fogva az ember földi lény — alulról született (Jan. 8,23.); de az Isten országa szempontjából felülről is kell születnie (3,3) vagyis nemcsak vízből, hanem a szellemből is születnie (3,5.). Hogyan?! Ezt nem tudjuk; s mégis mint az ismeretlen keltű szél — úgy tapasztaljuk (3,5 stb.). Még csak ezen felülről való születés biztosítja az Isten országában való tagságot, az egyes embernek feltétlen értékét (3,3-5-13-34 stb.). A jánosi evangéliom felfogásában meg van e szerint az egyéniségnek és a személyiségnek különválasz-tása: de nincs meg a kettőnek folytonossága, egysége. — A személyiség nem az egyéniségnek ethizált volta, hanem mind a kettő eredete, léte és jövője szempontjából egészen ellentétes. — Az egyéniség e világból származik, a személyiség a tulnamból (8,23). Új — felülről való születés alapján létesül emez (3,3). Amannak lényege az érzékiség, tehát muló; emezé a szellem, tehát fennmarad (3,5-31.); amazé az alantóság, a szolgaság, a

sötétség, a bűn, a halál: emezé a mennyei lét, az uralkodás, a világosság, az élet. — (3, 31-34). — Két elkülönült lényvel állunk szemben pszichikai egység nélkül, anélkül, hogy az egyik a másikat appercipiálná, assimilálná.

Pál apostolnak Krisztus képe, valamint csudás megtérése az egyéniségnek és személyiségnek hasonló ellentétes felfogására vezethetne; Pál apostol azonban inkább számol az étellel, mint ethikai folyamattal, semhogy e dualizmusban megmerevülne.

Jézus Krisztus az ő egyénisége szerint Pál apostol előtt nem jelent meg. — A történeti Jézust ő nem ismerte; követőit üldözte, mivel oly badar tant hirdettek, hogy a zsidóknak Messiása keresztfára feszítettet. — E badar tan csak egy esetben vesztené el megbotránkoztató jellegét, ha ugyan ezen Jézus, mint Krisztus tényleg feltámadott volna, ha Isten mellett, mint Ur, mint Messiás mellett bizonytságot tenne. — A Messiásnak, mint szenvedőnek ő-testamentomi képe (Deuterojezsaja), és az üldözöttek még haláluk pillanatában is örömteljes vallása, boldogságot sugárzó arca megingatták; s a forró pusztá, forró vidék koncentráló hatása közben izgatott lelkében megjelent Krisztus, Gal. 1, 16 s e feltámadott Krisztus őt, az üldözött, a felfeszített, de fel is támadt Krisztusnak, az ő evangéliomának harcosává, hirdetőjévé tévé. — Krisztussal, a felfeszítetttel, a feltámadttal való hitélet, életközösség Pál apostolt megtanítá arra, hogy ez élet egy egészen új élet s hogy ez új élet okozója nem egyéniség egyéniségek mellett, hanem abszolút értékű *elv*. Krisztus Pál apostolnál tisztán mint ily *elv* jó tekintetbe, amelynek ezért is nincs keletkezése, hanem csak is élete; nincs magában fejlődése, hanem csakis másokban ereje. Az elvnek ezen feltétlen *léte* és feltétlen átalakító *ereje* már most megérteti velünk azt, hogy Pál apostol — megtérítése után — nem is érezte szükségét annak, hogy Jézusnak történeti szerepléséről gyűjtsön adatokat s hogy lelkében megrajzolja a földi Jézusnak képét. Pál apostol nem fordul egy emberhez sem, még a jeruzsálemi apostolokhoz sem; hanem visszavonul a pusztába, Arabiába s oda fordul az ő lelkében megjelent Krisztushoz s megalkotja magában a mennyei dicsőségben (*δόξα*) megjelent Krisztusnak isteni képét. — Még csak akkor, miután e kép megalakult, megy fel Jeruzsálembe, beszél Péterrel és Jakabbal is — más apostollal azonban nem, hogy önállóan — más apostol körébe nem vágva hirdesse a pogányoknak, a világnak a lelkében sajátosan megalakult Krisztusi képet, a Krisztusról szóló evangéliomot. — (Gal. 1, 15-19).

Krisztus szemben a pszichikus Ádámmal, ki a földből származik, a pneumatikus Ádám, akinek otthona az ég (I. Cor. 15, 45-47). Ő mint ilyen, az életet keltő szellem (45), a szellemi lények zsengeje, első szülöttje (I. C. 15, 20 Col. 1, 18); — s lehet is ilyen, mivel ő Istennek képmása (II. C. 4, 4,6) s így a dicsőség megjelenítője (*δόξα* II. C. 3, 6 stb.) — amely felé nemcsak Istennek

gyermekai, hanem még az egész természet is vágyódva sovárog (R. 8, 21 stb.). — Krisztus nem kosmikus léti alapja a mindenségnek — úgy mint János evangéliuma szerint — hanem valódi — azaz szellemi létének és így megdicsőülésének alapja; — s így mint ez alapon folyton éltető, vezető a valódi Úr. (ὁ κύριος τὸ πνεῦμα ἐστίν II. C. 3, 17. ὁ δεύτερος ἀνθρώπος ὁ κύριος I. Xp. I. C. 8, 6). — Krisztus elvi jelentősége, Úrsága tehát nem kosmikus, hanem *üdvörténeti*. Ezért neki is, mint minden történetnek — célja, vége is van. — Ezért is nem mondja Pál apostol soha Krisztust *θεός*-nak, amint azt János evangélioma teszi, (János 1, 1) hanem mindég Isten alárendeltjének. Valamint a keresztyének Krisztuséi; úgy Krisztus Istené I. C. 3, 23; — s valamint a nőnek feje a férfiu, a férfiué Krisztus: úgy Krisztusé Isten. I. C. 11, 3. Az a nagy tisztelet, amellyel térdet hajtva hódol a lények összesége Krisztusnak, nem Krisztusnak, hanem Istennek, mint az atyának dicsőítésére szolgál (εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς Phil. 2, 10-11) Nem is Krisztus az, ki magától lett ilyen tiszteletre méltóvá, hanem Isten az, ki néki ily hatalmas nevet, *κύριος* nevet adott, ki őt annyira felmagasztalta. (Phil. 2, 9). Ezért is akkor, midőn Krisztus feladatát megoldotta s mindenek fölött uralkodik, akkor át is adja ismét missioját annak, ki őt ezzel megbizta, átadja uralkodását Istennek, úgy hogy végre nem Krisztus, hanem Isten leszen minden mindenkben (ἵνα ἡ ὁ θεός τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. I. C. 15, 24-28).

Mégis, minthogy Krisztus lényege *πνεῦμα*, s minthogy az üdvörténet szempontjából elvi jelentősége van és pedig nemcsak úgy, hogy Isten ő felé irányította a történeti fejlődést, hanem úgy is, hogy ő általa lett minden (I. C. 8, 6) s hogy ő táplálta az ő szellemével az Izraelitákat Mózes idejében (I. C. 10, 4) —: Pál apostol Krisztusnak *præexistens* s ezzel minden vallásra nézve universalis jelentőségű létet is tulajdonít. — Az ő személyisége nem lett, hanem volt már, mielőtt földre szállott. Személyiségének lényege a *πνεῦμα*, otthona mint *τὸς ἴδιος*-é (R. 8, 32 10, 6) az ég (ἐξ οὐρανοῦ I. C. 15, 47). Mint ilyent, mint fiát küldi őt Isten az idők teljességében a földre és pedig nem lényegének megfelelően dicső alakban, hanem úgy, hogy asszonytól születve — a törvény alatt, a bűn állagának (husának) megfelelő, tehát érzékihez hasonló testben jelenik meg. (R. 8, 3). Eredeti alakja isteni (*μορφή τοῦ θεοῦ* Phil. 2, 9), az isteni *δόξα* tükröződik vissza az ő személyiségében (*πρόσωπον* II. C. 4, 6), mivel Istennek képmása (II. C. 4, 4-6). Tudja ezt Krisztus maga is, úgy hogy nem tekinthette bitorlásnak ha az emberek előtt is isteni lényegének megfelelő, Istennel egyenlő hatalmi uralkodói alakban lépett volna fel (csak így lehet e kényes helyet: *ὅς ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ* Phil. 2, 6 tekintettel a philologiai követelményekre, s nevezetesen az összefüggés által adott antithesisre felfogni. Pfleiderer correctiója régebbi nézetével szemben

csak is rontás, bár igaza van, hogy az ἵσα εἶναι a fönt kimutatott subordinációval bajosan egyeztethető. (L. Pfeiderer Paulinismus 148. l.). Krisztus azonban ezt nem teszi. Maga mond le az emberek iránti szeretettől indítatva (cf. még R. 8, 3 Gal. 4, 4) eredeti állapotával járó gazdagságáról — szegénnyé lesz, hogy e szegénységével gazdagítsa hiveit; (II. C. 8, 9) nem az Úrnak δόξα alakját, hanem a szolgának σάφξ-szerű alakját veszi fel, alakja szerint mulandó σάφξ-szerű embernek tűnik fel, (R. 8, 21 II. C. 4, 10), embernek hasonlatosságában jelenik meg¹⁾, megalázza magát, aláveti magát a törvénynek, Gal 4, 4 azt mint δίκαιος teljesíti is R. 5, 19; sőt aláveti magát még a halálnak, és pedig a leggyalázosabb halálnak, a kereszthalálnak is. — Phil. 2, 6-8. R. 8, 3. II. C. 5, 21. — Krisztus lényege ezzel nem változik. Földi léte csak is átmeneti jelleggel bír, hogy a világ számára is feltűnjön végre is annak, ami magában volt πνεῦμα-nak, az egész emberiséget éltető és meghódító hatalomnak, amely útján megdicsőül Isten, mint atya. (Phil. 2, 9-11). Krisztus mindezek alapján — Pál apostol szemeivel nézve őt — *üdvörténeti elv, amely emberi véges léte előtt már létezett isteni alakban, mint emberfölötti lény; ki önelhatározása alapján az emberek iránti szeretetből lemond e fényes állásáról, hogy megaláztatásával emelje fel az embereket, szegénységével gazdagítva azokat s így végre azzal, hogy az emberek is ő előtt meghajolnak — dicsőítse meg az Istent.*

Van Krisztusnak egészen sajátos, minden emberin tulemelkedő állása, Isten rendeletéből, de Krisztus elhatározásából is földi hivatása. *Átvitt értelemben e sajátos állású és hivatású lényt — egyénnek nevezhetjük.* Csak átvitt értelemben azért, mivel nem volt igaz emberi léte, hanem annak csak hasonlatossága; tudata és akarata nem emberi, hanem emberfölötti lényegén alapult olyannyira, hogy a tulnani elhatározásnak volt itteni élete érvényesülése.

Személyiségnek is bajosan mondhatjuk e Pál apostoli Krisztüst, mivel a személyiség éppen a történeti hatalmak kölcsönhatásán alapuló öntudaton, a sajátos éniségnek tudatán épül fel: holott e tudat a Pál apostoli Krisztusban már előbb volt meg s a *történet* nem reá, hanem az emberekre, és végre Istenre nézve birt jelentőséggel. Ő maradt a mi volt lényege szerint: csak az emberek hajoltak meg előtte s Krisztusnak Úrul való elismerése útján dicsőült meg Isten, mint atya az emberek előtt. —

Pál apostól új — de feltétlen értékű életelvet látott élet tapasztalata alapján Krisztusban. Midőn ezen új elv alapján aperticipálta eddigi képzetkörét: alakult meg az a *Krisztus-*

¹⁾ Csak ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας jelenik meg, mivel az ő lényege, az ő Ἐννε πνεῦμα ἁγιοσύνης nem engedi meg, hogy ama σάφξ nála is érvényesüljön. Krisztusnál előbb volt meg realiter és nemcsak potentialiter a πνεῦμα; míg az embernél az első a σάφξ alapján ténykedő ψυχικὸν σῶμα.

kép, mely az elvnek feltétlen, isteni voltát teljesen kifejezte ugyan, de a történeti Krisztussal, a kiről mitsem akart az első három év alatt tudni — nem számolt. Nem Krisztussal, mint történeti lénnyel, hanem Krisztusnak halál-tényével és feltámadási tényével nem történetileg, hanem vallásbölcseletileg foglalkozott. Nem Krisztusnak élete, hanem a Krisztusnak, mint a mi bennünk ténykedő elvnek — mi bennünk lefolyó élete iránt érdeklődött az üdv iránt sóvárgó kedély intenzitásával, és saját, valamint követői életével illusztrálta az érzéki életnek való elhalás és a szellemben való feltámadás boldogító, a hívőt is végre megdicsőítő (πνευματικὸν σῶμα) evangéliomát.

Igen közel áll a Pál apostoli Krisztus kép a János-féle evangéliomban rajzolthoz. Itt is, ott is csak átvitt értelemben beszélhetünk egyéniségről és személyiségről. —

Sokkal életteljesebb azonban Pál apostolnál az ember egyéniségének és személyiségének képe, mint János evangéliomában,

Ez utóbbiban merev ellentét van az ujjászült és nem ujjá szült ember közt, a melyet semmiféle psychologia sem közvetít. Más az egyiknek eredete, élete és célja, mint a másiké. — Az egyéniség nem ethizálódik a személyiségben, hanem az egyik a másikban egyszerűen nincs. —

Pál apostolnál is meg van a két élet közti ellentét. Az ellentét azonban nála nem személyi, hanem elvi; nem az Én más, hanem az Ént mozgató erő, elv lesz mássá; s ezzé sem csudás módon, egyszerre, hanem psychologiai közvetítéssel. — Az élet és nem az abstractio terén mozgunk itt. Pál saját életéből, lelkének finom megfigyelése alapján merítette az egyéniséget a személyiségtől megkülömböztető, de az egyikből a másikba átvezető adatokat. —

Pál apostol szerint két ellentétes elv mozgatja az embert: a σὰρξ-nak és a πνεῦμα-nak elve; mely elvek képviselője Ádám és Krisztus, az első és az utolsó Ádám I. C. 15, 45 stb.

A σὰρξ az objektív bűnnek alapja; úgy hogy minden érzékire egész öntudatlanul a bűnnek sötét hatalma nehezedik rá. Minden test, a melyet a σὰρξ éltet, minden σῶμα ψυχικόν a bűn hatalmának van alávetve s ezért is halál hatalmának is. A bűnnek, a halálnak alapja és mozgató elve a σὰρξ, a χοῖκος ἄνθρωπος. (R. 5, 12 ff. 21. vltm I. C. 15, 45 stb.). Ezzel szemben az igaz (δικαιοσύνη, ἀγιοσύνη) életnek, az örök életnek elve a πνεῦμα, a πνευματικὸς ἄνθρωπος, közelebb azon πνεῦμα birtoka, mely az égből jő, tehát az ἐπουράνιος ἄνθρωπος vagy is Krisztus — Ez a két elv egymás ellen küzd: ἡ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δε πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός, τὰντα δὲ ἀλλήλοισ ἀντίκειται Gal. 5. 17. — Azonban egyik elv sem alkotja meg az Ént, hanem mind a kettő befolyásolja azt. — Az Én — ez egymással küzdő, ellenséges hatalmakkal szemben áll — mint az akarásnak, a cselekvésnek felelős alanya. — Kezdetben az Én egészen

elmerül öntudatlanul a mindég először érvényesülő *σάρξ*-nak hatalmába; végre tudatosan elmélyed a *πνεῦμα* erejében, úgy hogy azt, mint vezető és életető hatalmat önmagába felveszi. — Amott kezdetben a *σάρξ* az appercipiáló hatalom az Énnel szemben: itt végre a *πνεῦμα* appercipiálja az Ént. E két véglet közt folyik le az ember egyéni és majd személyi élete. —

A *σάσιξ*-ba elmerült Én (az ember mint ilyen *σάρκινος ἄνθρωπος* v. *σάρκινον εἶναι* Rom. 7, 14 I. C. 3, 1. II. C. 3. 3. — a törvény szavára felébred öntudatlan állapotából s már most az ismert jó ellenére is, az ellen *fellázadva* (*ἐπιθυμῶν*) követi a rosszat s így már most tudatosan követi el a bűnt (R. 7, 7 stb.) (az ember, midőn így tudatosan a *σάρξ* hatalma alá kerül *σαρκινος*-szá válik Rom. 15, 27. I. C. 3, 3. 40 11. II. C. 1, 12.) Tudatosan azonban a rosszat el nem követhetné az ember, ha nem ismerné a *jót*. A jó, az erkölcsi szellem, ezért is Pál apostol szerint benne van az emberben. S ime — itt van a nagy eltérés János evangélioma felfogásától, hogy e jó nincsen az *ἐπιποιήσιος* emberhez a *δευτερος ἄνθρωπος*-hoz, Krisztushoz kötve, mint a ki ezt a jót, a *πνεῦμα*-t az égből hozza le a földre. A jó, az erkölcsi szellem az emberi természettel adva van. A mint a bűn, a rossz szellem be van plántálva a *σάρξ* útján a tagokba mint indító, az embert vezető hatalom (*νόμος ἐν τοῖς μέλεσιν* R. 7, 23): úgy viszont a jó, az erkölcsi szellem is a *πνεῦμα* útján Isten által be van plántálva a belső emberbe (*ἔσω ἄνθρωπος*), a *νοῦς*-ba, a szívbe, a lelkiismeretbe, a hol mint *νόμος τοῦ Θεοῦ* Rom. 7, 22 vagy mint *νόμος τοῦ νοῦς μου* R. 7, 23 ténykedik. — Az *érzéki* ember mellett, vagyis jobban mondva azzal szemben, benne van minden emberben a belső ember. Mig amaz az egyesre, az érzékire irányul: addig ez az egyeseket megérteni, az egyeseket mozgató általánost, tehát a gondolatot, a láthatlant felfogni akarja s e szerint kíván cselekedni is. A *νοῦς* emez értelmi és gyakorlati iránynak tényezője. A *νοῦς* azonban magában véve még nem jó. — Pál apostol anthropológiájában a *νοῦς*-nak formális szerepe van, épp úgy mint a *σῶμα*-nak. Lehet a *σῶμα* épp úgy a *σάρξ*-nak, mint *πνεῦμα*--nak *σῶμα*-ja. Első értelemben a *σῶμα* a mulandóságnak, a végességnek, a halálnak alakja, mig a második értelemben a szellemnek, az életnek, az örök életnek megdicsőülése (*δόξα*).

Igy vagyunk a Pál apostoli *νοῦς*-szal is. — Szolgálhatja a *σάρξ*-ot, de másrészt a *πνεῦμα*-nak is léphet szolgálatába. Első esetben ez a *νοῦς τῆς σαρκός* Col. 2, 18 természetesen maga is megromlik: *αδόκιμος*-szá R. 1, 28 *διεφθάρμενος*-szá I. Tim. 6, 5 v. *κατεφθάρμενος*-szá II. Tim. 3, 8 válik, úgy hogy most a természetes rosszat művészi, mesterséges, a természetet túltevő és így természetellenes, a természet rovására kieszelt, a természetet kicsavaró rosszá teszi. — A *νοῦς*-nak ezen szerepéről Pál apostol a legnagyobb keserőséggel nyilatkozik és pedig a *νοῦς*-nak épp-úgy *értelmi* mint *gyakorlati* irányú ténykedésében.

Ez a *νοῦς τῆς σαρκος* lényegileg a *kereszttyén vallás előtti* *νοῦς*, amely a ker. vallást nemcsak, hogy nem képes megérteni, hanem abban egyenesen bolondságot lát; (*υωρία* I. C. 1₈ stb.), amely érvekre, ékes szavakra támaszkodik, de önteltségében, saját önző bölcsességében nem odaadólag kutatja az istenieket, s ezért nem is ismeri fel az isteni bölcsességet, úgy hogy végre is az ami előtte bolondság, győzi le az ő bölcsességüket. Nem a *νοῦς*-ra, mely a *σοφία σαρκική* szolgálatában áll, hanem Istennek kegyelmére, — bizza magát ezért is Pál apostol, amely a *πνεῦμα*-ban ténykedik ő benne II. C. 1₁₂.

De behatolt e *σαρκικός νοῦς* tévesztő hatásával még a kereszttyén közösségbe is. Már a korinthusi gyülekezetben is az ily okos elemek érvényesülése ellen szól az apostol. Még határozottabban foglal velük szemben állást a Thimotheushoz irt levélben, valamint a Colossabeliekhez irt levél.

Nem a *νοῦς*, hanem az *elrontott νοῦς* (I. Tim. 6₅ és II. Tim. 3₈) az, amelyről Pál apostol óva inti kedves tanítványát. — Az önzés, nevezetesen a pénzszeretet, amely mindent csakis az eszköz szempontja alá helyez s így minden bajnak gyökere (*ἵτις γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστὶ ἡ φιλαργυρία* I. Tim. 6₁₀), amely miatt az ember telhetetlen (6 *Ψ*), amely miatt ki akar tűnni társai fölött, mely miatt érvényesülni kíván mással szemben az irigység, a gyanúsítás, a szitkozódás fegyverével, amely védi saját álláspontját a legkülömbözőbb felmerülő kérdéseknél (*ζητήσεις* 4 *Ψ*) érvvel, szóharccal, feleseléssel, amely még a kegyességből is *üzletet* csinál (5 *Ψ*): ez az, mely a *νοῦς*-t megtéveszti s elrontja, úgy hogy kapkod ide s oda (*διαπραρατίζαι*) s végre is elfordul az igazságtól. (5 *Ψ*).

Egészen így jellemzi e megrontott eszüeket a II. Timotheusi levél 3. fg. A fékevesztett, önmagától való elteltség, amely még a szülőkkel szemben sem ismeri a kegyeletet, (*γοεῦσιν ἀπειθείς* 2. *Ψ*), amely azért is nem törődik a szeretet és hűség köteleivel (3. *Ψ*); mely az élvezetet — még Isten fölé is helyezi (4. *Ψ*); mely ezért is a kegyesség színében betolakodva a családokba, itt az asszonykákat szenvedélyeik és tudákosságuk felhasználásával hatalmába ejti: ez az, ami a *νοῦς*-t megrontja s megakadályozza, hogy az igazságot felismerje, s mely élvezet oly hitre, mellyel tüntetnek ugyan, de mely az építésre nézve teljesen hatástalan (*ἀδόκιμος* 8 *Ψ*).

De nemcsak az ember testében létező érzéki elem rontja meg a *νοῦς*-t, hanem a vallásban létező *érezéki elem* is. Ezt fejtegeti a Colossabeliekhez irt levél 2-dik fejezete. Ez az érzéki elem: a természet elemeinek (*στοιχεῖα τοῦ κόσμου* 8 *Ψ*) kultusa, illetőleg ezeken a nap és hold constellatióin alapuló kultus, másrészt az emberi hagyományok hatalma, mint amelyek vonatkoznak az ételre és ivásra, a körülméltelkedésre, a keresztelésre, a keresztrefeszítésre, a törvény elítélő hatalmát hirdető levélre, a világi

hatalmak és hatalmasságokba fektetett hitre. Mind ez az emberi elmét, a *νοῦς*-t meghatározza, úgy hogy ez a világok ez elemein és tradíciónak e törvényein alapuló világnézetet (*φιλοσοφία*) alkot magának, azt üres csalafintasággal (*κενή ἀπάτη*) összetakolja és most már másokat, sőt éppen azokat, akik már-már a célhoz eljutottak, a babértól elüti (*καταβραβενέτο* V 18) rábeszélő érvelésével (*παραλογίζεται ἐν πιθανολογία* 2, 4). Ez érvelés annál is hatásosabb, mivel e *νοῦς* még a viselkedésben is alakoskodásra viszi az embert: anygali alázatossággal és szolgálati készséggel igyekszik (*θέλων*) fellépni, — holott sejtelve sincs az igazi anygali alázatosságról és szolgálatkészségről. Alapjában az ily érzékiekre támaszkodó ember — rátartó, felfuvalkodott — *ὑπὸ τοῦ νοῦς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ* 2, 13¹).

Ugyanily értelemben mondja az Ephezusbeliekhez irt levél is hiába valónak, haszontalannak a *νοῦς*-t. Az érzékiek következtében elhomályosul az elme, elidegenül az isteni élettől: s az emberben létező tudatlanság és hidegség (szív elkeményesedés *πάρωσις τῆς καρδίας* Eph. 4, 17) okozza a *νοῦς* tevékenységének meddőségét (*ματαιότης τοῦ νοῦς* 4, 17).

Az ephezusi levélnek e helye azonban már utal arra is, hogy az érzékiek hatása alatt álló *νοῦς* nemcsak hasznavehetetlen meddő, theoretikus szempontból, hanem végzetes rossz hatású *gyakorlati* szempontból. A *νοῦς*-t nemcsak elrontja, beszennyezi (Tit. 1, 15,) az érzéki élet, hanem e megromlott *νοῦς* viszont rosszságában fokozza az érzéki életet. (V 19.)

A classicus hely erre nézve a Római levélnek első fejezete. Az a megromlott ész (*ἀδόκιμος νοῦς*) nem éri be a közönséges, természetes érzéki étellel, hanem természetellenes módon is végzi a nem illőt (*τὰ μὴ καθήκοντα*. R. 1, 28), úgy hogy most már kiszámított gonosszá lesz az ember, bővelkedve minden bűnben R. 1, 29 stb.

Igazán rossz, nagyszabásulag *rosszá* csak az okos ember lehet.

A *νοῦς* azonban nemcsak a *σάρξ*, hanem a *πνεῦμα* szolgálatába is léphet, megújulhat — akkor, ha az érzékiséget feláldozzuk, Istennek élő áldozatot hozunk s így az érzékiek kultusa helyett észszerű kultusban áldozunk (*λογικὴ λατρεία* R. 12, 1.).

¹) Érdekes, hogy a Colossebeliekhez írott levél nem állítja ridegen szembe ez érzéki állapotot a szellemivel, a világot a krisztusival. Az érzéki is nemcsak negatív valami, hanem megvan abban is a szelleminek árnyéka (*σκιά τῶν μελλόντων* V. 17); Krisztusnak mintegy teste (u. o.), amelynek szellemi jelentősége abban áll, hogy halálával megszüntette az érzékieket azok számára, akik Krisztusban körülmetélkedtek, megkeresztelkedtek, meghaltak. Krisztussal való meghalás — a világ érzéki elemeinek való éleést elvileg megszüntette, úgy hogy most már keresztényellenessé vált az, ami azelőtt Krisztusnak előrevetett árnyéka volt.

Ekkor átalakul az egész ember, romlott *νοῦς*-ja megújul (*ανακαινωσις τοῦ νοῦς* R. 12, 2.), s ime most már tisztán mérlegelve látja (*δοκιμάζει*) az az előtti *ἀδόκιμος νοῦς* Isten akaratjának végső célját, lényegét (*τί τὸ θελημα*): a jót, a tetszőt és a tökélyet R. 12, 1. —

A *νοῦς* ugyanis a dolgok lényegére, azok végső megértésére irányul; arra, a mi nem áll érzékiképpen előttünk, a mi a dolgok, a személyek mögött rejlik, mint elrejtett végső cél. Pál apostol, midőn a világtörténet *ἀσύμωρον*-ja előtt áll, midőn az isteni gazdagság és bölcsesség és ismeret szédítő mélysége fölött mereng: akkor bámulja Istennek az emberek előtt elrejtett *νοῦς*-ját R. 11, 33. 34. — S míg a psychikus ember Isten szellemi ténykedésében balgaságot lát, mivel nem képes a szellemeket felfogni: addig a szellemi ember, a keresztyén behatol Krisztusnak cél-gondolatjába, a mely őt művében vezette; mivel követőiben él éppen ez a célgondolat, Krisztusnak *νοῦς*-ja I. C. 2, 14-16.

Mint hogy éppen a *νοῦς* az, mely a dolgok célját és így lényegét felismeri, épp azért ennek van legnagyobb jelentősége a társas, a közéletben, — a keresztyén közéletben is. — Igaz, hogy a *πνεῦμα* ezen életnek elve s ez magában is elégséges a vallásos egyénre nézve. Kell, hogy minden emberben ez meg legyen. Ezzel emelkedik Istenhez imában, mely az érzelem közvetlenségében sohajszerű, majd exztatikus szavak útján (*γλώσσαις λαλεῖν*) hallható, de idegen előtt magyarázat nélkül meg nem érthető. Érthetővé a *πνεῦμα*-szerű is még csak a *νοῦς* útján lesz. Ezért is ily *νοῦς*-szerű imát, szavat kíván Pál apostol a gyülekezésben. S ily *νοῦς*-szerű szó többet ér a közösségben, mint 10,000 ily *γλώσσα*-szerű. I. C. 14, 19. *νοῦς* alapján értik meg egymást a közösségben levők; azért is akkor, midőn Pál apostol arról értesül, hogy a korinthusiak közt szakadások állottak be, pártok keletkeztek, a melyek egymással vitatkoznak, részben nagy ékesszólással is: azt kívánja, hogy a *νοῦς* által meghatározható célban egyesüljenek, illeszkedjenek egymáshoz (*ἦτε δὲ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοῖ* I. C. 1, 10.). — S a mint behatol a *νοῦς* a dolgok lényegébe, felismeri azok célját:— ugy a *νοῦς* az, a mely éppen ezen alapon értékeli az egyes dolgokat s így kinek-kinek megalkotja sajátos világnézetét, a mely akkor, ha a fődologra nézve meg van az egyezés — a mellékes egyes dolgok értékelésénél a keresztyéneknél is (in necessariis unitas, külömben libertas) külömböző lehet. (*ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῖ πληροφοσένθω* R. 14, 5.) — vagyis más szóval a *νοῦς* el értékelő gondolatok (*νοήματα*) a keresztyénnél külömbözők lehetnek ugyan: kell azonban, hogy mind ezek Jézus Krisztusban legyenek fundálva s így létesüljön az az isteni béke, a mely minden *νοῦς* fölött áll (*εἰρήνη τοῦ θεοῦ, ἡ ἐπερέχουσα πάντα νοῦς φροῦρήσει . . . τὰ νοήματα ἡμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ* Phil. 4, 7.)

Nincs feltétlen értéke a *νοῦς*-nak. Alá van rendelve az isteni békeséget létesítő *πνεῦμα*-nak. Azért azonban mégsem fejeznék ki egészen helyesen Pál apostol nézetét, ha a *νοῦς*-ban rideg, közönyös eszközt látnánk csakis a *σάϱξ* és *πνεῦμα* hatalmi kezében. — Nem csak eszköz, mely természete szerint indifferens lenne két urával szemben; — hanem természeténél fogva *közelebb* áll a *πνεῦμα*-hoz.

Természete szerint *nem érzéki*, hanem keresi a *σάϱξ* mögött levő láthatatlant, a gondolatot, a dolgok értelmét, fogalmát. — Ezért is az esetben, ha mégis az érzéki természetnek szolgálataiba áll: azon is túl tesz; szolgálva azt természetellenesre jut el.

Negativ rontó hatalomnak bizonyul be az érzéki téren. Nincs köszönet a szolgálatában; perverssé teszi *magát* a *σάϱξ*-ot.

Természete *szellemi*. Midőn a *πνεῦμα* szolgálatába lép: annak végső gondolatait céljait, nemcsak kutatja, megérti, hanem másokat is arra vezet, másokkal is építőleg megérteti azokat.

Szellemi természete mellett bizonyosságot tesz az a körülmény is, hogy midőn az isteni *πνεῦμα*, a Krisztusi életnek elve még nem ténykedett: már akkor is ténykedett a *νοῦς*, mint ezt a *πνεῦμα*-t előkészítő tényező. — Istennek *erkölcsi világrendjét*, mely a rosszat elítéli, mint az isteni haranak tárgyát: ezt a láthatatlant, melyet Isten az ember *lelkének bensejébe a teremttéssel* helyezett — az ember, mint az *ὁ νοῦς*-jának tárgyát (*νοούμενα* R. 1. 17 stb.) felismeri. A *νοῦς*-nak az elvontra, a dolgok mögött létezőre való irányulása nevezetesen ezen felismerés alapján egyenesen szellemi meghatározottságot nyer, úgy hogy érthető, hogy Pál apostol a *νοῦς*-t a „*σάϱξ*“-szal, az érzéki testeivel szembesíti, mint olyant, a melynek ellenkező irányzata van, mely megnyilatkozásában ellenkező módon, ellenkező törvények szerint ténykedik. A *νοῦς* az isteni *νόμος*-t szolgálja, míg a *σάϱξ* a bűnnek *νόμος*-át (R. 7. 25) s így már most küzd mi bennünk egyrészt a *νόμος τοῦ νοῦς μου* ama másik *νόμος*-szal *ἐν τοῖς μελεσίῳ μου* R. 7. 23. Így jut a *νοῦς*, mint a gondolkozásnak, az általánosításnak, a dolgok lényege, tehát tüneményi voltuk mögött létező láthatlan oldal felismerésének organuma, mely így a mi lényegünket, a mi célgondolatunkat is tudatra emeli — magával a szellemmel közelebb kapcsolatba, sőt oly közelbe, hogy Pál apostol a *νοῦς*-t az organumot használja a *πνεῦμα* helyett; pedig a *σάϱξ*-nak csak is a *πνεῦμα* képezi ellentétét.

Hogy mind ennek dacára a *νοῦς* mégis alapjában csak formalis jelentőségű s egészen távol áll az aristotelesi *νοῦς*-tól, a melyhez csak a Pál apostoli *πνεῦμα* hasonlítható: erről nem szabad megfeledkezni; valamint arról sem, hogy a *νοῦς* a gondolkozásnak, a theoriának az organuma, a mely gyakorlativ még csak az akaró én által, az érvei által meghatározott, legyőzött *καρδία*, a szív által válik. —

Az egyéni élet ható központját egységes ható subjectumát, az ember *Énjét*: Pál apostól szerint a **szív**, a *καρδία* képezi.

A *νοῦς* a világban és önmagunkban létező lényeg felismerésére törekszik. A mennyiben ez ismeret útján a dolgokat osztályozzuk, sajátosságukban feltüntetjük: azokat *értékeljük* is. Az értékelés azonban még csak akkor életteljes, azaz minket és másokat mint életerő át is hat, ha az értékelés létünkkel összeforrott értéképpzetünket is érinti; ha egész létünket emeli vagy veszélyezteti, tágitja vagy szűkíti az értékelt. Még csak a szívünkön át való gondolkozás értékel igazán. Ez értékelés affectussal is jár; amely affectus a szerint, amint a tárgy érzéki vagy szellemi — más, sőt egymással ellenkező közelebbi alakot nyer. Ez affectus az öntételezés affectusa s így kívánással, akarással, s állapoti szempontból szenvedélylyé, illetőleg élettelvvé, esetleg lemondó apathiává, teljes elhidegüléssé is válhat. A *καρδία* ezért is nemcsak az életteljes értékelés, hanem az indulat, a szenvedély, de másrészt a kívánás, az akarás, az elvszerű cselekvésnek is székhelye. Az Éniségnek öntételezése, önérvényesülése, tehát az igaz Én a szív, szemben a *νοῦς*-szal, a theoretikai iránynyal, amely első sorban a neménnel foglalkozik s még az Ént is objectivizálja.

A *καρδία* ezen sajátos természetét a *νοῦς*-szal szemben kiemeli Pál apostal, midőn az elsötétült, értelmetlen szívet szembebesíti a hiábavaló okoskodással R. 1, 21; az elsötétült *διάνοια*-t a megkeményedett szívvel Ep. 4, 18 s midőn azt kívánja, hogy az isteni békesség őrizze meg a Philippibelieknek egész valóját: gondolataikat (*νοήματα*) valamint szívüket Krisztusban Phil. 4, 7. s midőn végre az embert a maga egészében és teljességében, mind abban, amire befogadó és ható természete alapján eljuthat a külső érzéseket (szem és fül) szembebesíti a szívvel I. Cor. 2, 9. Gondolatainkban a világ és ebben a mi objectivizált Énünk tükröződik vissza: de Énünk közvetlenségében, életteljes valójában s ható erejében csak a szívben lép elibénk.

Pál apostol ezért is midőn azt akarja kifejezni, hogy mi magunk, minden kényszer, külső tekintet nélkül, tehát *közvetlen voltunkban egészen szabadon* mint „Én“-ek határozotunk, cselekedtünk: azt mondja, hogy szívből határozotunk, szívből cselekedtünk.

Igy inti a korinthusiakat, hogy ne kényszerből, ne másra való tekintettel, hanem szívből hozzák meg ajándékaikat II. C. 9, 7.

Az Ephezus és Colosse gyülekezetében élő szolgálakat pedig arra figyelmezteti, hogy ne félelemből, hanem szívből, szabadon, a szívnek is nem tétovázó csavaros, hanem egyenes szavára engedelmeskedjenek uraiknak Ep. 6, 5. Col. 3, 22; s akkor, midőn a házasságra való lépés kényes kérdését tárgyalja, mint oly kérdést, amelyre kiki csakis az Istentől vett egészen sajátos charismája szerint felel meg (I. C. 7, 7) mint amelyet nem az emberekre való tekintettel, hanem csak is az isteni hivatottságra való

tekintettel (I. C. 7, 24) dönthet el, amely kérdés tisztán egyéni: ekkor a helyes határozás és cselekvés kriteriumát a szív-szerű elhatározásban cselekvésben látja (*ὡς ἐστὶν ἐν τῇ καρδίᾳ ἔδραϊος*, ennek appositio-szerű magyarázata = *μὴ ἔχων ἀνάγκην* és még közelebb *ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος* és még egyszer *καὶ τοῦτο κέκριεν ἐν τῇ ἰδίᾳ καρδίᾳ . . .* helyesen cselekszik. I. C. 7, 37.).

Az Én a maga közvetlenségében, másra való reflexio nélkülségében, tehát tisztán magában — a *szívben* lép elibénk. Ezért is Pál apostol óhajait, vágyait, mint sajátosait, amelyek benső, ellenállhatlan erővel vonzzák másokhoz, szeretteihez, hogy azok javát még önmaga feláldozásával is eszközölje: mint *szívé*-nek vágyait, óhajait jelzi. Szíve vezeti tollát, midőn Korinthusba ír; önmagát, mindenét akarja a levélbe befektetni, mivel maga személyesen oda el nem mehet II. C. 2, 4. Ha el nem juthat — legalább helyettesét, Titust viheti szíve Korinthusba II. C. 8, 16. Pál *szívének* esdő imája, amelynek teljesültében megnyugszik az, hogy a zsidók is üdvözüljenek R. 10, 1. kész volna — szívét folytonosan szorongató, komorító vágya teljesülése kedvéért még önmagát is feláldozni, elátkozni, csak hogy a zsidók üdvözüljenek. Az Én — a maga teljességében egybe olvadt szíve e vágyában. R. 9, 2. Önmagát, Énjét adja Pál, ha szíve megnyilatkozik.

S viszont, ha a szeretet alapján mást az ő Énjébe fogadott, úgy hogy az illető az ő Énjével elválaszthatlanul egy: ezt is azzal fejezi ki, hogy őt szívébe fogadta. Tágul az ő szíve, a korinthusiakat abba befogadja II. C. 6, 11. Nem szorul arra, hogy levelek ismerjék el, hogy a korinthusi gyülekezetet ő alapította, hogy Korinthus az ő gyülekezete, II. C. 3, 2, avagy hogy kőtábla hirdesse e tényt II. 3, 3 — : az a levél az ő szívébe van írva II. C. 3, 5; maguk a korinthusiak szívébe vannak vésve, velük él és hal II. C. 7, 13. 5, 12. amint ugyancsak szívében hordja a philippibelieket (Phil. 1, 7.) s amint szíve szerint a thessaloniaiaknál van, — bár nem látja őket I. Thess. 2, 17. Midőn Énje megnyilatkozik, midőn Énje másokkal egyesült: szíve nyilatkozik meg s szívébe fogad másokat.

S e szív nemcsak az Énnek külső kerete, hanem az Én a maga teljes *tartalma* és *értéke* szerint. A szívben benn vannak a *σάξ* hatása alatt álló vágyak és szenvedélyek R. 1, 24; de benne van az isteni *πνεῦμα* ható ereje is a szívbe írt isteni törvényben, mely az embernek eredeti isteni adománya R. 2, 15, sőt benne van a szívben még a Pál apostol által hirdetett *hitnek az ígéje is*, ha szívünkre igazán hallgatunk, ha nem követjük, illetőleg nem követi szívünk a külsőségekben megakadó okoskodást (R. 10, 6. 7.), hanem elmélyed önmagába. Ekkor ugyanis látjuk, hogy szívünkben honol a megigazító hit (R. 10, 8-11.).

Ezért is Isten, midőn ítéletében értékkel minket — *szívünket nézi*. *Szívünk a mi sajátos értékünk kriteriuma*. Szívünket vizsgálja

Isten s így tudja, hogy mit akarunk (*τὸ φρόνημα τοῦ πνεύματος* R. 8, 27.). Szívünk törekvéseit az Úr világosítja meg s így az, amit mások előtt mi mint legsajátosabbakat el akarunk a sötétben rejteni, világossá lesz I. C. 4, 5. Hiába ekkor minden menetegetődzés, ami legelrejtettebb s legsajátosabb értékünk vagy érdemetlenségünk kiderül s gyarlóságunk tudatában — leborulunk Isten előtt, elismerve az igaz keresztyén közösségben megnyilatkozó isteni szellem erejét I. C. 14, 25. — Istenre, mint a szíveket vizsgálóra hivatkozik Pál, hogy *ὁ* tulajdonképpen mily célból hirdeti az evangéliomot; ott, szívében olvasható ki, hogy emberre való tekintettel avagy isteni kiküldetésből hirdeti-e az evangéliomot? I. Thess. 2, 4.

Mivel szívünk igazi énünk; ezért is nyugtalanok, boldogtalanok vagyunk, míg szívünk nem nyugszik meg, míg az nem nyer vigaszt. Pál apostol szereteteinek az Ephesus, Thessaloniki és Colossabelieknek ezért is azt kívánja, hogy szívüket vigasztalja meg az Isten. Ep. 6, 22. II. Thess. 2, 17. Col. 2, 2, 4, 8.

Ezért is a legnagyobb baj reánk nézve, ami énünkre nézve, ha a szív megtántorodik és tévutra jut R. 16, 18. ha úgy, mint Mózes arcát — a szívet is takaró lepi el, úgy hogy az ember Istent nem láthatja II. C. 3, 15; ha a hiába való okoskodásban az ember szíve elsötétül R. 1, 21. s így lassanként egészen megkeményedik Eph. 4, 18. Ekkor, még csak ekkor jutott el az ember az önmegsemmisítés állapotára, igaz Éniségének elpusztítására. Isten átadja a jó és igaz iránt szívében elsötétült egyént érzéki, állati természetének R. 1, 24.; átadja a bűnbánatra képtelen megkeményedett szívűeket az isteni haragnak. R. 2, 5.

Szívében tönkre megy s megsemmisül az Én: de szívében felmagasztalódik, megdicsőül az Én. Semmiféle tudós, semmiféle hit, sem szeretet, még Krisztus sem éltet magában, nem üdvözít: mind ez csak akkor, ha mi bennünk, a mi Énünkben, szívünkben él és hat. Az isteni szellem zálogát csak szívünkben birjuk II. C. 1, 22. Csak az a világosság, amelyet Isten a mi szívünkben gyűjtött, látja Isten dicsőségét Krisztus arcában II. C. 4, 6. Krisztus halála és feltámadása csak történeti tény, mely magában véve senkit sem üdvözít; nem üdvözít még e ténynek *elhívése* sem; e tényekbe fektetett hit még csak akkor üdvözít, ha *szívemben* hiszem e tényeket, vagyis más szóval, ha én meghaltam a bűnnek, ha én feltámadtam a kegyelmi szellem életére. R. 10, 9, 10. Csak a *καρδιά*-szerű hit üdvözít R. 10, 10. Csak az a Krisztus, kit tiszta szívből hívunk segélyül, kihez szívbeli a viszonyunk — csak is ez a Krisztus a keresztyén hit közösségnek elve és ereje II. Tim. 2, 22. Csak a hit által szívünkben lakó Krisztus gyökere és alapja azon szeretetnek, amelynek erejében a hivekkel való közösségben mélyedhetünk el a minden ismereten magát tultevő krisztusi szeretetbe s telhetünk meg Istennek minden tökélyével Ep. 3, 17-19.

Nem a tudáson, a külső dolgok ismeretén, azok származásán, genealogiáján, mythikus magyarázatán fekszik a súly, (*μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις* I. Tim. 1, 4.) még a törvényszerűeknek ismeretén sem (*παραγγελία* és más irányban — egészen gyakorlati casuisticus irányban a 7 *V*-ben): mind ez csak is a szeretetet szolgálja és pedig azt a szeretetet, amely *tiszta szívből* származik I. Tim. 1, 5. Pál apostol azért is, midőn a Thessalonika-belieknek nem a maga nevében ad tanácsot, hanem érdekükben Istenhez fordul imában — mást nem kíván, mint hogy az Úr sziveiket egyenesen irányítsa Istennek szeretete, Krisztus melletti kitartás felé. II. Thess. 3, 5. E szívben honoló, Isten által a szívbe öntött szeretet a keresztyénnek, a keresztyén szellem birtokosának sajátos jellemzője R. 5, 5. Ezen szívbeli meghatározottság (*περιτομή καρδίας ἐν πνεύματι*) képezi az ujszövetségnek sajátos jellegét a külső, betűszerintivel szemben R. 2, 29. Ennek birtokában *szívből* engedelmeskedünk, felszabadulva a büntől a *δικαιοσύνη*-nek élünk R. 6, 17. s a szívnek isteni erejében gáncs nélküliek leszünk I. Thess. 3, 13. s a szívben honoló isteni szellem erejében Istent atyánknak szólítjuk Gal. 4, 6 s szívünkben éneklünk Istennek dicsőítő hymnusokat Eph. 5, 19. Col. 3, 16. Szívünkben elhomályosodva, megkeményedve bukunk el, vagyunk Isten haragjának tárgya; szívünkben eltelve az isteni szellemtől, a szeretettől — igazolunk meg, üdvözülünk, élünk. Szívünk a mi Énünk.

Dr. Schneller István.

Jézus születése¹⁾.

6. Jézus születése.

Lukács 2, 1–7.

Lőn pedig az napokban, rendelet ment ki Augustus császártól, hogy az egész tartomány²⁾ megszámláltassék³⁾. Ez a népszámlálás első ízben Cirénius szíriai helytartósága alatt⁴⁾ történt. És elmentek mind beiratkozni kiki a maga városába. ⁴József is elment hát Galileából, Názáret városából Judeába, Dávid városába, melyet Betlehemnek hívtak, mivelhogy Dávid házából és nemzetségéből való volt, ⁵beiratkozni Máriával a neki eljegyzett feleségével, aki várandós volt. ⁶Lőn pedig ott tartózkodásuk alatt, hogy beteltek szülésének napjai ⁷és megszülte az ő elsőszülött fiát, bepólyázta őt és elhelyezte a mivelhogy nem volt helyük a szálláson.

Jakab elbeszélése.

17. fejezet.

Augustus királytól pedig parancs jött, hogy írják össze mindazokat, akik a júdeai Betlehembben lagnak⁵⁾. S mondá József.

¹⁾ E tanulmány eleje a IV. évfolyamban jelent meg. Az anyag roppant bőssége mentsen ki azért, hogy egy évfolyamban nem közöltük az egész munkát.

²⁾ *πᾶσαν τὴν οἰκουμένην* szó szerint az egész világot jelenti. Sokan ezért is a római világbirodalomra vonatkoztatják. Minthogy azonban ezt a kifejezést egy tartományról is használja szerzőnk Act. 11, ²⁸ és 17, ⁶-ban, s minthogy az összes elbeszélések azt mutatják, hogy itt nem általános népszámlálásról van szó, azért tartomány szóval fordítom azt. Már itt jelzem azonban, hogy a történeti tényeknek még ez a kifejezés sem felel meg.

³⁾ Az *ἀπογραφὴ* terminus technikus a népszámlálásra. Ezt mondja Lukács, holott másról beszél, a mikor azt állítja, hogy mindenkinek a saját városába kellett vándorolnia. Adózási census megállapítása végett szükség-telen lett volna bárkinek is lakóhelyéről eltávoznia.

⁴⁾ Sulpicius Quirinius csakugyan tartott egy censust. (Acta 5, ²⁷. Jos. Ant. XVIII. I. 1. 2 1.) csakhogy ez 758-ban vagyis Kr. u. 4/5-ben történt s nem Heródes alatt, a kinek Mt. 2 szerint Jézus születése történetében szomorú szerep is jutott, s a ki a mi időszámításunk előtt 4 évvel 750-ben halt meg.

⁵⁾ Itt már nem egy tartománynak, hanem csak egy kis községnek a meg-

— Én be fogom iratni a faimat, de mit tegyek ezzel a leánnyal? Miként fogom feliratni? Feleségemül? Szégyenlem. Vagy tán leányomul? De hiszen Izráel fiai mind tudják, hogy nem lányom. Határozza az Úrnak e napja, amint az Ur akarja.

Felszerelte a szamarat és Máriát ráültette. A fla vezette¹⁾ József utána ment. Mikor már három mértföldnyire voltak²⁾, József megfordult s látta, hogy Mária szomorú s azt gondolta magában:

Bizonyosan az bántja, amit visel.

S megint megfordult József és látta, hogy mosolyog. S mondá neki:

— Mária mi van veled, hogy arcodat egyszer szomorúnak, máskor meg mosolygónak látom?

— Mert két népet látok az én szemeimmel, felelé Mária Józsefnek, az egyik sír és jajgat, a másik örvend és vígdozik³⁾.

Mikor a fele útra értek, azt mondotta neki Mária.

— Vegyél le az állatról, mert a magzat nyom, kikiváncozik.

Levette hát az állatról és azt mondotta neki:

— Hová vezesselek és hol rejtsem el a te gyalázatodat, hiszen pusztá ez a hely?!

18. fejezet.

Egy barlangot talált s abba vezette őt⁴⁾. Fiait melléje állította⁵⁾, ő pedig elment, hogy egy zsidó bábát kerítsen Betlehem környékén.

számláltatásáról van szó. De a szerző, ha ezzel a közléssel a valósághoz közelebb jutott is, nem veszi észre, milyen ellenmondás van abban, hogy a mikor Betlehem lakosait kell összeírni, a harmadik tartományban lakó József is elindul, holott nem betlehemi lakos. A szerző tehát nem betlehemi lakosokat, hanem Betlehembe illetékeseket ért.

¹⁾ Jakab elbeszélésében József már özvegy ember, a kinek első házasságából még négy fia és két leánya élt. Itt most Jakabról, az elbeszélés szerzőjéről, s így hiteles szemtanúról van szó.

²⁾ Az útat a kiindulástól kell számítani. Alább feleútról beszél a szerző, s így még távol voltak Betlehemtől valami pusztá helyen, mikor Jézus született.

³⁾ Mária itt előre megjövendőli Jézus messiási fellépésének eredményét. Akik örömmel fogadják, azok az üdvözülendők, akik megbotránkoznak benne, azok az elkárhozandók. Jézus megjelenése tehát válságot idéz elő a világban, s a Jézus személyéhez való viszony dönt az ember üdve és kárhozata felett. Az Al-Máté szerint a síró nép Izráél, melyet hitetlensége miatt Isten elvetett, as örvendező nép pedig a pogányság, mely kész szívvvel hitt és így Izráeltől az elsőbbséget elhódította.

⁴⁾ Az evangéliumoktól egészen eltérően adja elő ez az elbeszélés Jézus születésének helyét és körülményeit. Bizonyosága ez annak, hogy az erre vonatkozó elbeszélések nagy átalakulásokon mentek át.

⁵⁾ Itt már ismét több fiúról beszél a szerző, mert József a betlehemi összeírásra a 17. fejezet szerint az egész családjával leutazott. S ez érthető is, mert a Dávid házához tartoztak.

— Én pedig, József¹⁾, járkáltam és nem járkáltam. Föltekintettem a levegőbe és láttam, hogy a levegő meg van dermedve. Fölnéztem az égboltozatra és láttam, hogy áll és az égnek madarai mozdulatlanok. A földre néztem és láttam rajta egy tálat körötte ülő munkásokkal s a kezek a tálban voltak és akik ettek, nem ettek, akik merítettek, mit sem emeltek ki, akik a szájukhoz közeledtek, mit se vittek oda, hanem valamennyiük tekintete fölfelé volt irányítva. S ime nyáját tereltek és nem haladtak, hanem állottak és a pásztor felemelte a kezét, hogy botjával verje őket s a keze fönmaradt. Ránéztem a folyó árjára és láttam, hogy a bakok szája rajta fekszik, de nem iszik. Azután egyszerre minden visszazökkent a természetes folyásába.

19. fejezet.

S ime egy asszony jött le a hegyekből s azt mondta nekem:

— Ember, hová mégy?

— Egy zsidó bábát keresek, felelém.

— Izráelita vagy? mondá nekem.

— Az, mondám.

— És az, aki a barlangban szült, kicsoda? kérdezte ő²⁾.

— A jegyesem, feleltem én.

És azt mondta nekem:

— Nincsen feleséged?

— Mária az, mondám neki, aki az Úr templomában nevekedett, s akit nekem sorsoltak feleségül. De nem feleségem, hanem a Szentlélektől fogant.

— Igaz ez? kérdi a bába.

— Jőjj és lásd, mondá neki József.

És a bába vele ment. A barlang nyílásában megálltak s ime fényes felhő árnyékolta be a barlangot. S a bába így szólt:

— Ma fel van a lelkem magasztalva, mert szemeim csudát láttak, mert Izráel szabadítása született.

És a felhő tüstént felszállt a barlangból és oly nagy

¹⁾ Mostantól József a maga szavaival mondja el a történeteket, amelyek hihetőségét szerzőnk ép a közvetlenséggel is igyekszik támogatni. Az egész teremteltség megérezte a megváltás kezdetét. A gondolat megragadóan szép: mikor Isten alkot, mikor az üdvözítés szent munkája folyik, akkor az egész földnek néma megilletődéssel kell figyelni az Isten kezének művére.

²⁾ A hegyekről lejövő bába már tudja, hogy a barlangban valaki gyermeknek adott életet. A legendában az ugrásokkal mit sem törődnek, a szerzők a maguk tudását számíttatás nélkül a szereplőknek tulajdonítják. Ez a bába a kételkedő, de a hívésre kész ember példaképe. A másik bába pedig, a kit szerzőnk név szerint is megnevez, a makacs kételkedők képviselője, valóságos női Tamás, a kit csak a személyes tapasztalat képes meggyőzni.

fényesség sugárzott a barlangban, hogy szemünk nem bírták elviselni. Nemsokára azonban az a fény is eloszlott, mig nem láthatóvá lett a csecsemő, akihez odament és aki mellett kapott anyjától Máriától. A bába pedig felkiáltott és mondá:

— Nagy nap ez nekem, hogy láttam ezt az új csudát!

Mikor a bába kiment a barlangból, a szembejövő Salome-nak azt mondta:

— Salome, Salome, új csudát tudok neked mondani: szűz szült a természeti állapot ellenére.

— Él az én Uram Istenem, mondá Salome, ha meg nem győződöm róla, bizony én nem hiszem, hogy szűz szült.

20. fejezet.

A bába bement és azt mondta Máriának:

— Igazodj el, mert nem kis küzdelmen fogsz átesni.

És megvizsgálta őt Salome¹⁾ s jajgatva mondá:

— Jaj az én vétkemnek és hitetlenségemnek, hogy az élő Istent kísértettem, ime a kezem égve hull le rólam!

S térdre borult az Úr előtt mondván:

— Atyáim Istene, emlékezzél meg, hogy én Ábrahám, Izsák és Jákob ivadéka vagyok; ne cégérezz ki engem Izrael fia elött, hanem add vissza karjaimat. Mert te tudod, Uram, hogy a té nevedben végeztem gyógyításaimat és tőled nyertem jutalmamat.

S ime az Úrnak angyala oda állt és mondá néki:

— Salome, Salome, meghallgatott téged az Úr. Nyújtsd a kezedet a gyermeknek és vedd fel őt s gyógyulásod és örömed leszen.

Odament Salome és felvette őt mondván:

— Imádom őt, mert Izráelnek nagy királya született!

S ime tüstént meggyógyult Salome és megigazulva ment ki a barlangból. S ekkor egy hang azt mondta:

— Salome, Salome, ne hirdesd el a csudát, melyet láttál, míg csak a gyermek Jeruzsálemben nem megy²⁾.

¹⁾ A megvizsgálás mindig e szavakkal áll a szövegben: και έβαλε Σαλώμη τον δάκτυλον αυτής εις την φάσιν αυτής. Nem fordíthattam le szó szerint.

²⁾ Az egész fejezet nemcsak a kételkedés veszedelmének, hanem Mária szűzessége kétségtelességének is bizonyossága akar lenni. Ez mutatja a célzatot, mellyel írták. A Mária-kultusz érdekeit kívánták ezzel is szolgálni. A fejezet végén álló intés, hogy Salome ne szóljon a gyermek születéséről addig, míg azt Jeruzsálemben fel nem viszik, célzás a Herodes üldözésére. A gyermeket 40 nap múlva vitték fel, ez alatt kellett jönniök a keleti mágusoknak, a kiknek más úton való visszatérése miatt Herodes haragra gyúlt. Nehogy a gyerekekről, kinek csodás születése igazolta Messiás-voltát, Herodes idő előtt megtudjon valamit, azért tiltja meg az égi hang, hogy Salome elmondja a tapasztaltakat. Az égi hangot, mely így egyes utasításokat vagy kijelentéseket adott, a zsidók bat kol-nak nevezték.

József története.

7. fejezet.

Időközben Augustus császár és királytól¹⁾ parancs ment ki, hogy az egész föld lakosait, kitkit a tulajdon városában²⁾, irjanak össze.

Az igazságos öreg József tüstént magához vette hát szűz Máriát és elmentek Betlehembe, mert közelgett a születése. Aztán beírta a nevét a jegyzékbe, mert József mint Dávid fia, a kinek Mária jegyese volt, Júda törzséből való volt. S ez a bizonyos Mária, az én anyám Betlehemben szült engemet, abban a barlangban, a mely Jákob patriarka feleségének, Rákelnek a sirja közelében van, a ki József és Benjamin anyja volt³⁾.

Mária születése.

10. fejezet.

Már a kilencedik hónap állt be az ő fogantatása óta, midőn József, felpakolván az ő feleségét és minden egyéb szükségeseket is, Betlehem városába ment, a honnét való volt. Lőn pedig, hogy mialatt ott voltak, beteltek a szülés napjai és megszülte az ő elsőszülött fiát, amint az evangélisták tanítják, a mi Urunk Jézus Krisztust, aki az Atyával és a Szentlélekkel él és uralkodik örökkön örökké!⁴⁾

¹⁾ Szokatlan megjelölés, a minek magyarázatát csak abban találhatjuk, hogy ez elbeszélés oly időből való, mikor a római császárok egyúttal királyai is voltak a zsidóknak. Jézus születése idején azonban még külön nemzeti királyuk volt Heródesben s így ez a kifejezés nem felel meg a kortörténeti állapotnak.

²⁾ Népszámlálásnál nem szükség, hogy kiki a tulajdon városába, vagyis nemzetsége székhelyére vándoroljon. Az egész föld a római birodalmat akarja jelezni, de az a megszorítás, hogy mindenkinek illetékes községébe kellett mennie, kizárja a birodalmi népszámlálást. A hagyomány nem tudott kiigazodni az általános népszámlálás és a nemzetségtáblák kiigazítása között. S hogy itt valóban a leszármazás igazolása miatt kellett mindenkinek a maga városába mennie, illetőleg, hogy itt egyenesen a Dávid utódainak összeírásáról van szó, mutatja az, hogy elébb világosan megmondja az elbeszélés, hogy József azért jegyezte be nevét a kitett jegyzékbe, mert Dávid utódja volt.

³⁾ Rákel sirjáról és a barlangról később, a részletes megbeszélés keretében lesz szó.

⁴⁾ Itt nincsen szó összeírásról, hanem úgy tűnik fel a dolog, mintha József betlehemi lakós lett volna, ahová most visszatér. S az előző fejezet szerint csakugyan csak azért ment Galileába, hogy onnét Máriát hazavigye. Az elbeszélés hivatkozik az evangéliomi elbeszélésekre, tehát azok után és alapján keletkezett. A trinitarius összetartozás kiemelése mutatja, mely korból való ez az elbeszélés.

Al-Máté.

13. fejezet.

Nemsokára történt, hogy Augustus császár parancsából adóbevallást tartottak, hogy kiki illetősége helyén tegyen bevallást. Ezt a bevallást Szíria helytartója Cirenus tartotta¹⁾. Józsefnek is el kellett mennie Máriával Betlehembe, mert onnét való volt, s Mária is Júda törzséből és Dávid házából és nemzetségéből²⁾. Mikor aztán József és Mária a Betlehembe vezető útra mentek, Mária így szólt Józsefhez:

— Két népet látok magam előtt, egyik sír, a másik meg örvendez.

József felelél: Úlj és helyezkedj el a te barmodon és ne beszélj fölösleges dolgot.

Akkor egy gyönyörű gyermek tűnt fel előttük, ragyogó ruhába öltözve, s ezt mondá Józsefnek:

— Miért mondottad fölösleges beszédnek a két népről mondottakat, amelyekről Mária beszélt? Mert a zsidó népet látta sirónak, mert elfordult az ő Istenétől, a pogányok népet meg örvendezőnek, mert idejött és az Úr mellé sereglett, amint azt atyáinknak, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak ígérte; mert elérkezett az ideje, hogy Ábrahám magvában minden nép megáldatása bekövetkezzék³⁾.

S ezt mondván, megparancsolta az angyal, hogy álljon meg a barom, mert itt a szülés ideje. Leszállította Máriát az állatról és beküldte egy föld alatti barlangba, amelyben soha sem volt világosság, csak örökös homály, mivelhogy egyáltalán nem volt benne nappali világosság. Mária beléptekor azonban az egész barlang megvilágosodott, s mintha a nap ott lett volna, úgy terjedt szét a fény sugárzása, s mintha

¹⁾ A történeti tényeknek egészen megfelelő hagyomány rögződött meg abban, hogy a Cirenus-féle népszámlálás az adócensus megállapítása véget ért. De már itt is összezavarják azt a törzskönyvek igazításával, amely művelet Cirenustól teljesen függetlenül és jóval előbb történt.

²⁾ Azt már az előző fejtegetésekből láttuk, hogy Mária nem volt Júda törzséből és Dávid nemzetségéből való. Mutatja ezt Jakab elbeszélése is, amely szerint József nem tudja magát elhatározni, hogy lányának, vagy feleségének irassa-e be Máriát.

³⁾ Jellemző részlete az elbeszélésnek. József mit sem tud a születendő gyermek hivatásáról. Mária megjegyzését nem érti s boszankodik, hogy haszontalanságokat fecseg. Az angyal azonban tüstént megjelenik és rendre utasítja Józsefet s megmagyarázza Mária látomását. A magyarázat már a keresztyén theologizálás szellemében és pedig Pál apostol felfogása szerint történik. Izrael elvettetése, a pogány népnek pedig felvétele Róma 9–11. tárgya. A pogány missió jogosultságának a páli theologia alapján való jövendölésszerű igazolása ez.

csak a napnak hatodik órája lett volna ott¹⁾, úgy beragyogta az isteni fény a barlangot, s még Mária ott tartózkodott, sem éjjel sem nappal nem szünetelt az isteni fény. S itt szült egy fiúcskát, akit születésekor angyalok vettek körül s mikor megszületett, imádták őt mondván:

— Dicsőség a magasságban Istennek, és a földön békeesség a jóakarató embereknek.

Azalatt pedig József szertejárt és bábákat keresett. Mikor a barlangba visszafelé tartott, Mária már megszülte a gyermeket. S mondá József Máriának:

— Elhoztam neked Zelomi és Salome bábákat, akik kint állanak a barlang előtt és a nagy fény miatt nem mernek ide belépni.

Mikor ezt Mária meghallotta, felnevetett.

— Ne neved, mondá neki József, hanem légy óvatos, nehogy aztán orvosságra legyen szükséged.

Akkor meghagyta, hogy egyikük jöjjön be hozzá. Mikor aztán Zelomi bement, azt mondta Máriának:

— Engedj, hadd érintselek meg.

Mikor pedig Mária megengedte, hogy megérintse, a bába nagy hangon felkiáltott mondván:

— Uram, nagy Uram, könyörülj! Soha nem hallotta senki, de még csak el sem gondolta, hogy az emlők telvék legyenek tejjel, a született fiúcska meg anyját szűznek bizonyítsa! A vérnek nyoma sincs a szültön, a szülőben meg nincsen fájdalom. Szűzül fogant, szűzen szült, szűznek maradt.

Mikor e hangot a másik bába, akit Salomenek hívtak, meghallotta, mondá:

— Amit hallottam, el nem hiszem, míg magam nem tapasztalom.

S belépve Máriához, mondá:

— Engedj, hogy megérintselek és meglássam, igaz-e csakugyan, amit Zelomi mondott?

Mikor Mária engedte, hogy őt megérintse, Salome ki nyujtá a kezét, s amint megérintette, tüstént megszáradt a keze s a fájdalomtól rettentően sírni kezdett, jajgatott és azt kiabálta:

— Uram, tudod, hogy én mindig féltelek, s hogy a

¹⁾ A születés csodás lefolyását más legenda is lehetőleg kiszínezi. A különben éjsötétségű barlang, melynek közelebbi jellemzésére szolgál az is, hogy a föld alatt van, most olyan fényes, mintha a nap hatodik órája, vagyis déli 12 óra volna, mikor a nap legvilágosabb. A megvizsgálás a Jakab elbeszélésében található vizsgálathoz hasonlít. Az egész dolog Mária szűzességének igazolása akar lenni és pedig azért két bábával is, hogy a kétkedésnek még árnyéka se férhessen hozzá.

szegényeket mind ingyen kezeltem, özvegyektől és árváktól mit se fogadtam el, a szükségben lévőknek sohase engedtem el üresen. S íme hitetlenségem miatt nyomorékká lettem, mert vakmerő voltam megvizsgálni a te szűzedet.

Mialatt ezeket mondotta, feltűnt mellette egy igen ragyogó ifjú, aki így szólt hozzá:

— Menj a gyermekhez, imádd őt és vedd a karodra, ő meggyógyít, mert ő a világnak és minden benne hívőnek üdvözítője.

Az mindjárt a gyermekhez ment, s imádvá őt megérintette a pólya rojtjait, a melybe a gyermek be volt pólyázva és tüstént meggyógyult a keze. És kimenvén kiabálni kezdett és hirdetni a nagy csodát, amelyet látott és amelyet elszenvedett, s hogy mikép gyógyúlt meg, úgy hogy hirdetését sokan elhitték¹⁾.

Arab evangélium.

12. fejezet.

Alexander-korszakának, 309. esztendejében²⁾ meghagyta Augustus, hogy kitkit a tulajdon városában fel kell írni. Felkerekedett hát József is, és magához véve jegyesét Máriát, elhagyta Jerusálemet³⁾ és Betlehembe ment, hogy családjával ősi városában felírassék. Mikor a barianghoz⁴⁾ értek, Mária azt mondotta Józsefnek, hogy érkezett szülésének ideje s már a városig sem képes menni, hanem — úgymond — ebbe a barlangba térünk be.

¹⁾ Ez a részlet éles ellentétben áll Jakab elbeszélése 20. fejezetével, amely szerint a bábának nem volt szabad a tapasztaltakról senkinek szólnia, míg Mária a gyermekkel Jerusálemben meg nem fordul. E tilalom már Herodes bosszújának mintegy az előkészítése. Itt erre még nem gondolt az Ál-Máté szerzője.

²⁾ Az Alexander-korszak (*ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου*, vagy *ἐτη τῶν Συρομακεδόνων* vagy *ἐτη τῆς βασιλείας Ἑλλήνων*, κτλ.) szíriai és kései görög írónál használatos időszámítás. A szíriai keresztyének egyházi célra maig is ezt használják. Az arab írók is éltek vele, de tévesen Nagy-Sándor halálára s nem a 311-ben meghalt IV. Sándor megöletésére gondoltak. A számítást azonban helyesen végezték. Az Alexander-korszak kezdő éve 311. Kr. e. Vannak azonban, akik a gazai útközet évét, 312. veszik kiindulásul. Hogy azonban az előző év a helyes, mutatja az, hogy nemcsak Seleucida-korszaknak, hanem Alexander korszaknak is nevezik. Lásd bővebben Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der class. Alterthumswissenschaft 18⁹⁴. I. 632—634. E számítás szerint Alexander 309. esztendeje Kr. e. 2-nek felel meg, esetleg 3-nak, ha a két végső esztendőt külön számítjuk.

³⁾ József ez elbeszélés szerint nem názáreti, hanem jerusálemi lakos. Önnét persze nem igen kellett napokon át mértföldeket menni, mert Betlehem csak két órajárás volt Jerusálemből.

⁴⁾ A barlang ismeretesnek tűnik fel, s így a József történetében említett barlanggal azonos.

Ez naplementekor történt. József aztán elment, hogy valami asszonyt keressen, a ki mellette legyen. Mikor ebben foglalatoskodott, egy Jerusálemből való zsidó bábát pillantott meg, és mondá:

— Hé, áldott légy, jer ide és menj be e barlangba, hol egy asszony a szülés előtt áll.

13. fejezet.

Naplemente után a bába és vele József is a barlanghoz ért s mindketten bementek. S ime megtelt az olyan ragyogással, a mely szebb volt a lámpások és gyertyák villogásánál és tündöklőbb a nap fényénél. A csecsemő bepólyázva s a jászolba téve anyjának, a mi Úrnőnk Máriának az emléjét szopta. Mikor mindketten megcsodálták ezt a fényt, a vén asszony megkérdezte Mária Úrnőt:

— Te vagy ennek az újszülöttnak az anyja!

S mikor ezt Mária Úrnő igenelte, azt mondta:

— Te egyáltalán nem vagy Éva leányaihoz hasonló.

Mária Úrnő felelé: Amint fiannak sincs párja a gyermekek között, úgy szülőjének sincsen párja az asszonyok között.

— Óh Istenem, felelé a bába, azért jöttem, hogy bérhez jussak, és ime megbénultam.

Mondá az asszonynak Úrnőnk Mária:

— Tedd a kezedet a gyermek alá.

Mihelyt ezt a bába megtette, tüstént meggyógyult. Azután kiment, mondván:

— Mostantól fogva egész életemen át szolgálója leszek ennek a gyermeknek.

*Jésaiás mennybemenetele*¹⁾.

11. fejezet.

Azután feltekintettem és az angyal, a ki velem beszélt, s a ki vezetett, így szólt hozzám:

— Figyelj, Jesaiás, Ámos fia, mert azért küldött engem az Isten.

S láttam Dávidnak, a prófétának nemzetségéből egy nőt, névszerint Máriát, a szűzet, aki egy József nevű ács embernek volt eljegyezve, a ki szintén az igazságos Dávid magvából és nemzetségéből, Júda Bethleheméből való volt. És megkapta, a mit a sors neki szánt²⁾. S midőn el volt jegyezve, viselősnak találtatott s József, az ács, el akarta őt hagyni. De a lélek angyala megjelent e világon és arra nem hagyta el József Máriát, hanem oltalmazta őt, de nem kö-

¹⁾ Charles R. H. The ascension of Isaiah. London. 1900. 74—77.

²⁾ And he came into his lot. v. ö. Protev. Jac. 19. ἐκίηρωσάμην αὐτὴν γυναικί.

zölte senkivel e dolgot. S nem közelített Máriához, hanem úgy őrizte őt, mint, bár terhes, de szent szűzet. S még nem lakott vele két hónapig. S két hónap múlva, mikor József és felesége. Mária, otthon voltak, de csak egyedül, lőn, mialatt egyedül voltak, hogy Mária a szemeit oldalt vetve egy kis gyermeket látott és megilletődött. Mikor megilletődése elmúlt, olyan lett a méhe, mint volt, mielőtt terhessé lett. S mikor férje így szólt hozzá: „Mi tesz téged megilletődötté?” kinyílt a szeme és meglátta a gyermeket s magasztalta Istent, hogy az Úr közölte magát vele. És szózat szólt hozzá: „Ne mondd el e látomást senkinek.“ Ámde a gyermeknek híre ment Bethlehemben. Némelyek azt mondták: „A szűz Mária, mielőtt két hónapja férjnél volt, gyermeket szült“; sokan meg azt mondták: „Nem szült ő gyermeket, és a vajúdás nem lepte meg, mert fájdalom kiáltását sem hallottuk.“ S mind bizonytalanságban voltak felőle, mind tudtak róla, de senki se tudta, honnét lett. És fogták, elmentek vele a galileai Názáretbe.

*Keresztyén sibylla*¹⁾.

8. fejezet. 456—475.

Az utolsó időben²⁾ pedig megjelent a földön s alacsony-ságában mint új fény támadt föl szűz Máriának méhéből, s égből szállva alá mégis emberi formát öltött magára. Elsőbb is pedig hatalmas szent alakját mutatta meg Gábiél, azután pedig így szólítá meg a főangyal a leányzót:

— Fogadd be szűz, szeplőtelen méhedbe az Istent.

Igy szólván, kegyelmet lehelt be a leányba Isten. Azt pedig, mikor ebben részesült, zavar és csodálat fogta el, reszketve állt ott, gondolkodása megbénult, szíve reszketett a hallatlan hírtől. De csakhamar örvendezni kezdett, szíve felhevült a hangra, menyasszonyként felnevetett, arca kipirult, öröm ragadta el, szégyenlősség fogta el érzékeit s biztossága visszatért. Az ige³⁾ testébe hatolt és idővel megtesült, s a méhben élővé lett, emberi alakká formáltatott, gyermekké lett szűzi szülés által. Ez ugyan nagy csuda az embereknek, de semmi sem nagy csoda az Atyaistennek és a Fiúistennek.

A megszületett csecsemőnek pedig ujjongva tárult fel a föld, a mennyei trónus nevetett és a világ örvendezett.

¹⁾ Geffken, Die Oracula Sibyllina. Leipzig. 1902. 171—172.

²⁾ *ἑσπέραιος τε χρόνους* abból a képzetből ered, hogy Jézus megjelenése a két világkorszak váltakozásakor történik. A régi korszak napjai letelnek, az időszak, mint egy úrmérték betelik. Jézus megjelenése az utolsó napok alatt történt.

³⁾ Nem *λόγος*, hanem *ἔπος* áll ugyan, de ezért igének mondom, mert a kijelentett isteni elhatározásra vonatkozik, s így értelme a *λόγος*-éval azonos.

Raffay Sándor.

A pietismus paedagogiája.

— Kiváló tekintettel a magyar pietista nevelőkre. —

ELSŐ RÉSZ.

A pietismus lényege és nevelési irányának alapvetői.

I. A pietismus lényege és neveléstörténeti jelentősége.

A közönséges szóhasználat a pietismus nevével a vallásos életnek beteges, kóros jelenségeit, a vallásos szokások és áhítatossági gyakorlatok külső, gépies teljesítését, az álszenteskedést és a vallásos rajongás túlzásait szokta megjelölni. A pietista név nem jó hangzású, a mint hogy gúnynév volt már eredetileg is. Az ily értelemben vett pietismus ellen vallásos és egyházi szempontból is tiltakoznunk kell. Annál kevésbbé tűrné meg a modern paedagogia, hogy az ifjúság nevelését, ezt a komoly, szent munkát ily szellemben, egyoldalú, félszeg irányzattal, pietisticus eszközökkel folytassuk.

A pietismus eredetileg azonban más volt. Annak a gúnyszóval illetett vallásos szellemi irányzatnak, mely az idők folyamán mintegy természetes szükségképeniséggel keletkezett, megvolt a maga jogosultsága s egyháztörténeti és neveléstörténeti nagy jelentősége.

A XVII. század közepe óta a protestáns népek között Európazerte egy nemzetközi vallásos irányzat kapott lábra, mely mintegy a Szentlélek fuvallatára új életet varázsolt az egyház száraz, megcsontosodott testébe. Az evang. vallásosság a rideg dogmatismustól és orthodoxismustól a subjectiv kegyesség felé fordúl mindenütt. Angliában az *independensek* közt mutatkozik ily mozgalom. Hollandiában *Coccejus*nak erős biblicismusa veri fel a lelkeket mély álmukból. Hazánkban a szatmárnémeti zsinaton *Tolnai Dali János* küzd a bensőbb, áthatóbb és gyakorlatiasabb hitéletnek zászlója alatt. Németországban kegyes mysticusok: *Arnd* János, *Müller* Henrik, *Scrifer* Keresztély, melegen érző theologusok: *Gerhard* János, *Andrae* Bálint, *Calixtus* György, a szív hurjait érintő elsőrangú egyházi lantosok: *Gerhardt* Pál, *Clausnitzer*, *Neander*, *Neumark* és a három *Frank*, és prófétai lelkű predikátorok: *Meyfarth*, a „Tuba novissima“ szerzője s a „Jerusalem, du hoch gebaute Stadt“ költője, *Schupp*, a szabadszájú hamburgi lelkész,

az életből vett és az életre alkalmazott népies beszédeivel, *Grossgebauer*, a kiméletlen rostocki próféta „Wächterstimme an den verwüsteten Zion“ szózatával és mások mind új tavaszt, új korszakot hirdetnek, az evang. keresztyénség megújulásának idejét. Sőt az új szellő átcsap a szomszéd római egyházba is. Belgiumban és Franciaországban a *jansenismus*ban Augustinus kel új életre s a jezsuita scholastica és morál által ki nem elégitett buzgó pápisták a mysticismus és quietismus karjaiba menekülnek.¹⁾

Ezt az új szellemi áramlatot érezte meg, ennek hatása alatt állott, ennek adott határozottabb irányt és kellő kifejezést *Spener*, a pietismus atyja. Örömmel tesz vallomást: „Certe jam ab aliquo tempore videbar mihi notare aliquid analogon ei seculo, cum reformatio divina magni nostri Lutheri coelitus instaret“ (Consilia latina III. 168.). A pietismus mint egyháztörténeti jelenség *Spener* nevéhez fűződik. Neki kellett a gyűlöletes pietista nevet magára vennie. A vallásosságnak ez életre való, igazi keresztyén megnyilatkozása bizonyára szebb és rokonszenvesebb nevet érdemelt volna.

Mi tehát az a pietismus, amely ily történeti uton keletkezett s bizonyos időhatárok között jelent meg, mi a pietismus lényege? Erre nézve maga *Spener* jelöl irányt fentebbi szavaival: *aliquid analogon seculo reformationis*. A pietismus reformáció a reformáció után. Így itélik meg igen tekintélyes theologusok: *Riggenbach*, *Tholuck*, *Becker*, *Stähelin*. Ez utóbbi, volt jeles báseli egyháztörténetirő az alapítónak életét is e címen írta meg: *Spener*, als Reformator nach der Reformation (Basel 1870).

E megtisztelő elnevezésekkel szemben azonban nem hiányoznak a pietismust teljesen rosszaló és elítélő vélemények sem. A nagynevű *Ritschl* szerint pl. aki három kötetes művet írt a pietismusról (Bonn 1880—1886), ez nem egyéb, mint a reformáció korában erőszakosan elnyomott anabaptismusnak utóhatása s eredetét még messzebbre, a középkori szerzetesi askesisre s *clair-veauxi* Bernát mysticismusára viszi fel. Azért ő, ki a mysticismust egyáltalán száműzi a vallásból, csakis mint téves és beteges jelenségről szól a pietismusról, mely szerinte fél catholicismus, visszaesés és a reformáció elfajulása. *Ritschl*nek e felfogását az újabb történetírás egyik legnagyobb tekintélye, *Nippold* sem helyesli. Szerinte a német pietismusnak igazán kimerítő méltatása, mint a milyent a szabad gondolkodó *Hartpole Lecky* írt az angol methodismusról, még egyáltalán hiányzik; a *Ritschl*-féle „Geschichte des Pietismus“ ismert műnek dogmatikai szempontja csak annál inkább éreztetni az ilyenféle kiegészítésnek szükségét. (Handb. d. neuest. Kgesch. III. 115. l.).

*Ritschl*nek hatása alatt tévesen ítélte meg a pietismust s majdnem hogy torzképet fest róla *Ziegler* Theobald strassburgi

¹⁾ V. ö. *Riggenbach* B. tanulmányát: Pietismus, Herzog Reálencyk.

egyetemi tanár is különben igen jeles, újabb művében. (Gesch. der Pädagogik. München 1904. 182. l.). Nem sokkal kedvezőbb az újabb ritschlianusok véleménye sem. *Loofs* hallei tanár szerint is a pietismus a gyakorlati kegyességre (praxis pietatis) való irányulásában nemcsak a subjectiv kegyesség komolysága által, hanem a kor szelleme által is feltételezett, az igaz keresztyéneknek e világ fiai tömegéből való kiválásában és így az orthodoxiával bizonyos ellentétben megvalósuló nemzetközi áramlat, a melynek keletkezésére a kálvinista életeszmény, még inkább római kath. kegyességi motívumoknak a mystikusok és anabaptisták által közvetített utóhatása és ilyen motívumoknak az evang. áhitatossági irodalomba való behatolása s végül különösen a szentírásnak laikus módon való olvasgatása és részben az egyéni rajongás is voltak együttes befolyással (Grundlinien der Kgesch. Halle 1901. 210. l.). Halleban, hol Francke volt az egyetem egyik alapítója, ma, 200 év múlva nem értik meg a nagy paedagogust!

A fentebb, első helyen említett tudós theologusok közelebb állanak az igazsághoz és helyesebben itélik meg a pietismust. A pietismus nem volt ugyan teljesen új reformáció a reformáció után, mert ilyenre az első után szükség sem volt, hanem igen is *újból való megkezdése és folytatása volt a keresztyén gyakorlati élet és különösen a nevelés terén annak a nagy és szent munkának, melyet a reformátorok megállapított evangéliumi elvek szerint nagy áldással megkezdettek*, de a melyet életidejük rövidsége, a viszonyok kedvezőtlenége miatt teljesen be nem fejeztek, s a melyet a XVI. és XVII. században élt epigonok — midőn egyoldalúan a hittanra és hitvitákra fordították minden buzgalmukat — elhanyagoltak.

A Luther halála után következett századnak egyházi élete a maga rideg orthodoxismusával és a gyakorlati evangéliomi feladatok elhanyagolásával nem volt olyan, hogy a reformátornak igaz gyönyörűsége telhetett volna benne.

Az egyházi tannak, a dogmának reformálását elvégezték a reformátorok és őket megértő hű tanítványaik a szentírás világitó lámpása mellett és a Szentlélektől nekik adott charismák birtokában oly remekül, hogy azóta több mint három évszázadon át egyházunk újabb dogmák és symbolikus könyvek alkotását szükségesnek nem tartotta. Pedig sok ádáz vita folyt mellettük és ellenük. De egy másik téren, ott ahol az evang. tant már most a gyakorlati életbe kellett volna átvinni és gyümölcsöztetni, ahol az evang. elveket az egyházban, a társadalomban, a családban és az iskolában kellett volna megvalósítani, ott a prot. egyház még nem teljesítette feladatát kellő mértékben. A megtisztított evang. tan még nem volt az a kovász, mely áthatotta volna az egész tésztát.

Vegyük csak az *egyház alkotmányát*. Ez távolról sem alakult úgy, amint annak eszménye Luther lelkében élt. Ő apostoli mintára népképviseleti alapon nyugvó egyházszervezetet akart teljes

autonomiával és tiltakozott az egyházi és világi hatalom összezavarása ellen. De az alakulás nehézségei között nem tudta megvalósítani ideálját. Keserűen panaszodik: „Satan pergit esse Satan, sub Papa miscuit Ecclesiam politiae, sub nostro tempore vult miscere politiam Ecclesiae.” (de Wette, Luthers Briefe V. 596. Möller III. 353. l). Az elhagyott római püspökök jogait lefoglalták maguk számára a fejedelmek, mint kegyurak. Luther kedvezőbb időktől várta, hogy az egyházalkotmányban is megvalósul az evangéliumi elv.

Több mint egy század elmúlt és a bajon nem segítettek. Spener, aki a köztársasági Genfben látta a kálvinisták viszonylag jobb egyházalkotmányát, újra hirdetni kezdi a már-már elfeledt egyetemes papság tanát. Külön munkát ír erről: „Das geistliche Priesterthum.” (Frankfurt 1677). A milyen egyházkormányzást Frankfurtban és Drezdában talál, azt caesaropapismusnak mondja és megköveteli, hogy a Lehrstand és Wehrstand mellett a Nährstand is, a köznép is részt vegyen egyházi jogaiban, az egyházkormányzásban. Sőt az egyet. papság tanából kifolyólag másutt is tevékeny szerephez akarta juttatni a népet, t. i. a diakonia, az egyházi szolgálat terén, azt akarván, hogy a gyülekezeti tagok a lelkésznek segítők társai legyenek. A belmissió történetében is korszakot jelez a pietizmus.

De az ily egyetemes papi feladat megkivánja a választott néptől a megfelelő tiszta *erkölcsi életet* is. Nem csak azt a szájjal vallott holt hitet, hanem a kegyes érzületet, a tiszta életet, a szeretet munkáival ékes gyakorlati keresztyénséget is megkivánta a pietizmus egészen az evangéliom és Luther szellemében. Nem csak egyoldalulag a dogmát kell predikálni, hanem az erkölcstant is, melyet a templomi és iskolai katedrán egyaránt elhanyagoltak a reformátorok utódai.

És nem csak így, a szűkebb értelemben vett egyházban voltak az első józan pietisták a reformáció örökségének végrehajtói különösen az egyházalkotmány és erkölcsi élet terén, hanem az iskolában, a *nevelés* terén is ők vették kezükbe újra azt a munkát, melyet a nagy Luther oly széles paedagogiai látókörrrel megkezdett, ők valósították meg ennek paedagogiai elveit.

Spener tevékeny szelleme, hogy minél előbb tenni, alkotni tudjon, iskolába gyűjtötte a felnőtteket is, nem várhatott addig, míg az ifjúságból új nemzedéket nevelnek. Az egyetemes papság hivatását megértő nagykorú keresztyéneket nem talált a gyülekezetben, mert a népet ily irányban nem nevelték. Pedig ilyenekre nagy terveihez szükség volt. Azért segített a bajon oly módon és oly hamar, amint csak lehetett. Hogy a felnőtteket tanítsa, nevelje, létre hozza a *collegia pietatis* vagy *ecclesiolae in ecclesia* sokat gáncsolt intézményét. Semmi egyéb, hanem csak ez a cél lebegett Spener előtt, midőn vallásos összejöveteleket kezdett tartani. Maga nyilatkozik erre nézve legszebben: „Ich hoffe nicht auf

menschliche Arme, sondern setze mein Vertrauen darauf, dass hin und wieder gottselige Prediger und Politici, jeder seines Ortes, allgemach eine ecclesiolam in ecclesia, *jedoch ohne eine Trennung* sammeln und dieselbe in den Stand bringen werden, dass man rechte Kernchristen an ihnen habe; da nicht fehlen wird, dass nicht solche mit ihrem Exempel ein treffliches fermentum sein werden den übrigen Teig auch in einen Jast zu bringen.“ (Riggenbach i. h. 680. l).

És a felnőtteknek ezt a példaadó, önkénytes iskoláját mondták a pietismus ellenségei titkos konventikulumoknak, separatismusnak és szerzetesi világgylöletre vezető eltévedéseknek. Holott ennek is volt analogonja a reformáció korában. Luther a schmalckaldi cikkeken a szentírás ismeretének, „etiam per mutuum colloquium et consolationem fratrum“ terjesztését is ajánlja.

A felnőttek tanításával egy időben és fokozottabb mértékben kezdte meg a pietismus a nevelési reformot az ifjúság körében is, itt is mindig Luther eszméit követve és valósítva.

A *népnevelést* igazán *általánossá*, amint Luther akarta, a pietismus tette. Felszedték a koldusgyermeket is az utszélről. Árvaházi és ingyenes iskolákat nyitottak. Es I. Frigyes Vilmos király az *általános tankötelezettséget* éppen Poroszországban rendelte el az összes nagyobb államok között legelőször (1736), tehát ott, ahol a nevelés teljesen a hallei pietismus hatása alatt állott. (Lajos anhalti herceg már 1620 körül és Kegyes Ernő góthai herceg már 1642. elrendelte az általános tankötelezettséget).

A pozitív összefüggést a reformáció és a pietismus között dr. *Becker* herrnhuti theol. seminar. igazgató éppen a népnevelésben látja s szerinte a pietismus célja és lényege szerint nem egyéb, mint komoly törekvés arra, hogy a társadalmat vallás-erkölcsileg reformálja a népnevelés útján. (Christl. Volksunterweisung als Bindeglied zwischen der Reformation und dem Pietismus. Gütersloh 1891).

Luther bevitte az *anyanyelvet* az isteni tiszteletbe, az irodalomba, az iskolába, még az egyetemre is, mert hiszen ő német nyelven is tartott felolvasásokat. Az utódok lanyha örökődése közben ismét a latin hódította vissza uralmát. Mint Bárány Györgyünk felpanaszolja, még a népiskolákban is diák igékkal gyötörték a kis gyermekeket, akik nem tudták a Miatyánkot. Thomasius és Francke tanárok lesznek ismét oly merészek, hogy német nyelven adnak elő és hadat üzennek Latiumnak.

Luther az értelmi nevelés fölé helyezte az *erkölcsit*. A tantárgyak közt is a vallásoktatást tartotta legfontosabbnak, kátét írt, a szorgalmas katekizálást és a szentírás olvasását sürgette. Az utódok a hitviták tüzeiben ezekről is megelégedtek, elégségesnek tartották a polemizáló vagy a szónokias predikációt. A pietisták adják ismét az ifjúság kezébe a kátét és bibliát. A *kon-*

firmációi oktatást, mely a reformáció korában megvolt, de csakhamar feledésbe ment, Spener ujitja fel ismét.

Luther a maga reális gondolkodásával és széles látókörével a *reáltárgyak* nagy becsét is megértette. Önérzetesen mondja: „Mi a creaturákat alaposabban vizsgáljuk, mint egykor a pápistaság; a legkisebb virágban is Isten dicső műveire és csodáira ismerünk“ (Schmidt, *Gesch. d. Paed.* 1883. III. 38. l.) Épen a pietisták voltak, akik, mint Comenius, a reáltárgyakat ismét bevitték az iskolákba.

A *tanító személyiségére* vonatkozólag is a pietismus Lutherrel azt kívánja, hogy elsöben maga legyen ujjászületett és megtért keresztyén, igazi hivatásérzet és emberszeretet vigye e pályára, ne legyen béres, fizetett szolgál, hanem Isten dicsőségét és felebarátainak üdvét tekintse.

Luther azt akarná, hogy senkit se válasszanak lelkészi hivatalra, a ki *előbb tanító* nem volt (Schmidt, i. h. 34. l.). Francke pedig egyenesen a praeceptorum seminariumban nevelte és tanítókül használta a theologusokat.

Még több párhuzamot is vonhatnánk, de bevezetésül elég ennyi. Ime azt a fonalat, melyen a reformátorok paedagogiai munkájokat megkezdték, de amelyet utódaik elejtettek, valami új, a reformáció koráéhoz hasonló buzgalommal a pietismus vette fel ismét.

A *pietismus* nemcsak az egyház, hanem a *nevelés történetében is korszakot jelez*. A vallásos hitbuzgóság által szült és fényes eredményekkel koronázott komoly törekvés volt a keresztyén gyakorlati életnek és különösen a nevelésnek a reformátorok által hirdetett evangeliomi elvek szerint való megjavítására.

Alapítói és főképviselei az eredeti, régi józan pietismusnak *Spener* és *Francke*. Spener, a theologus, „Pia desideria“ művével az alaprajz készítője. Kegyes óhajtásait azután a nagy építőmester, az erős hitű, szerencsés kezű Francke valósította meg páratlan szervező és igazgató tehetségével s évszázadokat átélt alkotásaival. Működésük körét tekintve Spener csak a szerény „katecheta“ nevet igényli a nevelés történetében, de Francket már méltán tiszteljük a „nagy paedagogus“ nevével. Lesznek tanítványaik is, méltók és méltatlanok. Ez utóbbiak képviselik a későbbi tulzós, félszeg pietismust. Őket csak röviden fogjuk alább jellemezni.

Mielőtt a pietismus nevelési rendszerét tárgyalnám, lássuk röviden neveléstörténeti szempontból a két alapvető férfiunak fejlődése történetét, kutatva, hogy miként lettek paedagogusokká, mily nevelési rendszerek voltak reájuk is hatással s elméleti és gyakorlati uton mely művekkel és alkotásokkal szolgálták a nevelés ügyét?

II. A pietismus képviselői neveléstörténeti fejlődésükben.

1. Spener, a katecheta.

A neveléstörténet rendszerint igen könnyen szokott átsiklani Spener alakján. Őt mint nevelőt, nem méltányolja. A pietismus képviselőjeként csak Francke szerepel. Így tesznek Raumer, Schmidt, Scherer stb. Pedig ez nagy igaztalanság. Mert a pietismus tulajdonképeni megalapítója, alapvető theologusa mégis csak Spener. A ki e vallásos iránynak lényegét, célját, feladatait, részben módszerét is eredetileg megjelölte, az Spener volt. Francke már csak az ő nyomain haladt, teljesen az ő hatása alatt állott. Spener a nevelés terén is, habár nem oly széles körben, mint Francke, kiváló érdemeket szerzett.

Elszászban született 1635. mikor a 30 éves háború dúlt még javában. Szülőhelye Rappoltsweiler is sokat szenvedett a franciáktól. Atyja városi tanácsos volt. Kiváló gondja van a fiura keresztanyjának, özv. Rappolstein grófnénak. A háborus világban a nyilvános oktatás hiányait a családi nevelés pótolta. S a mit az egyháznak kellett volna nyújtania, az ifju Spener azt is a magános áhitatosság óráiban otthon és a grófnénál találta meg. Itt olvasták Arndtnak „Az igaz keresztyénségről“ írott, Baile „Praxis pietatis“ c. és Baxter több épületes iratát.

Ilyen olvasmányok s az országos közcsapás idején uralkodó lehangoltság az ifjút is korai komolyságra nevelik. 1651 óta a strassburgi egyetem hallgatója, a philológiát és történelmet tanulmányozza s csak utóbb a theológiát. A diákok szokott durva kedvteléseiben nem vesz részt. Vasárnapon még szellemi munkával is csak olyannal foglalkozott, a melynek közvetlen építő hatását érezte. Itteni tanárai közül különösen Dannhauert dicséri, a ki Luther tanát a maga tisztaságában ismertette meg vele. 1653. lett magisterré Hobbes angol deista ellen írt disputatióval. 1654—56 nevelői állásban van Zweibrücken-Birkenfeld pfalzi gróf fiai mellett.

Ezután következnek az ő életében is a szokott peregrinatio academica évei. Baselban az ifjabb Buxtorf héber nyelvi felolvasásait hallgatja 1659. Genfben pedig egész esztendő telt. Itt léte különösen tanulságos volt reá nézve. Nagyon megnyeri tetszését a szabadabb genfi egyházalkotmány, dicséri a református papok igaz kegyességét, házi gazdája Leger, ki előbb a valdensek papja volt, e felekezetre is felhívja figyelmét. Ugyan ekkor predikált Genfben a jezsuitáktól üldözött Labadie, ki mysticus rajongással eltelve nagy hatással sürgette az apostoli keresztyénség visszaállítását s házi áhitatossági órákat is tartott. E férfi saját-szerű egyénisége egy időre Spenert is lebilincselte, bár szorosabb viszonyba nem lépett vele s tiltakozott az ellen, hogy az általa tartott vallásos összejöveleteket Labadie utánzásának tekintsék.

Az ifjú Rappolstein grófnak kíséretében 1661. Württembergét járja be s Eberhard herceg kértére a tübingeni egyetemen néhány hónapon át felolvasásokat is tartott. Hamar megszerették, alig akarták elbocsátani. De honvágya *Strassburgba* vitte vissza 1663. Szülei innen származtak s ő is strassburginak vallotta magát. Itt 3 éven át lelkészi hivatalt viselt s mint magister, történelmi és bölcsészeti tárgyakból felolvasásokat is tartott az egyetemen. Itt lett a *theologia doctora* is 1664.

Szélesebb körű és mélyebbre ható lelkészi munkássága a Majna m. *Frankfurtban* vette kezdetét 1666. A 31 éves férfiura itt egyszersmind az esperesi tisztelet is reá ruházták. Szomorú állapotokat talál a városban és vidéken mindenütt. Tudatlanság, erkölcstelenség, egyházatlanság és közöny tartja fogva a lelkeket.

Az ifjuság oktatásával kezdi meg az építő munkát. A katekizáció itt Frankfurtban szerencsére még meg volt ugyan valahogy, de csak immel-ámmal vették. Másutt már a nevét is elfeledték. A papok rangjukon alúl való dolognak tekintették s a tanítóra bizták. Spener maga lép a gyermek sereg elé, kezükbe adja Luther kátéját. Lelkész társait is hasonló munkára serkenti és kötelezi. A járatlanoknak utmutatást ad irodalmi műveivel. Első ezek között: *Einfältige Erklärung der christl. Lehre nach der Ordnung des kleinen luth. Katechismus* 1677. Ez nem a tanulók, hanem a lelkészek számára készült oly célból, hogy utmutatóul szolgáljon katekizációk tartására. Hat évvel később jelent meg 1683. „*Tabulae catecheticae*“ c. latinnyelvű műve, melyben 108 tabellába összefoglalt, könnyen áttekinthető dispositiókat adott kezdő és járatlan katecheták számára. Hivatali utóda Pritius György, frankfurti lelkész e művet 1717 német nyelvre is lefordította s bővebb magyarázatokkal ellátta.

Ugyan itt Frankfurtban elevenítette fel Spener külön előkészítő oktatással egybekötve a *konfirmációt*. Ez is sok nehézséggel járt. Eleinte csak a szomszéd falusi gyülekezetekkel tudta elfogadtatni, Frankfurtban a városi hatóság mint ujítást nem engedte meg.

Már a katekizációkra is begyűjtötte a felnőtteket a templomba. De ez nem volt elég. A *collegia pietatis* mint ecclesiolae in ecclesia által is nevelni akarta ezeket. 1670 óta hetenként kétszer gyűjtötte össze dolgozó szobájában azokat, kik különben is már jól indultak és Spener céljaira alkalmas eszközökül ígérkeztek. Imádság után Lütke-mann, Baile, Hunnius Miklós műveiből olvastak fel egy-egy szakaszt, majd az evangéliomokból, később pedig a vasárnapi predikáció tartalmát rekapitulálták. 1682 óta ez összejövetelek a templomban tartott írásmagyarázati órákká alakultak át. Voltak természetesen, az kiknek ez az ujítás sem tetszett. Az összejövetelek látogatóit itt nevezték először pietistáknak. Ez a szónak történelmi eredete.

Hogy mi volt Spener célja ez összejövetelekkel, azt kifejtette „*Das geistliche Priersterthum*“ c. 1677 megjelent művében, mely-

ben az írás alapján Lutherre és más tekintélyes theologusokra hivatkozva írja le a nem lelkész nagykorú híveknek egyetemes papi hivatását, ebből folyó jogait és kötelességeit. A világi elemnek, különösen a harmadik rendnek az egyházi jogokból való kizárását Spener későbbi műveiben is rosszalja. Ő nem helyesli, hogy a Formula Concordiae, mint *symbolicus* könyv, a harmadik rend megkérdése nélkül adatott ki (Theol. Bedenken I. 262.). Kifogásolja, hogy e rend a consistoriumokban nincs képviselve (U. o. IV 279); valamint azt is, hogy az egyházi fegyelmet csupán a patronusokból és papokból álló consistorium, vagy épen a lelkész maga gyakorolja a nép részvéte nélkül. Ismételten is hangsúlyozza, hogy a lutheri evang. egyház a világi presbýtereket nem nélkülözheti. S ha a létező viszonyok közt azt kérdezték tőle: de hát honnan vesz ilyeneket? Spener válasza ez volt: „Ich achte, dass der Prediger sie sich selbst formieren könne.“ (U. o. IV. 310.). Ime erre valók voltak a *collegia pietatis*.

A tanítás és egyházkormányzás mellett az egyházi fegyelem dolgát is igen komolyan vette. Nem helyeselte, hogy Frankfurtban az erkölcsi bíráskodást a városi tanács gyakorolja, mely az elítélteket csupán megintés és dorgálás végett utasította a lelkészekhez. A lelkészek csak mint vádlók és feljelentők szerepelhettek a tanács előtt. Spener élt is a jogával elégszer, bár az egyház számára más, fontosabb szerepet követelt.

Hogy terveit és megkezdett munkáját szélesebb körben is megismertesse, kiadta 1675-ben „*Pia desideria*“ című híres művét. Ez a pietismus programbeszéde. Eredetileg Arnd postilláihoz írt előszó volt, de azután külön kiadásban is megjelent. Feltárja az egyház sebeit, azután hat javaslatban orvosszereket ajánl. Valamennyit nem vehetjük itt sorra, csupán az ötödiket emeljük ki, mely közvetlenül paedagogiai tárgyra és pedig a theol. studium reorganizációjára vonatkozik. Azt óhajtja ugyanis Spener, hogy a theologus ifjak ne csak a szorgalmas tanulásra, hanem az istenfélő életre és a gyakorlati lelkészkedésre nézve is gondos utmutatást nyerjenek. Spener eleitől fogva szívéen hordozta a lelkésznevelés ügyét. Majdnem állandóan voltak házában és asztala körül theol. ifjak és candidatusok. Vizsgálataikat figyelemmel kíséri. Az egyetemeken a theol. tanulmányra vonatkozó észrevételeket, javaslatokat tesz. Legfontosabb idevágó dolgozata: *De impedimentis studii theologici* 1690. Ez is előszó volt eredetileg *Tabulae hodosophicae Dannhaueri c.* (D. dogmatikájának táblázatos kivonata) művéhez. Egyéb tárgyak mellett különösen az írásmagyarázati theológiát ajánlja igen melegen¹⁾.

És a magvetésre áldás szállott. Kegyes óhajtásait 1675. még Jeremiás siralmával bocsátotta világgá: Oh ha valaki az én feje-

¹⁾ Közölve: *Bibl. theol. Klassiker* 21. köt. Speners *Hauptschriften*, Gotha 1889. 184–231. l.

met vizekké változtatná és az én szememet könyhullatásoknak kútfejévé! (Jer. 9, 1). De két évvel később már öröm és bizalom tölti el szívét: „Dass an manchen Orten auch die Studiosen ihr Haupt erhoben, habe ich selbst mit Freuden wahrgenommen; solche Bewegungen der Geister sind ein unzweifelhaftes Zeichen der göttlichen Wirksamkeit und zeigen, dass eine Zeit anbreche, wo Gott sich seiner Kirche erbarmen will.“ (Tholuck idézi i. h. 505. l.).

Ilyen termékeny gyakorlati és irodalmi munkássággal töltött el Spener Frankfurtban 20 esztendő. Reformátori működésének itt vetette meg az alapját. Nem könnyen hagyta el e fontos állomását. Azok közt, akiknek tanácsát a távozásra nézve kikérte, ott van *Kortholt* kieli egyetemi tanár is, Spener és Francke közös jóbarátja. Ennek neve a magyar egyházi irodalomban is ismert, mint alább látni fogjuk.

1686-ban magas, előkelő állásba jut Spener. III. János György szász választó fejedelem hívta meg udvari lelkészül *Drezdába*. A bűszke szász papoknak nem tetszett az elszászi jövevény. Mellőzve érezték magukat. Mikor azután Spener itt is a maga egyszerű modorában folytatta a lelkipásztorkodást, a szónoki hatást nem vadászta, vasárnaponként pedig a lakásán katekizált: volt mit hallani. Nem egy kicsinylő arcot látott. És a szász theologusok hamar kimondták véleményüket: a fejedelem udvari papot keresett s ime schulmeistert kapott. A fejedelemasszony jobban méltányolta szigorú erkölcsű gyóntató papját.

Drezdában rendezte sajtó alá „*Catechismuspredigten*“ gyűjteményét 1689. Ezek délelőtti beszédeinek bevezetései voltak, melyekkel a délutáni katekizációkra készítette elő a gyülekezetet. Homiletikai szempontból épen nem, legfeljebb helyi és gyakorlati szempontból elfogadható eljárás.

Mint a lelkészvizsgáló bizottság tagja, megütközéssel tapasztalta, hogy a Lipszében végzett papjelöltek az ó-szövetséget épen nem, a görög nyelvet s ujszövetséget pedig épen csak hogy valamennyire ismerik. Az ő javaslatára történt, hogy a szász főconsistorium a lipcei tanárokat az exegetikai és katechetikai előadások elhanyagolása miatt megdorgálta. Ezzel vonta magára Carpzov és a többiek haragját. Itt is hamar szektáskodó pietistának kiáltották ki. De nem gondolt vele s Francke, Anton, Schade fiatal magistereket, kik Lipszében az u. n. *collegia philobiblica* óráin német nyelven kezdték az írást magyarázni, szóval és tettel buzdította és támogatta. Itt kezdődik Spenernek Franckéhez való szorosabb viszonya.

Ez időben szakított időt arra is, hogy ifjúkora óta nagy kedvteléssel üzött genealogiai és heraldikai tanulmányainak zsen-géjét 1690. „*Insignium theoria*“ c. munkájában közzé tegye, mely a tudomány ez ágában szintén becses, uttörő munka s azt mutatja, hogy műveltsége nem volt egyoldalú. Lyonban *Menestrier* jezsui-

tánál, a heraldika kiváló művelőjénél tett látogatásakor kedvelte meg e studiumot.

Spener e munkálkodása közben ellenségein kívül a választó fejedelem is megkeserítette, a kinek erkölcsstelen életét ő, az egyházi fegyelemre sokat adó gyóntató pap, nem hagyhatta szó nélkül. A fejedelem a gyónás elől többször elutazott. Spener egy alkalommal levelet irt neki, melyben lerajzolva Isten törvényébe ütköző cselekedeit, megtérésre intette. A fejedelem arra magyarázta e levelet, hogy egyes főrangú asszonyok árulkodtak reá. Ezeket kitiltá az udvarból, Spenerről pedig tudni sem akart többé. Még azzal is fenyegedődzött, hogy pápistává lesz. Speneről elvárta, hogy lemond. De ez azt tartva, hogy Isten állította a helyre, a melyen áll, magától menni nem akart. A fejedelemasszony és más főrangú hölgyek, a kiknek férjei szintén könnyelmű, kicsapongó életét éltek, Spener pártján voltak és nagyra becsülték a szigorú erkölcsbirót.

Egy szomoruan emlékezetes dolgot kell még Spenernek drezdai életéből feljegyeznünk. Ő volt ugyanis nevelője, mint udvari lelkész, a fejedelem fiának, Frigyes Ágostonnak, ki 1697-ben, hogy Lengyelhon koronáját elnyerje, r. katholikussá lett. Egyebekben is méltó fia volt atyjának. 352 természetes gyermekét számlálták össze. Ez az eset, hogy Bölcs Frigyes utóda elpártolt Luther hitétől, el lehet gondolni, mily bánatot okozott Spener atyai szívének. Keserű gúnyja ez a paedagógiának, hogy az öröklött hajlamokkal és veszedelmes környezettel szemben néha a legjelesebb nevelők is tehetetlenek.

A százsz udvart, mely a botránytól tartva Speneret egyenesen elutasítani nem merte, III. Frigyes brandenburgi választó fejedelem mentette ki zavarából. Ez hívta meg Speneret 1691 *Berlinbe* superintendensnek és egyháztanácsosnak. Itt sokkal nagyobb gyűlekezete volt s a fejedelem is tanácsosai közé fogadta. Mint előbb a lipcsei, úgy itt most az ujonnan 1694. alapított hallei egyetemre volt nagy a hatása. Francke, Breithaupt, Anton neki köszönhetik itteni tanári állásukat. Így tulajdonképen Spener volt az, ki a pietismusnak Halleban szállást készített.

Az új főiskola hatalmas versenytársa lett az ősi Wittenbergnek. S ennek tanárai nem átalották világra bocsátani hirhedt iratukat, melyben 283 téves tanát vetik szemére, eretneknek kiáltják s a procella ecclesiae névvel illetik azt a Speneret, akinél szelidebb lelkű theologusa, Luther óta mélyebbre ható reformátora nem volt az egyháznak. Tholuck jó lélekkel tesz róla bizonyosságot, hogy nem volt más tévedése, mint a chiliasmus, de ezt sem oly értelemben tanította, hogy az Augustana 17. artikulusával ellenkezésbe jött volna (Tholuck i. h. 513 l.). Különben pedig ez a chiliasmus a háborus XVII. században, a vallási üldöztetések korában annyira benne gyökerezett a jobbak hitében is, hogy pl. egy *Comenius* is erősen hitte azt, sőt egész paedagógiáját is be-

folyásoltatta általa. *Klesch Dániel* volt soproni tanár, majd kőszegi és szepesolaszi lelkész is száműzetésében egész Európát bejárva, a legábrándosabb chiliasmusnak volt a rabja, a világ végét az Apokalypsis alapján 1700-ra számította ki. Hányatott élete épen Spener közelében Berlinben ért véget 1697. (Klein, Nachrichten I. 157.) Ott van továbbá *Kalinka* és a szerencsétlen *Drábik*, kik szintén hittek a chiliasmusban.

Irodalmi működését, melynek teljes jegyzékét adja a Bibl. theol. Klassiker 21 kötete (272—280. l.), Berlinben is folytatta. Midőn téves nézetek és földi érdekek a szász udvar példájára szinte divatosá tették a római egyházba való áttérést, mint apologeta is szolgálta egyházát „*Der ev. Kirche Rettung vor falschen Beschuldigungen*“ művével 1695. 1700 óta jelennek meg „*Theologische Bedenken*“ c. dolgozatainak kötetei (Halle, 4 köt.). S halála után látnak napvilágot „*Consilia et iudicia theologica latina*“ (3 rész, Frankfurt 1709) és „*Letzte theol. Bedenken*“ (3 rész, Halle 1711.), mely utóbbi művei a teológiára, lekipásztorkodásra s részben a nevelésre is vonatkozó nézeteit foglalják magukban.

Ily sorvasztó munkásság között érte a halál 1705. feb. 5. Heves köfájdalmak ölték meg. Utolsó leveleinek egyikében is Hallét ajánlotta urának, az akkor már I. Frigyes nevet viselő első porosz királynak jó indulatába. Leveleinek nagy része is megjelent nyomtatásban. Rendkívül nagy és kiterjedt levelezést folytatott, ez uton is terjeszté eszméit. Érdeklődő utazók is sok idejét igénybe vették. Így érthető, hogy nyilvános, társas összejövetelekben alig látták s abban a kertben is, melyet Berlinben az egyház adott át neki haszonélvezetre, 9 év alatt csak kétszer fordult meg.

Az itt rajzolt életpálya szerint Spener nem volt ugyan nagyobb szabású paedagogus, a kinek talán az egész nevelésügyre kiterjedő magasröptű tervei, az összes iskolai fokozatokat átölelő intézetei és rendszeres paedagogiai művei lettek volna. Lelkészi állásából kifolyólag ő csak két térre irányította figyelmét, a népnevelésre és lelkészképzésre. A népiskolában is csak a vallásoktatást ismerte, mint katecheta, a maga dolgának, a többi másokra hagyta. A lelkésznevelésre vonatkozó reformjait Francke és a hallei egyetem valósította meg.

Ő a gyakorlat embere volt és nem theoreticus. Még csak egy rendszeres katechetikát sem írt. Didaktikai és methodikai elvek csak ritkán és elszórtan vannak műveiben. Őszintén bevallja, hogy a mi paedagogiai tanácsot ad, azt ő naturali iudicio teszi (Theol. Bedenken II. 97).

De hány ily becses természeti adomány, mily kiváló paedagogusi erények voltak mégis e nagy férfuban. Mindenek előtt az az erkölcsi komolyság és lelkiismeretesség, melylyel a nevelő hivatását vette, hogy egy is az ő kicsinyei közül el ne vesszen. Ő, a kire nagy gyülekezetek gondja bízott, a nevelői eljárást

még is mindig individualizálta (Thilo, i. m. 9. l.). Ő, a ki anynyit volt grófok, fejedelmek körében, mégis a nép jogaiért küzd mint népnevelő katecheta, ő az udvari pap mutat példát a falusi lelkeseknek, hogy a tanítói foglalkozást meg ne vessék.

Mily magasztosan fogta fel a nevelési célt, midőn saját szavai szerint a főt a szívbe akarta bele vinni, hogy így azután a kezet is munkásságra indítsa. Mily alapos pszichologiai ismeretről tesz bizonyosságot s mennyire nem volt a beteges pietismus barátja, midőn azt mondja, hogy a gyermeki kedély természetes vidámsága nem ellenkezik a keresztyénséggel, azt a nevelőnek tiszteletben kell tartania. Ugyanő int, hogy a túlszigorú fegyelem miatt szenved a gyermekben a vigor ingeniorum, a melyet nem szabad elnyomni. Ne várjunk az ifjaktól olyan kedélyhangulatot s olyan szokásokat, a melyeknek csak az öregkornak szokásai (Theol. Bedenken IV. 602.).

Végül még csak egyet Spenerről, ami az ő reformatori módszerét és pastorális prudentiáját, ami a paedagogusban is oly kívánatos, jellemzi. „En úgy szoktam eljárni — úgymond — hogy még a nagyot, nem mindennapit és szokatlant is a lehető legkisebb mozgolódással teszem, mintha egészen mással foglalkoznám. Az ilyen eljárás talán lassúnak látszik, de egyszersmind biztosabb és eredményesebb. Ellenben az a dolog, amit nagy készülődéssel és úgy kezdenek meg, hogy már kezdettől fogva mindeneknek szeméi reá vannak irányítva, sokkal több akadályba ütközik, heves ellenzőkre talál s ennél fogva sokkal többször vall kudarcot, az ügynek annál nagyobb kárára, mivel azt, amit egyszer már oktalanul és elhamarkodva kíséreltek meg, később sem lehet több szerencsével megújítani“. (Schmid, Paed. Encykl. Palmer: Spener IX. 85. l.).

Spener, midőn a katechesist oly melegen felkarolta, az ősi egyházra hivatkozott, mely külön katechetákat rendelt, oly fontosnak tartá e tisztelet. Utal az ókori katecheta iskolák vezetőire, Alexandriai Kelemenre, Origenesre. Mesterei között pedig, a kikre mint tekintélyekre hivatkozik, s akik reá, mint nevelőre legnagyobb befolyással voltak, a wittenbergi reformátor áll elől, aki neki mindig „magnus Lutherus“. Az evang. egyház későbbi jelesei közül *Andreae* Bálint, († 1654) a szellemes stuttgarti udvari lelkes az, akinek paedagogiai elveire hivatkozik. Erről mondá Spener, ha valakit Luther után az egyház közhasznára feltámaszthatna, *Andreae* volna az. Ez a lángeszű, lelkes pap 1648 már egy káté magyarázatot adott ki és *Idea bonae institutionis, Theophilus és Descriptio reipublicae christianopolitanae* c. műveiben éles látással ostromozza a nevelés hiányait; „Az Isten szolgálójának jó élete“ c. verses pastorálisában¹⁾ pedig csipősen szel-

¹⁾ Magyar fordításban közöltem az Evang. Egyh. és Isk. 1890. évf. 40. sz.

lőzteti az akkori egyoldalú, az étellel nem számoló theologiai studiumot. Ettől igen sokat tanult Spener. Hatással volt reá *Schupp* Boldizsár († 1661) hamburgi jeles lelkész is, ki Teutscher Lehrmeister c. dolgozatában már az anyanyelven való oktatást sürgeti nagy nyomatékkal. (V. ö. Vial: Schuppius, ein Vorläufer Speners, Mainz, 1857). Az őt közvetlen megelőző s részben még vele egy korban élt nagy paedagogusok, Ratke és Comenius hatása még nem látszik meg rajta.

2. Francke, a paedagogus.

Családja thüringiai eredetű. Lübeckbe csak később került, hol nagyatyja pékmester, atyja János pedig jogtudós volt, ki elsőkelő patricius családból vette nőül Gloxin Annát. E házasságból született a nagy paedagogus 1663 márcz. 12. Lübeckből már 3 éves korában Góthába vitték szülei, hova az apát Kegyes Ernő gothai herceg, a nevelés történetében igen nagy érdemű férfit, hívta meg jogtanácsosának. Itt tanult a gyermek egész 16 éves koráig.

A gothai iskola kétségtelenül nagy hatással volt Franckenek paedagogiai irányára. Comeniusnak a német nevelésre való befolyása itt Kegyes Ernő országában és különösen Gothában volt legszembetűnőbb. A herceg 1642 évi híres Schulmethodusában foglalt elvek Comenius műveiből voltak átvéve. Ilyen pl. a szemléltetésre vonatkozólag: mindent, amit meg lehet mutatni, mutassunk meg a gyermeknek. Az iskolában voltak taneszközök: mérleg, súlyok, körző stb. A vallástan, olvasás, írás, számolás és éneklés mellett reális tárgyakat is tanítottak, főcélnek pedig az istenfélelmet tartották. Ernő herceg már ezzel az 1642. évi rendeletével kimondta az általános tankötelezettséget. Francké, ha Comenius iratait nem ismerte is behatóbban, de kétségtelen, hogy a gothai iskola közvetítésével e nagy paedagogus is hatást gyakorolt reá. (Böhne, Die paed. Bestrebungen Ernsts d. Fr. Gotha 1888. Knoke, Grundr. der Paed. Berlin, 1902 59. l.).

Atyját már 1670 elvesztette. A család körében igazi evang. vallásos szellem uralkodott. Különösen testvérnénje volt a fiura nagy befolyással, ki már eleitől fogva a theol. pályára készült. A biblia mellett neki is Arnd művei voltak legkedvesebb olvasmányai. A családi fészekből szárnyra kelve félévig az erfurti, s majd 3 évig a kielii egyetemen folytatta tanulmányait. Ez utóbbi helyen *Kortholt* tanárnál, Spener és a pietismus jó barátjánál volt szálláson, ki szintén a mélyebbre ható vallásoktatást sürgette „*Aufmunterung zur Katechismusübung*“ művében. Ugyanennek „*Schwere Priesterbürde*“ művét, melyet a magyar pietisták is lefordítottak (Vásányi Márton, Jena 1726), Francke később is melegen ajánlja a theol. ifjúságnak (Idea studiosi theol. Halle 1712. 19. l.). A nyelvek mellett már akkor a történelmet is tanulmányozta. Kieit elhagyva 2 hónapig a híres *Edzardi Esdrás* vezetése alatt héber

nyelvi ismereteit tökéletesbítette Hamburgban, azután haza ment Gothába mint magával elégedetlen ifjú ember, akinek sok főtt a fejében, de szívében még nem volt igazi theologus. Kételyei még sokáig gyötörték.

Igen fontosak voltak reá nézve a *Lipcsében* töltött évek. 1684-ben jön ide s a következő évben már magister. Ettől kezdve mint docens felolvasásokat tart az egyetemen: Itt olvassa az Europaszerte emlegetett *Molinos* Mihály spanyol papnak quietismust hirdető művét (*Guida spirituale, Lelki vezér*), melyet lefordított latinra. Későbbi ellenségének, Carpsov, itteni tanárnak prédikációja indította őt, Antont, s több fiatal magistert az u. n. *collegia philobiblica* tartására. 1686 óta vasárnap délutánonként gyülekeztek össze Anton lakásán. Az ó- és ujszövetségből egy-egy fejezetet olvastak fel az eredeti nyelven és ezt azután német nyelven fejtegették, mindig csak a magisterek, a többiek mint hallgatók vettek részt. Később tanulók és tanárok oly nagy számmal látogattak el ez órákra, hogy kicsiny lett a hely és Alberti tanár az egyetem egyik termét engedte át számukra. Spener Drezdában, ki ügyis az exegesis és katechesis elhanyagolása miatt panaszkodott, nagy örömmel hallotta ezt, személyesen is meglátogatta és buzdította őket. Francke kedves embere lett Spenernek.

1687 ben megszakítja lipcsei tartózkodását. *Lüneburgba* megy, a hasonló nevű hannoveri hercegség fővárosába a tudós *Sandhagen* superintendens mellé. E várost mondja második szülőhelyének, mert meg volt győződve, hogy igaz megtérésének ez volt a színhelye. Itt oszlottak el kételyei, érezte az isteni kegyelem boldogító örömét, itt mert először prédikálni. 1688 tavaszán ismét *Hamburgba* költözött át. Itt rövid ideig mint néptanító is működött. Közvetlen tapasztalta, mily nehéz munka a tanítás, mennyi itt még a teendő. Már ekkor megfogadta, hogy tesz valamit az ifjuság neveléséért. Egyelőre még visszavágyódott Lipcsébe, a hova kedves emlékek fűzték.

Alighogy 1688 végén *Lipcsébe* visszatért, első dolga volt, hogy szívének régi vágyát követve felkeresse a mestert, lelki atyját, Spenert Drezdában, az ő otthonában. Két hónapot töltött akkor Francke Spener házában 1689 elején. Ettől kezdve benső kapocs fűzte össze a két nagy férfit. Spener hatása Franckera ezóta lett nagyobb. Ezóta leveleznek sűrűen. (*Tholuck, Litterarum a Spenero ad Franckium datarum Specimen, 2 köt. 1854. Kramer, Briefwechsel Speners und Franckes 1861*).

Bizonyára Spenernek volt része abban is, hogy Francke most Lipcsében exegetikai felolvasásokat tartott. Hallgatóinak száma háromszázra is felrúgott. Működése figyelmet keltett a városban is. Az ifjuság tüntet Francke mellett és a többi tanárok ellen. Amazoknak írott compendiumait elégetik, a polgárság körében is izgatnak. Carpsov és tanár társai ezekért Francket vádol-

ják, ki kénytelen bibliai felolvasásait beszüntetni. Sőt hivatalos vizsgálatot is indítanak ellene. A dolog annál inkább elmérgesedett, minthogy Francke a szabadon gondolkodó és gunyolódó *Thomasius* jogtudóst kérte fel védőül. Francket is híveivel együtt pietistáknak gunyolták, miként Speneret már Frankfurtban.

Kapóra jött Franckenak, hogy az erfurtiak, kik előtt nem régiben mint vendég prédikált, Spener és Breithaupt erfurti esperes ajánlatára 1690 diakonusnak hívtak. Szegényes segédlelkési állás volt ez, de érthető, hogy Francke elfogadta. Ellenégeinek keze ide is elért. Rossz híret költötték. A lelkészek féltek tőle leginkább. Ő azonban egészen Spener erélyével kezdte meg a munkát, prédikált, katekizált. Tanítványai Lipcséből ide is eljöttek utána. Ellenségeit főként ez bántotta. Bevádolták mint békezararót a mainzi választó fejedelemtől, ki a legsúlyosabb büntetéssel, hivatalvesztéssel sújtotta. Két napi határidő alatt kellett a várost elhagynia. Breithaupt se tudta megmenteni. Kezébe vette a vándorbotot s ekkor írta szép egyházi énekét: Gott Lob, ein Schritt zur Ewigkeit!

Gotha felé vette útját, a családi fészekben keresett menedéket. A világ üldözte mindenütt. De volt egy jó barátja, Spener, ki vele érzett. Hiszen majdnem egyforma volt a sorsuk. Őt se sokkal különben küldték el nem régiben Drezdából. De ez már biztos fedél alatt volt Berlinben. Ide hívta magához Francket. Ő adott szállást a száműzött bajtársnak. Hét hétig laktak ismét együtt és Spenernek volt gondja reá, hogy megfelelő állást szerezzen barátjának.

Nem is sokáig kellett várniok. A Halle melletti *Glauchau* községbe rendes lelkési állásra Spener juttatta be Francket, aki ezt a helyet azután világtörténeti nevezetességre emelte. 1692. jan. 7-én érkezett ide, hol tanár is volt egyszersmind. Halleban ugyanis az új egyetem most volt keletkezében. *Thomasius* már 1690 óta tanított itt a nemesi akadémiában (Ritterakademie). Francket Spener és a fejedelem a létesítendő theol. fakultás tanárául szemelte ki, azért ez is mint a keleti nyelvek tanára az Erfurtból ide hívott Breithaupttal már 1692-ben, tehát az egyetem megnyitása előtt megkezdtek működését. (Az egyetem keletkezési történetét lásd alább).

Francke mint lelkész és tanár egyiránt szíven hordta a népiskolának és az egyetemnek gondját. Legelsőben a koldus gyermekeket szánta meg. Csütörtökön szoktak a kéregetők, öregek és kicsinyek összegyülekezni a paplak előtt. Francke nemcsak kenyeret adott nekik, hanem begyűjtve ez elzúllott népet a paplakba, intette, vigasztalta is őket hetenként, a fiatalabbakat pedig Luther kátéjából kérdezgette. Ez volt első reformja: a testi segélynyújtást szellemivel kötötte össze. Késérő dolgokat tapasztalt. Hogy e tudomány nélkül való, veszendő népet megmentse, alaposabb segítségre gondolt. Perselyt hordoztatott körül a gyülekezet és a tanu-

lók körében. De ezt hamar megunták. Azért a perselyt most lakószobája ajtajára függesztette ki, rajta e felirattal, mely a hallei intézetek nagy termében ma is ott ragyog: »Akinak pedig vagyon e világi gazdagsága és látándja az ő atyjafiát valami nélkül szükölködni és bezárándja az ő szívét az előtt, mi módon marad meg az Istennek szerelme abban?» (I. Ján. 3, 17). Mikor negyed év múlva 4 tallért és 16 garast talált a perselyben, ekkor már nagyot gondolt. Szobájába gyűjtötte a szegény gyermekeket, heti 6 garassal tanítólul fogadott egy szegény diákot és iskolát nyitott 1695. Ez volt az *ingyenes iskola* (Armenschule), a későbbi sokféle tanintézet között a legelső.

A többi iskola és nevelőintézet keletkezése történetét alább fogjuk ismertetni, Francke iskola rendszerének bevezetésében. Volt tanintézetei között ez ingyenes árvaházi népiskola mellett *tandijas népiskola* is polgári családok gyermekei számára, volt u. n. királyi *paedagogium* vagyis vagyonos nemes ifjak középiskolája benlakással, továbbá egy másik *latin gymnasium* közönséges sorsuak részére szintén convictussal, volt *gymnaecium* vagyis nőnevelő intézet és theol. hallgatók számára a seminarium praceptorum szabad asztallal.

De nem volna teljes az emberiség e nagy nevelőjének életrajza, ha emberbaráti közhasznú alkotásairól is meg nem emlékeznénk. Jól látta Francke, hogy a szegény gyermekeknek iskolában való nevelése csak félmunka. A világ, a külső környezet lerontja azt, amit itt építenek. Tehát bennlakásra *árvaházra* gondolt. Alig hogy e terv az agyában megszületett, 500 tallérnyi hagyatékot adtak a rendelkezésére, melynek kamataiból előbb 4, majd 9 árvát helyezett el egyes családoknál s a reájuk való felügyelettel *Neubauer* Henrik theologust bizta meg. Még az első télen hasonló célra kisebb részletekben másfél ezer tallért juttattak a kezéhez. Ekkor már megvette a szomszédos házat, melyet egy hátsó épülettel is kibővített. Az árvákat 1696. most már ide költöztette be. Számuk ekkor 12 s a felügyelőn kívül gazdát (árvaatyát) is rendelt melléjük, aki feleségével együtt a háztartást vezette.

Az árvák és gondozatlan gyermekek egyre szaporodtak. Francke atyai szívével nem tudta őket elutasítani. Azt szokta mondani a szállást kérő, éhes, didergő kicsinyeknek: aki eddig az utcán eltartott, az nálam is eltarthat benneteket. És befogadta őket. Pedig nem csekély dolog volt ezt a kolduláshoz szokott, csavargó gyereksereget rendre, tisztaságra, tanulásra szoktatni. Megtörtént, hogy akit kimosdattak, felöltöztettek, megszökött és a könyveit is eladta. Francket mind ez nem csüggeszté. Amit Pestalozzi Neuhofban, Stanzban túrt, szenvedett, azt Francke itt már egy századdal előbb mind átélte. Bizony nagy dicséret volt ama württembergi orvos nyilatkozatában, aki egy hasonló célú intézet alapításakor azt mondá: „Keressetek hozzá pietistákat, az ilyenhez mindig bizonyos fanatizmus szükséges, különben kinek volna

oly számár türelme! (Schmid. Paed. Encykl. Palmer cikke: Pietismus VI. 79).

A szerzett épület szűk lett. Az árvák is, a Franckehoz adott egyéb tanulók is egyre szaporodtak. 1697-ben még egy szomszéd házat s 1698. megvette Francke a közel fekvő vendéglőt is a gazdasági épületekkel s az előtte fekvő szabad térrel együtt. Neubauert kiküldte Hollandiába, hol már régebb idő óta voltak a beghinek és a közös élet testvérei által kezdeményezett hasonló jótékony intézetek, ezek tanulmányozása s egyszersmind segélygyűjtés végett. A szükséges összeg távolról sem volt együtt, de ekkor már 100 árva követelt helyet. Francke a szükségét nézte, nem a készletet. Isten nevében bele kezdett egy nagyszabású, merész, új építkezésbe a vendéglő előtti téren 1698. július havában. Ellenségei gunyolták az oktalan pietistát, barátai féltették. Bár lassan, sok nehézséggel, majdnem csudásan, de 1701-re mégis elkészült az a hatalmas épület, mely két századnak viharai után is áll, mint beszélő kő, ma is törzse és ősi büszkesége az egész kis várossá kibővült Francke-féle árvaháznak. A megvett vendéglő az arany sashoz volt címezve. Francke is égfelé repülő sasokat ábrázoltatott az épület homlokzatára. De a korcsmacégér helyett más lett a felirat: „Akik az Urban biznak, azoknak erejük megújul és szárnyokkal magasságra repülnek mint a saskeselyűk; futnak és nem fáradnak el, járnak és nem lankadnak meg.“ (Ézs. 40, 31).

Az árvaházzal kapcsolatban egyéb emberbaráti és közművelődési intézményei is voltak Franckenek. Rendezte a *szegényügyet*. A helybeli szegények és idegen koldusok, égettek, vándorlegények, exulansok s más e félék segélyezése egész rendszeresen történt. Szabályzatot készített, melyet a fejedelem 1697. megerősített, s melynek alapján rendezte Halle a maga szegényügyét 1707. Naponként kétszer volt e gyűlevész népség számára hivatalos óra d. e. 11. és d. u. 5 óraker. Először is a katecheta egy órányi tanítását kellett meghallgatniok, ami közben bizonyítványaikat elszedték és átnézték. Azután következett a segélyosztás kinek-kinek érdeme szerint. Orvost, borbélyt is hívtak, gyógyszert is adtak, ha szükség volt reá. A dologkerülőket elkergették. A segélyzettek nevét, hazáját, baját és a segély nagyságát és módját datum szerint naplóba jegyezték. Istennek tetsző dolog, igazi *socialpaedagogia* volt ez és bölcsen végezték. Az utak és módok, amelyeken ez intézmény jövedelmét Francke előteremtette igen nagy találékony-ságra és bámulatos gyakorlati érzékre vall.

Már 1698. óta külön *gyógyszertárt* is rendezett be, melyet különösen *Richter* Frigyes, az énekíró orvos és árvaházi inspector tett hirnevessé keresett gyógyszereivel. Az intézeti személyzet és növendékek számára külön *kórház* is szükségessé vált, mely előbb bérelt helyiségben, 1708 óta azonban az intézet külön épületében volt elhelyezve. Ha a hely megengedte, külső betegeket is vettek

fel, de csak férfiakat. Ebben is egy theologus imádkozott a betegekkel s gyakorolta a felügyeletet.

Canstein báró segítségével Francke az özvegyasszonyok számára *szegényházat* alapított. E célra 1698. vett egy házat a Gommer utcában. Négy özvegy kapott benne teljes ellátást. Volt felügyelőjük, ki naponként 2 imaórában gondoskodott lelki épülésükről s egy szolgáló is állott rendelkezésükre. — *Chalkowski* berlini miniszter és titkos tanácsos pedig nemes és polgári nők *menedékházára* adott Franckenek egy 3000 talléros alapítványt, mely utóbb még 2000-rel bővült. 1706-ban vett e célra is külön házat. Eleinte nemes, később pedig hivatalnok családokból vettek fel bele özvegyeket és elaggott hajadonokat. Ez intézet *Frauenzimmerstift* néven ma is fennáll.

A *könyvkereskedés* és *nyomda* keletkezése is fényes bizonyosága, hogy Francke egyénisége mily nagy hatást gyakorolt az emberekre. *Elers* Gyula végzett theologus 30 éves korában jött Halleba egy növendéket hozva a paedagogiumba. Ekkor ismerkedett meg Franckeval, kinek egy a szegények érdekében mondott predikációja oly nagy hatással volt reá, hogy azt nyomban kinyomatta s példányait maga vitte vásárra Lipszébe, hogy eladja. A predikáció mind el is kelt hamarosan. A jó vásáron annyira felbuzdult, hogy 1699. könyvkereskedést nyitott Halleban. Franckenek és barátainak műveit, különösen a tankönyveket ő adta ki. 1701-ben pedig már külön nyomdát rendezett be, melyből az árvaháznak évi 2—3 ezer tallér jövedelme lett.

A nyomdával és könyvkereskedéssel összeköttetésben alapítá *Canstein* báró az első *bibliaterjesztő* intézetet 1710. Itt alkalmazták először az u. n. stereotypiát. A bibliákat állandó betűszedés formákkal nyomatták, ami a nyomást felette megkönnyítette és olcsóvá tette. A megalapítás után 80 év alatt több mint másfél millió teljes bibliát 900 ezer ujszöveget és 16 ezer zsolttárkönyvet nyomattak.

Betetőzte végül Francke alapítványait a *külmissioi intézet*. Francke érintkezésbe lépett azzal a missioi teleppel is, melyet IV. Frigyes dán király Trankebárban, Kelet-Indiában alapított. Az árvaház falai között, hol oly nagy volt a hit, eme nehéz, akkor még új és ismeretlen munkára és akadtak alkalmas erők. A protestáns egyházban ezt a szent munkát is Francke honosította meg s az első jeles missionáriusok: *Plützschau*, *Ziegenbalg*, *Schwartz*, Halléból kerültek ki.

Mind e sok intézetnek fundátora, építőmestere, gazdája, igazgatója, pénztárosa, tanácsosa, csudadoktora és legfőbb minden egyebe Francke volt. Aki e mellett mint rendes lelkész gondozta a gyülekezetet, sűrűen predikált, az egyetemen előadásokat tartott, sőt mint egyetemi exhortator hetenként egy-egy intéző beszédet (*lectiones paraeneticae*) is mondott a nemes tanuló ifjúság előtt, ily módon igyekezvén őket a korcsmázástól, dohányzástól, tánctól

verekedéstől, éjjeli csatangolásoktól és egyéb dorbézolástól visszatartani.

Mennyi dolga volt továbbá a pietismus ellenségeivel, akiknek vitairatokkal kellett megfelelnie. Gyülekezetében is volt baja. Még az ő alakja se volt elég nagy arra, hogy zavartalan köztiszteletet szerezzen. Panaszkodva írja Spenernek 1696, hogy mintegy 60—70 híve elpártolt tőle, nem hozzá jönnek gyónni és predikációt hallgatni, hanem más lelkészhez. A consistorium előtt bepanaszolta őket, de hasztalan (Kramer, Beiträge zur Gesch. Franckes 1861. 359. l.).

Igen gazdag és becses volt *irodalmi* munkássága is. Itt csak paedagogiai műveit vesszük számba, pedig a predikáció és áhitatossági irodalmat is több munkával gyarapította s egyházi énekeket is írt. Műveinek jegyzékét s a Franckera vonatkozó irodalmat közli Richter Károly: Paed. Bibliothek. Franckes Schriften über Erziehung. Berlin 1871. 729—734. l.

Rendszeres neveléstana, melyben összefüggő előadásban szól a nevelésről, csak egy van. Ennek címe: *Kurzer und einfältiger Unterricht*, wie die Kinder zur wahren Gottseligkeit und christlichen Klugheit anzuführen sind. Már a 90-es években eredetileg házi nevelők számára írta, de csak 1702. jelent meg elsőben Halleban. Lipszében 1689. De informatione aetatis puerilis et pubescentis címen tartott s Erfurthban ismételt felolvasásai nyomán készült. (Közli Richter K. i. h. 45—112. l. Ujabban kiadta Frick O. 1889. és Richter A. 1892.). Ugyan e művet két beszélgetés alakjában átdolgozva, de legtöbb helyen szószerinti hűséggel *Wirth Ambrosius* nürnbergi lelkész is kiadta (Halle 1705.) a szerző engedélyével.

Általános paedagógiai elveket közöl „*Von der Erziehung der Jugend*“ c. értekezésében is, melyet előszónak írt Fenelon „*Sur l'education des filles*“ művének német fordítása elé 1698. (Közli Richter K. i. h. 39—44. l.).

A lelkészneveléssel foglalkoznak következő művei: 1. *Timotheus*, zum Fürbilde allen theol. studiis vorgestellet Halle 1695. 2. *Idea studiosi theologiae* oder Abbildung eines der Theologie beflissenen. Igen becses függelékkal (Anhang) Halle 1712. 3. *Methodus studii theol.* Halle 1723. Rokon tárgyúak: 4. *Monita pastoralia*. Halle 1717. és 5. *Lectiones paraeneticæ*, Halle 1726. 7 rész. Szabad előadások, melyeket hallgatói jegyeztek fel.

Összes művei maig sincsenek együttesen kiadva. 1702-ig írt művei a polemikus iratok kivételével „*Öffentliches Zeugniß vom Werke, Worte und Dienste Gottes*“ c. gyűjteményben foglalhatnák (3 kötet, Halle 1702). Ennek folytatásául tekinthető a „*Segensvolle Fusstapfen* des noch lebenden und waltenden, liebreichen und getreuen Gottes. (Halle 1709). Ezekben több oly beszéd, előszó, értekezés stb. is van, mely a nevelésügyre vonatkozik, pl. *Ueber*

die Katechismusexamen (Richter i. h. 131–147 l.). *Ueber die Anführung der Kinder zum Gebete* (U. o. 125–130. l.) stb.

Igen nagy számmal vannak és igen becsesek Franckenak iskolai szabályzatai és értesítői, melyekből nevelési elveit és iskola rendszerét közelebbről is megismerhetjük. Ezek „*Ordnung und Lehrart, Instruktionen*“ stb. címek alatt szerepelnek. A fontosabbakat közli Richter K. i. h. 393–578 l. Kézirataiból ujabban is adott ki egy ilyent Fries V. árvah. igazg. „*Grosser Aufsatz*“ címen. Halle 1894.

Ilyen bámulatos nagy és sokoldalú munkásság között érte a *halál 1727. jún. 28. A hálás utókor 1829. Rauch által készített érc szobrot emelt neki, mely az udvar keleti részén a paedagogium előtt áll. A szobrász papi ornatusban rajzolta a mestert. Mellette két gyermek, a nagyobbik fiu, ki bibliát tart honalja alatt, a kisebbik imádkozó leányka. Francke balkeze ez utóbbinak fején pihen, míg jobb kezével ég felé mutat. A szobor felírata elől: Francke Hermann Ágoston s alatta kisebb betűkkel: Ó bízott az Istenben. Hátúl pedig: Ez intézetek alapítójának a hálás utókor 1829.

Francke már nemcsak katecheta, hanem igazi paedagogus volt; amit Spener megkezdett, azt ő szélesebb mederben folytatta. Vallásos világnézete a két férfinak egy és ugyanaz. Francke Spener szárnyai alatt nevedezett. De a tanítvány a mester vállaira állva messzebb látott. Ő a vallásoktatás mellé már az életre szükséges egyéb ismereteket is oda sorozza. Nagy hitével, fáradhatlan mozgékonyosságával, fokról-fokra haladó gyors sikereivel megtöri a közönyt, elnémítja a csufolódókat, megnyeri a társadalmat és felkölti az áldozatkészséget. Nagyszerű tervei általános tiszteletet keltenek. Egyik intézetet a másik után alapítja. A jövedelemforrásokat szinte csudásan teremti elő. A nevelés áldását közkinccsésé teszi igazi keresztyén szellemben, hogy abban ne csak az árva- és koldusgyermek, hanem a más világrészben lelki vakságban sinylődő pogány is részesüljön.

Annyi jeles tulajdonsága, nagy hite, kiváló gyakorlati érzéke, nagy emberismerete és szívós akarata mellett is különösen kitűnik páratlan *szervező tehetsége*, erre igazi charismája volt. Annyi intézetet kormányozni, igazgatni, rendben, virágzásban tartani s fennállását századokra is biztosítani csak ő volt képes. E részben előtte Ratke s utána Basedow nem érték őt utol, sőt kimondhatjuk, Comenius és Pestalozzi sem. Comeniusnak üldözött, hánycott élete nem adott alkalmat hasonló alkotásokra. Terveit pl. nálunk Sárospatakon is csak részben tudta megvalósítani. Pestalozzi pedig melegen érző szívével, az emberekhez való nagy bizalmával nem tudott oly erélyt és önállóságot kifejteni, hogy ifferteni nevelő intézetének fennmaradását biztosíthatta volna.

Francke továbbá nemcsak praktikus nevelő, hanem egyszersmind szélesebb látókörű theoretikus is volt. Más paedagogusok munkáit olvassa, kiadja s maga is ír rendszeres neveléstant. A

pietismus a nevelés történetében Francke által nyerte igazi nagy jelentőségét.

Mint nevelőre nagy befolyással volt reá különösen *Luther* s a XVII. század ama paedagogusai, akiktől *Spener* is tanult, így *Andrae*, *Weigel* és *Schupp*. Hogy mennyit köszönhet *Spenernek*, a pietismus atyjának, azt eddig is láttuk és nevelési rendszerének tárgyalásánál még jobban meg fogjuk ismerni. Hálásan emlékezik *Kortholt* kieli tanárról is. De leginkább érdekelhet bennünket a XVII. század legnagyobb nevelőjéhez, *Comeniushoz való viszonya*. Erről alább szólunk, hol a két férfiúnak nevelési és iskolai rendszerét összehasonlítjuk. Kétségtelen, hogy Francke, habár Comeniust kevésbé ismerte is és paedagógiai műveiben reá csak egy helyen hivatkozik s habár ennek kézi könyveit tanintézeteiben nem használta is, mégis a góthai iskola és Kegyes Ernő Schulmethodusa által közvetítve Comenius hatása alatt állott. A francia nevelők közül nagyra becsüli *Fenelont*, kinek a leánynevelésről szóló műve elé előszót is írt és dicsérettel említi *Fleury* hiborosnak, XV. Lajos nevelőjének kézikönyveit. (Kurzer und einf. Unterricht. Richter-féle Paed. Bibl. kiadásában 54. és 93. l.).

Végül még csak azt a mesteri rajzot közlöm, melyet Franckeról egyik kiváló utóda és szellemi örököse *Frick Ottó* árvaházi igazgató († 1892) festett „*Die Franckeschen Stiftungen*“ c. füzetében (Halle, 1892. 5. s köv. 1.). „Francke személyisége — ugymond — amaz igazán kiváló jellemek közé tartozik, amelyek annál jobban vonzanak, minél tovább foglalkozunk velük, mivel mindig más oldalról leplezik le magukat, és látszólagos merev ellentéteiknek csudálatos találkozásában mindig újabb problémát adnak elélni s végül mindig sajtátszerűbben és egyuttal mégis mindig egyetemlegesebben mutatkoznak be előttünk. Majdnem mysticus mélyérzelműség s e mellett szokatlan éleselműség és okosság; tettetés nélkül való alázatosság és természetes igénytelenség s e mellett mégis erejének teljes tudata, melyet a messzebb állók kevélységre is magyarázhattak; majdnem túláradó idealismus s e mellett a gyakorlati dolgokban való legnagyobb józanság; örökös szövegetése a legmagasabb röptű és látszólag kivihetetlen terveknek s e mellett mégis a mindennapiság legkisebb dolgairól való megható gondoskodás; kiváló nyájasság és közlékeny szivesség, mely úgy az előkelők, mint a szegények szivét is azonnal megnyerte s e mellett sokszor mégis nagy kiméletlenség és érdesség; a legnagyobb passivitás embere, amint maga szokta mondani, aki csendesén ült s egy lépéssel se haladt tovább, mint a meddig Isten ujját látta maga előtt s e mellett a legnagyobb határozottság, erély és tetterő; szigorú aszkéta, majdnem világkerülő, midőn — mint másoktól is elvárta — naponként több órát töltött imádkozásba elmerülve és a társaságra nézve elveszettnek látszott s e mellett mégis ott volt mindig az emberekkel való legszélesebb körű érintkezésnek gyújtó pontján az ő gazdag ember- és világ-

ismeretével; egészen Isten embere és mégis a világ embere is megengedett értelmében; testestül-lelkestül theologus és mégis nagy üzletember, sőt nagyobb szabású vállalkozó; a tudomány embere legalább is oly mértékben, mint bárki más abban a korban, és egész tudása mégis csak a hit és erkölcsi élet szolgálatában állott; egyetemi tanár s e mellett ingyenes iskola néptanítója; uralkodásra született egyéniség, sőt sokszor majdnem önkényes és mégis valóságos szolga Istennek és az emberiségnek szolgálatában; a legszegényebbeknek és az árva gyermekeknek atyja, egyforma meleg, eleven és emésztő érdeklődést tanusítva mint theologus az egyház, mint paedagogus az iskola, mint socialis politikus saját népének és az egész emberiségnek *socialis* kérdései iránt — ez volt Francke“.

Payr Sándor.

Márk és Pál.

A Theologiai Szaklap I. évfolyamának 20—21. lapjain Acta 15,³⁸ cím alatt rövidesen rámutattam arra a kérdésre, miért vált el Barnabás és Pál a második ténitői út előtt, s különösen miért neheztelt meg Pál Márkra annyira, hogy nemcsak nem engedte őt el a második ténitői útra, hanem még Barnabással is hajlandóbb volt szakítani, mint Márkkal együtt utazni. Ennek az eredményeiben jelentős esetnek megnyugtató megvilágítását az írásmagyarázóknál hiába keresvén, magam igyekeztem a kérdés megoldását megtalálni.

Azóta négy esztendő telt el, s most hallom csak a megoldás visszhangját. A Sárospataki Ref. Lapok január 20-án megjelent mai számában Harsányi István kollegám foglalkozik e cikkemmel. Sárospataki kollegáim közül ezúttal már a második tisztel meg azzal, hogy szóvá teszi egy-egy tanulmányom eredményét. Minthogy nekünk, theol. tanároknak, hivatásos kötelességünk a Szentírás kérdéses helyeinek megvilágítására, a jézusi keresztyénség megállapítását elősegítő fontos kijelentéseknek megértésére minden tehetségünk szerint igyekezni; s minthogy Theologiai Szaklapunk egyenesen azzal a célzattal alapított, hogy benne önálló tanulmányokra teret és indítást nyujtsunk: kétszeres az én örömöm, hogy ez a hozzászólás megtörtént.

Felelek rá azonnal. Nem a Sárospataki Ref. Lapokban, mert nekem itt a terem, bár szívesen fogadnám e cikk átvételét, de felelek azért, mert azt Harsányi kollegám maga is várja, ezzel fejezvéen be cikkét: „De azért csak keressük továbbra is az igazságot“.

Hát keressük, ez a mi tanári és emberi legszebb hivatásunk.

Harsányi nincs megelégedve azzal az eredménnyel, melyet tanulmányom felmutat. Szerintem azonban így áll a dolog.

Bizonyos, hogy Pál és Barnabás az első ténitőútra Márkot is magával vitte. Az is bizonyos, hogy Pál és Barnabás nem valami közönyös vagy általános egyházi, avagy elvi, hanem személyi dolog miatt vált szét a második ténitőút előtt. A személyi okot pedig Márkban találjuk meg. Acta 15,³⁷⁻³⁹ világosan és határozottan azt mondja, hogy Barnabás ezúttal is el akarta vinni Márkot. Pál nem engedte. Meg is okolja a közlemény, hogy miért nem. Mert Pál, aki teljes lélekkel nekifeküdt a ténités munkájának, azt a Márkot, aki

elszakadt tőlük Pamfiliában, s aki nem ment bele velük együtt a munkába, nem tartotta méltónak a komoly téritői útra. S mert Pál megkötötte magát, ezért lett köztük oly élessé az ellentét, hogy szétváltak. És hogy mennyire Márk volt ennek a szétválásnak az oka, a szöveg összefüggésén kívül mutatja az is, hogy Barnabás Márkkal indult el, Pál meg külön kelt útra Silasszal. Ez oly kétségtelen tény, amelyen változtatnunk nem lehet Magyarázatát keresni azonban nemcsak szabad, hanem kötelesség is.

Lehetetlen elvitatni, hogy Pál azért nem akarta magával vinni Márkot, mert nem ment vele a munkába, hanem hazament. Ebből jogosan következtethetjük, hogy a ciprusi munkában sem vett részt. Ép ez adta nekem azt a nagyon természetesnek látszó gondolatot, hogy Márk csak rokonlátogatással töltötte az idejét Cipruson. Mert az idézett helyek szerint neki és nagybátyjának, Barnabásnak, ott élt a rokonsága.

Hazafelé ismét Pálékkal indult Márk is, de alighogy partot értek, elszakadt tőlük és hazament anyjához Jerusálembe. Pál azért nem akarta hát őt a második útra is magával vinni, mert nem tartotta alkalmasnak a tértés komoly munkájára.

Megengedem, hogy e megoldás ellen is lehet érvelni, mert nem a szöveg tételes adatain, hanem csak a józan gondolkodáson épült fel. Ha ismernék hasonló állítást, sietnék rá hivatkozni, hogy már ez meg az a külföldi tudós is így vélekedett és akkor a mai szokás szerint fedezve volnék. Így azonban csak az elfogulatlan ítélkezésre hivatkozom, nem természetes-e ez a megoldás?

Harsányi hajlandóbb a veszedelmektől való félelmet fogadni el Márk visszavonulása okául. De ez már csak azért is lehetetlen, mert Márk a másodszeri útra is szívesen vállalkozik, tehát a törődés, a veszedelem nem tartja vissza az utazástól — ha Ciprus ismételt meglátogatásáról van szó. Pedig hogy arról van szó, mutatja 15, 39, mely szerint Barnabás Márkkal együtt csakugyan Ciprusra megy, ahol Márk rokonai laktak. Ismét csak oda jutunk, hogy a rokonlátásra való vágyat kell Márkban a fő mozgató erőnek vennünk. E tekintetben hát nem érzem magamat a magyarázatomról való lemondásra kényszerítve. Minthogy pedig ez a dolog veleje, voltaképp be is fejezhetném a vitát. De pár rövid megjegyzést még el nem mulaszthatok.

Pálnak Márkra való neheztelése okáról a források csakugyan nem világosítanak fel. Hogy azonban Pál és Barnabás meghasonlásának oka Márk visszautasítása volt, azt forrásunk határozottan kimondja. Ha aztán valaki e forrást magát helytelen és „hiteltelen adaton nyugvónak“ állítja, azt senki-

nek megtiltani nem lehet. De hogy van-e ehhez joga, az más kérdés. Szerintem ez esetben nincsen.

A három tévedés közül az elsőre nézve elismerem: tévedtem. A Szentírás szövege nyilvánvaló: Páfos helyett Pamfiliát kell olvasni. A leírásnál az emlékezetem és figyelmem elszunyókált, aminek, igaz, tudományos munkánál megtörténnie nem volna szabad, de megesett, bocsánat érte. A Szentírás szövege azonban maga igazol, hogy, nem holmi híg hypothezist akartam teremteni, hanem a két város nevét tévedésből cseréltem fel.

A második tévedés tárgya, t. i. Pál jeruzsálemi látogatásainak sorrendje és ideje, tudjuk, ma is igen-igen vitás és bizonytalan. Az Acta egészben véve biztos, történeti adatokat közöl. Itt-ott tévedhet, de hogy a páli látogatások dolgában csakugyan, olyan nagyon vaskos-e a tévedése, mint az a galatai levél alapján állítható, igen kérdéses. E tekintetben a pőrös akták nincsenek lezárva s így végső ítéletet oly nagyon apodiktikus formában hoznunk nem lehet. Ebben az egyéni felfogásnak ugyancsak tág tere van.

A harmadik tévedésnek azt tartja Harsányi, hogy I. Kor. 9₆-ra mint történeti adatra hivatkoztam. Szerinte erre így nem lehet hivatkozni, mert itt „toll, — nyelv, — vagy másolási hiba miatt“ Apollos neve helyett került a szövegbe Barnabásé. Hát e tekintetben már én csak azt tartom, hogy ha a Szentírásnak akár egyes szavaira, akár egyes kijelentéseire, fejezeteire vagy könyveire a bauri iskola és a modern „Theilungshypothese“ hiveinek szokása szerint egyszerűen rámondhatjuk, hogy ez vagy amaz toldás, hiteltelen, törlendő vagy cserélendő: akkor a Szentírás pusztá játékszerré válik a szellemeskedők vagy hypothesisgyártók kezében. Mindaddig, míg a korinthusi levél idézett helyén a codexek maguk nem igazolják Barnabásé helyett Apollos nevét, s szövegkritikailag ki nem mutatják Barnabás nevének tarthatatlanságát: nekünk a szöveget javítgatni, s a javításokra hypothesiseket állítani nem szabad. Ily módon a pápás egyház minden igazát kényelmesen ránk disputálhatja a — saját módszerünkkel.

Gal. 2₁₃. chronologiai értékesítése dolgában szívesen egyetértek Harsányival. Hogy Barnabás Antiochiában Péterrel tartott, az tény, de hogy vele Pál vitatkozott volna, arról egy szó sincs a levélben. Hogy pedig nem e viszálykodás miatt váltak el a 2-ik térítőút előtt, az nyilvánvaló nemcsak abból, hogy együtt akartak menni, hanem hogy míg Márkót Pál vissza nem utasította, egy szó sem esett köztük a szétválásról. Logikusan tehát én nem tudok más eredményre jutni, mint hogy Pál és Barnabás szétválásának oka egyedül csak Márk volt.

Raffay Sándor.

Lapszemle.

A „*Neue kirchliche Zeitschrift*“ utolsó évnegyede, (a 10—12. füzet megint több igen érdekes és értékes cikket hoz.

Mindjárt az első Kolde, erlangeni tanártól minden evangélikus theologust fog érdekelni, amennyiben az ágostai hitvallás első kiadásának kérdésével foglalkozik. Ugyanis néhány év előtt Tschackert göttingeni egyháztörténész az ágostai hitvallás új kiadásában megint előállott azon állítással, hogy egyházunk azon alaphitvallása már 1530. tehát még a birodalmi gyűlés évében jelent meg először. Evvel szemben Kolde kimutatja, hogy az editio princeps az 1531. év április vagy május havában jelent meg az Apológiával együtt — és pedig latinul. A német szöveg néhány héttel később jelent meg. Azután foglalkozik még a szerző a birodalmi gyűlésen átadott latin és német példányok sorsával és meggyőzően kimutatja, hogy az Augustana német példánya a mainzi birodalmi irodából Eck kezébe került és elveszett, míg a latin kéziratot a császár magához vette, kitől a brüsseli levéltárba került. Innen II. Fülöp király Alba herceg által valószínűleg elhozatta magának és megsemmisítette. Végül bebizonyítja még Kolde, hogy ez a kézirat nem volt Melanchthonnak saját kézírása.

Ugyanezen füzetben ír Sellin, bécsi tanár a palaestina irodalomnál feltalált korszok fogóin található pecsétjegyekről. Ezek a különös jegyek a gyárosok neveit és lakóhelyét jelölik és így igazolják, hogy a Krónikák könyveinek írója családfái forrásai gyanánt egyes céhek jegyzékeit használta és nem költötte a maga adatait. Még két ó testamentomi tárgyú cikk van e 3 füzetben. Az egyikben Köberle rostocki tanár „*Orientalische Mythologie und biblische Religion*“ cím alatt Wundt útmutatása mellett alaposan vizsgálat alá veszi a mythos fogalmát és aztán vizsgálja, mennyiben lehet annak nyomaival vagy nagyobbterjedelmű példáival az ó szövetségben találkozni. Eredményei nagyon kiábrándítóak. Az ó szövetségi vallás ellentétben áll a mythossal. A teremtés története nem tekinthető babyloni anyag megtisztított átalaktásának, hanem közös emlékek fejlettebb előadásának. Sőt Genesis 1. egyenesen a babyloni teremtéstörténettel ellentétben íródott. A mythologia astralmythológiává való fejlődése Izraelben nem talált talajra, mert hiányzott az alap, az astralrendszerű vallás. Evvel ki van zárva az u. n. panbabylonismus uralma az ó testamentomban, amint a mellett Winckler és Jeremias kardoskodnak. A másik ó testamentomi cikk König tollából való és „*Weissagung und Erfüllung*“—ról szól.

Történeti tárgyú cikk Kolde fentemlített cikkén és egy Thomas Neageorgus reformációkori drámairól szólón kívül Bach-

mann cikke Harlessről, kinek 1906 nov. 21-én volt 100-ik születésnapja. A szerző kellően méltatja nevezett befolyásos theológus és híres egyházi férfiú nagy képességeit és számos érdemeit.

Még csak két rendszeres theol. tárgyú cikket kell említenünk. Az első Walter göttingai magántanár előadása a keresztyenség abszoltságáról és a missióról, melyben kimutatja, hogy a legújabb vallástörténeti theol. iskola azon állításával, melylyel a keresztyenség abszoltságát tagadja, elveszi a missió gyökerét, éltető erejét. A másokban Renner lelkész a keresztyén üdvbizonyosságról ír. A szerző az üdvbizonyosság alapját a Krisztusban és annak megváltó művében látja; de azért ezen bizonyosság nála is tapasztalással és hittel szerzendő, s így nagyjában oda lyukad ki ezen kérdés fejtegetésében, mint némileg Frank és főleg Ihmels. Cikkének éle nem is irányul (csak kis részben) ezek, hanem Gottschick ellen, aki egy cikkében Luthernek a hitbizonyosságra vonatkozó nézeteiről írva (Zeitschrift für Theologie und Kirche 1903.) helyesen megállapítja, hogy az isten üdvigéretébe vetett bizalom, egyrészt a bűnök bocsánatába vetett bizalom (hit), másrészt meg a törvény teljesítésére irányuló indító erő. Gottschick most ezen két mozzanat erős különválasztását helyteleníti Luther teoriájában azt állítva, hogy üdvbizonyosság a bűnök bocsánatába való hit elüljárása nélkül is jöhet létre. A bűn tudatának és bánatának ezen mellőzésével szemben kimutatja a szerző a szent írásból, hogy bűnbánat nélkül nincs igazi üdvbizonyosság. Csak a bűnbánat után nyugodhatik meg a lélek Istenében és élhet új életet a nélkül, hogy a kísértés, a kétely, vagy a szenvedés órái hitbizonyosságát mindjárt halomra döntének. Még más, a dologhoz tartozó kérdéseket is fejteget a szerző, a melyeket azonban mellőzünk. Elég az ő cikke tartalmának eddigi vázolója is ahhoz, hogy megmutassuk, hogy alapos munkával van cikkében dolgunk.

Mindezek után most is újból csak legmelegebben ajánlhatjuk, különösen most egy új év és vele folyóiratunknak is egy új évfolyama (a 18.) kezdetén a Neue kirchliche Zeitschriftet olvasóinknak az előfizetésre. Megjelenik évi 12 füzetben évi 12 korona (10 márka) árban. Előfizethetni a kiadónál is. A Deichertsche Verlagsbuchhandlung Nachf. Leipzig Königsstr. 25.

Végül még egy dologra hívjuk fel a szives olvasó figyelmét. Az új évvel ugyanezen kiadónál folyóiratunkkal szerves kapcsolatban fog megjelenni egy kritikai folyóirat „Die Theologie der Gegenwart“ cím alatt, mely 4 füzetben ismertetni fogja a theologia terén megjelent újabb műveket s így az olvasót a legújabb theol. irodalom termékei felől tájékoztatni és őt a theol. kutatás magaslatán megtartani igyekszik. Ára a „Neue kirchliche Zeitschrift“ olvasói számára (ha megrendelik, amire azonban nem kötelesek) körülbelül 2.50 márka, mások számára körülbelül 3 márka lesz. Az egyes füzeteket is (melyek a theologia egy-egy

ágát, t. i. az ó- és új-testamentomi, az egyháztörténeti, a rendszeres és a gyakorlati teológiát fogják külön-külön tárgyalni) valamint az egész kötetet is megjelenése után felemelt áron fogják eladni.

Lic. Dr. Daxer György.

Monatschrift für Pastoraltheologie. 1906. Berlin Reuther und Reichhard.

Németországban két jelentékenyebb praktika-theologiai folyóirat volt a múltban. Az egyiknek címe: „Zeitschrift für praktische Theologie“ a másiké „Halte was du hast“ volt. Az előbbi 6 év, az utóbbi 2 év előtt szűnt meg, illetve cserélt gazdát és nevet. Az első most „Monatschrift für kirchliche Praxis“ a második a fenti cím alatt jelenik meg Köstlin és Wurster jól ismert theol. tanerők szerkesztésében. A termelésnek mily nagy gazdagsága! Ott nemcsak a theol. tudományok minden ágának, hanem minden egyes tudományág körében is a különböző irányzatoknak meg vannak külön lapjaik, folyóirataik. Így a praktikus theologia körében is. Az előbb említett folyóirat a modern szélsőbaloldalon álló theol. irányynak, az utóbbi a pozitívnek áll szolgálatában. Tehát versenyző társak, de azért szépen megférnek egymás mellett, mint ennek hasábjaiakon is kifejezést adnak. Mind-egyik hangoztatja, hogy az összes theologiai irányoknak találkozniok kell a közös gyakorlati tevékenység terén akként, hogy egymást ne akadályozzák, hanem kölcsönösen segítsék, ha nem is együttes, de legalább párhuzamos munkásság által.

A kik a német theol. tudományos mozgalmakat figyelemmel kísérik, azok tudják, hogy ott most egy érdekes jelenség észlelhető. A modern irányzatnak u. i. mindig szemére vetették azt, hogy az iskolák és papi muzeumok falain kívül nem keresi az érvényesülést. Nos most ez a szélsőbaloldali irányzat az „ifjak“ kezében nagyon is óhajt érvényesülni. Igyekszik teoriáit népszerűvé tenni a tucatszámra megjelenő „Religionsgeschichtliche Volksbücher“-ek által, a melyek Schiele szerkesztésében jelennek meg a tübingai Mohr cég kiadásában. De érvényesülni óhajt e theol. irány a gyakorlati szolgálat terén, a szószéken, az iskolában, a felolvasó asztalnál, sőt a belmissiói munka körében is. A gyakorlati theologia minden részére éresztetni óhajtja úgy elméleti, mint gyakorlati vonatkozásokban befolyását.

A belmissió terén a modern irány különösen az egyháztól legjobban elidegenedett két osztályra, a munkásosztályra és az értelmiségre óhajt hatni. Ezeknek megtartása, illetve megnyerése az, mit célul tűzött ki maga elé. És helyes dolog is, hogy minden theoria az életben találja meg próbakövét. Hogy maradandó lesz-e az új vallástörténelmi iskola, nem tudom, majd elvállik, érvényesülési vágya minden esetre tiszteletre méltó törekvés. Én részemről hosszú életet, maradandó hatásokat nem jósolok neki. Az emberek azért mennek templomba és a közös áhitat egyéb

helyeire, hogy prófétát lássanak, halljanak és ha látnak a helyett „gyenge ruhákba öltözött“ emberi teoriákon nyugvó keresztyéniséget, hátat fordítanak ennek. A kik pedig egyszerűen csak „gyenge ruhákba“ öltözött „életelveket“ akarnak hallani, azoknak semmiféle, sem jobb, sem közép, sem baloldali theologia nem kell.

A *Monatschrift für prakt. Theologie* című folyóirat méltán hordja címtábláján e feliratot: „für die Vertiefung des gesammten pfarramtlichen Wirkens“. Valóban ezt a célt szolgálja, eszméket evangéliumi alapon nyugvó elveket ad a szolgálat minden munkájának mélyítése céljából. Hiszen a két szerkesztő neve is elég garancia, hogy a célnak becsületesen és eredményesen megfelelel. Köstlin épen a lelkek gondozásáról, Wurster pedig a gyakorlati theol. legujabb hajtásáról, a belmisszióról irt „standard“ munkát. A folyóirat első cikkei rendszeren a szerkesztők tollából származó szép pasztorális theologiai meditációk a lelkészek számára, prédikációk alkalmas, szép, többnyire páli textusok alapján az egyházi szolgák buzdítására, szeretetük, buzgalmuk mélyítésére.

Ezen elmélkedések után minden számban egy hosszabb tanulmány következik a szolgálat valamely ágáról. Csak a zebek címeinek felsorolására szorítkozom most e helyen. *Theoria és praxis* Bassermantól, a hírneves homilétától. *Mit tanulhatunk az evang. mozgalmaktól? A dogmatikai rendszer és a prédikáció.* Traubtól. *Az iskolai vallásoktatás* Lic. dr. Jägertől. *Az ethika és kapitalizmus. Az ev. idealizmus küzdelmei. A falusi prédikáció* Jöhntől. *Prédikálásunk a Krisztusról* Häringtől, a híres dogmatikus-tól. Ezeket az alapvető cikkeket gyakorlatiasabb irányúak követik egy-egy különleges viszonyról vagy szolgálatról. Ilyenek ez évfolyamban: *Az egyház és a női mozgalmak.* Geroktól, *Jó és rossz bibliai előadások.* Wurstertől. *A falusi lelkész martyriuma*, a mely cikk lefordítva találó jellemzése lenne a mi falusi lelkészeink vértanúságának“ is és hí jellemzése ama gyakran hiábavaló küzdelmeknek, a melyeket legtöbbször egymagában állva kell végig harcolnia az evangéliumért. *As ifjúság gondozásáról* Gerok Gusztávtól. *Képek az egyház szociális munkaköréből. Az apologetika hatásai és veszedelmei a szószéken* stb. Vannak minden füzetben részletes beható könyvismertetések, valamint ismertetések a Németországban annyira megerősödött „Gemeinschaftsbewegung“-ról és a belmissziói munka különböző ágairól.

Ezekon kívül prédikációk, prédikáció vázlatok, eredetiek és fordítottak vannak minden füzetben. Egyik számban találunk egy érdekes reliquiát a hírneves tübingai Baurtól, egy hosszú esketési beszédet fia esketése alkalmával. Végül az életből ellesett találó aforismák zárják be az eszmékben és gyakorlati útmutatásokban gazdag füzetek tartalmát. A jövő évre is gazdag és érdekes programot ígérnek a tudós szerkesztők.

Pap J.

Könyvismertetés.

Dr. Masznyik Endre, Jézus élete evangéliumi képekben. A munka első fele. A magyar prot. irod. társaság kiadványainak 19. kötete. Budapest. Hornyánszky 1906. 272 lap. Ára 3 korona.

Töredék, egy egésznek első fele áll ugyan előttünk, de már most is bizvást mondhatunk róla véleményyt. Annál inkább mert az első nagyobb magyar „Jézus élete“ ez. Fordított művekkel több ízben igyekeztek már a magyar néppel megismertetni Jézus életét, de eredeti alkotásra vállalkozni eddig nem igen mert senki. Aki vállalkozott is, inkább csak vázlatos, rövid vonásokban igyekezett valamelyes képet adni Jézusról. Pedig Jézus élete első sorban érdekli a keresztyén embert, sőt általában a művelt embert, mert hiszen a világ művelődésre való törekvését, egész gondolkodását és szellemi életének irányát a Jézus által hirdetett eszmék szabják meg. Ha mégis oly kevesen vállalkoztak eddig Jézus életének magyar lélekkel való eredeti feldolgozására, annak oka kétségtelenül az, hogy a feldolgozás szempontját eltalálni minden dologban nehéz, Jézus életének megírásánál pedig ez a döntő tényezők egyike.

Masznyik Endre dr. könyvben rögzítette meg azt a képet, a melyet komoly theologiai munkálkodás eredményeként magának Jézusról alkotott. „Vallást tett róla e könyvben“. Hitével rajzolta meg Jézus képét, „hittel hitnek, szívvel szívnek írta“. „Ne keresse ebben senki a tudós nagy apparatusát. Az állványok s mindenféle munkaszerek és eszközök jó részben eltűntek, de áll maga a hittel felemelt épület, áll a szentély: Jézus személyisége, élete“. A mint Luthert és Pált, úgy Jézust is a maga eredeti felfogásával állítja az olvasó elé. A mit lát, egészen az övé, a mit mond, meggyőződéssel mondja. S célja, hogy „a mit ő a tudós hitével emelt, abba a szentélybe olvasói is hittel lépjenek be, s abból hitben erősödvé térjenek meg“. Építeni akar hát. Eszköze erre az, hogy az egyszerűnek látszó adatokban is mindenütt rámutat „a Jézusban is csak a Krisztusra.“ „Mi őt az ő isteni fényében és dicsőségében szemléljük“.

Ez a szempont teszi érthetővé, hogy János evangéliomát ugyanolyan mértékben használja, s teljesen úgy értékeli, mint a synoptikusokat. Továbbá, hogy minden egyes részletnél a jelen-

tőség kimutatására fekteti a súlyt, s ezért szimbolizál is. Az építés célzata mellett ez ellen nem is lehet kifogást tenni, mert a szerző nem történetet akar írni, hanem a történeti adatokkal is csak Jézus jelentőségét világítani meg.

Eléri-e ezt a célját? Olvasva a könyvet, lehetetlen azt a vallomást nem tennünk, hogy igen. Az ember lelkét sokszor szinte megragadja az a közvetlenség, mely a könyvből mindenütt kisugárzik. Ehhez járul még a stílus elevensége, sokszor rapszodikus rövidege, mely Masznyiknak minden iratát jellemzi. A ki nem a tudós szemüvegével olvassa ezt a könyvet, csakis épüléssel olvashatja el. De művét az író, a mint azt a bevezetésben határozottan ki is jelenti, nem is tudósoknak, nem is tudós apparátussal írta, hanem „hitből hitnek, szívből szívnek“ róttá össze minden sorát.

Mint építő irat értékes is. A Magyar Prot. Irod. Társaság hasznos könyvet ad vele a magyar közönség kezébe. De ép mert a szerző maga sem szánta tudós munkának, nem a tudományos könyvek sorozatában, hanem a Családi könyvtár könyvei között kellett volna kiadni, akkor lett volna a maga helyén és a maga környezetében.

Szerző bevezeteskép megfesti azt a történeti háttérrel, melyben Jézus fellépett. A különböző irányzatok között igen helyesen hangsúlyt helyez arra a kegyes „föld népére“ is, a mely Jézus munkásságának célja, közege és sikereinek megőrzője lett. Ezek kiemelésében szerzőt helyes érzék vezette. A tájékoztatás egyekben is teljesen megfelel az építés céljainak.

Magában a tárgyalásban azonban itt-ott, ha nem is nagyon zavaró, de gondolkodó embernek mindjárt szembeötlő eltérések, sőt ellenmondások is akadnak. Így a mű elején Schneller betlehemi lelkész alaptalan felvétele után Józsefet és Jézust közműveseknek, a Vándorélet c. szakaszban pedig az összes hagyományoknak megfelelően ács mestereknek mondja. Hasonlóképp feltűnő a templomtisztításnak János evangélioma szerint való előrehelyezése, mert annak csakis a működés végén lehetett történnie, a mint azt a synoptikusok közlik. Az evangéliomi képek mindenike sincs azonos színekkel s azonos hangulattal megrajzolva. Látszik, hogy különböző alkalom, helyzet, idő és hangulat termette meg a képek sorozatát. Mégis egytől sem lehet megtagadni a kedvező hatást.

S e tekintetben e munkát nyereségnek kell tartanunk. Nagyon helyesen teszik lelkészeink, ha hiveiknek Masznyik e legjobbabb művét melegen ajánlják.

Raffay Sándor.

Lic. Dr. Georg Grützmacher: Hieronymus. Eine biographische Studie zur alten Kirchengeschichte. Berlin Trowitzsch & Sohn. I. Bd. Bis zum Jahre 385., 1901. (298 l.) Ára 6 márka. II. Bd. Von 385—400. 1906. (270 l.) Ára 7 márka.

Ezen mű első kötete már az 1901. évben jelent meg, mint a Seeberg és Bonwetsch által kiadott „Studien zur Geschichte der Theologie und der Kirche“ 6. kötetének egy része. Most a második kötetet a berlini Trowitzsch & Sohn cég vette kiadásba, mely az 1. kötetet is átvette. A 3. kötet remélhetőleg nem sokára fog napvilágot látni ugyanezen kiadó hivatalában.

A mű szerzője a szerzetesség történetének jól ismert bűvára, a heidelbergi egyetem tanára. Az ó-kori egyház történetében s így Hieronymusra vonatkozólag is Zöckler Hieronymus-monografiája (1865.) óta nagy haladás történt. Az újabb forráskiadások felhasználásának és a részletkutatások összefoglalásának tehát már itt volt az ideje, mikor a szerző műve megírására határozta el magát. És aki a szerző eddigi munkálkodását ismeri és jelen művét elolvasta, igazat fog nekünk adni, hogy erre alkalmasabb ember alig akadt volna. Az első fejezet tárgyalja Hieronymus életének forrásait, annak leveleit s egyéb írásait, azoknak kiadásait és más egyházatyák iratait, melyek róla szólnak és régi életrajzait. A második fejezet megállapítja a hős életének chronológiáját. Ezután következik maga az életrajz, mely szól (a 3. fejezetben) H. ifjúságáról (Stridonban, a római iskolában, Galliában), remeteéletéről (a 4. fejezetben: Antiochia, Chalcis) konstinápolyi (5. fejezet) és római tartózkodásáról (6 fejezet.) A Rómából való menekülés elbeszélésével záródik az első kötet. A második kötet leírja (a 7. fejezetben) H. utazásait, míg Bethlehembe jut. A 8. fejezet azután rajzolja Hieronymus első éveit a bethlehemi kolostorban és alaposan s behatóan foglalkozik hősének nagy irodalmi tevékenységével ezen időben. egyebek közt az ő híres biblia fordításával is. Végül a 9. fejezet szól H. életéről és munkásságáról az Origines-féle vitáig.

Jellemzésül álljanak itt a szerző műve 2. kötetének ezen végső összefoglaló szavai: „Ha végül visszapillantunk az első 15 évre 385—400, melyet H. a bethlehemi kolostorban töltött, látjuk, hogy a tudóst élete delelőjén mutatják nekünk. Ezek munkálkodásának legtermékenyebb évei, melyekben mindennek előtt legnagyobb művét, a biblia fordítását, melyet Rómában a négy evangéliom revidiójával megkezdett volt, majdnem teljesen befejezte. Ezen évekbe esik theologiai meggyőződésének jelentékeny változása is; Origenes lelkes követőjéből szigoru traditionalistává lett. Nem rögtön, hanem lassan állott be a változás. János jeruzsalemi püspöknek és salamisi Epiphaniusnak vitájában . . . az öreg eretnek bíró pártjára lépett és korábbi barátjával, Rufinnal való vitájában ünnepélyesen elvált a nagy alexan-

driniustól. Ezentúl a traditionalista theologia buzgó őrévé és egykori tanítója legszigorúbb ellenfelévé lett. Élete utolsó része haláláig 420-ban teljes az elkeseredett és elkeserítő küzdelmekkel. H. életének ezen szakáról a 3. kötet fog szólni.

Ezen 3. kötetet nagy érdeklődéssel várjuk. De addig is melegen ajánljuk e művet az érdeklődők figyelmébe, gondos tanulmányozásra, amelyet a mint tán a közölt kis próba is mutatja — teljes mértékben megérdemel.

A „Biblische Zeit- und Streitfragen“ 5 füzete: *Rich. H. Grützmacher*, Die Jungfrauengeburt. (Ára 60 fillér) A szerző rostocki tanár, Seeberg modern-positiv iskolájának egyik legtehetségesebb tagja, aki úgy mint maga Seeberg is, szép, élénk s könnyen olvasható stílusával is tud hatni olvasójára. Ezen könyvének tárgyát is nagy ügyességgel tárgyalja és pedig előbb a források elbeszélései, majd az elbeszélések keletkezésének kimutatása alapján, hogy 1. hogy Jézusnak szűztől való születése ellen tisztán történeti szempontból sem a források, sem a vallástörténeti párhuzamos elbeszélések alapján érvelni nem lehet. Persze többet, mint „die geschichtliche Möglichkeit der jungfräulichen Geburt“ ő sem akar a történet útján állítani. Mert, amint 2. kimutatja, ezen lehetőséget „in eine Wirklichkeit oder Unwirklichkeit umzuwandeln, vermag nur die Weltanschauung. „A keresztyén ember hitében meg van annak alapja, hogy ő a szent írásnak Krisztus születéséről szóló elbeszéléseit igaznak tartsa. Nézetünk szerint Grützmacher füzetje a vállalatnak egyik legsikerültebb száma.

A 6. füzet: *Lic. W. Hadorn*: Die Apostelgeschichte und ihr geschichtlicher Wert. (Ára 48 fillér). Elég jól tájékoztat a népszerűség által vont határok közt azon problémákról, melyek e könyvvel kapcsolatban felmerültek. A szerző szól az Apc. könyvének szerzőjéről, kit Lukácsban ismer fel, a könyv forrásairól, céljáról és álláspontjáról és végül ír annak chronológiájáról, melyet a könyv végén aztán röviden össze is állít. A könyv apologetikai célja mellett is nyugodt, tárgyilagos hangon van írva, ami csak előnyére szolgál.

A 7. füzet: *Ewald* erlangeni tanártól való. A könyv címe („Der Kanon des neuen Testaments.“ Ára 60 fillér) nem egészen fedi a füzet tartalmát, amely egyúttal a szentírás tekintélyének kérdésével is foglalkozik. A szerző felelete ezen kérdésre olyan, hogy alig fog sokakat kielégíteni.

A 8. füzet-ben *Meyer* lelkesz Jézus bűnnélküliségét („Die Sündlosigkeit Jesu.“ Ára 48 fillér) tárgyalja.

Kiemeljük a 9. füzetet, melyben az ősz exegeta *Weiss* berlini tanár védelmezi Péter első levelének hitelességét. („Der erste Petrusbrief und die neuere Kritik.“ Ára 72 fillér). A szerző négy fejezetben felel meg feladatának; az elsőben a levél olvasói szen-

vedéseinek minőségét kutatja, a másodikban nemzetiségüket, a harmadik fejezetben tárgyalja a levél címének hitelességét és végül a negyedikben Péter és Pál apostol viszonyát, hogy mind-ezen kérdések fejtegetésének eredménye gyanánt a levél hitelességét megállapítsa.

Végül a 10. füzetben kimutatja *Lemme* heidelbergi tanár, hogy Istennel való közösségünk csak a Krisztus által lehetséges („Brauchen wir Christum um Gemeinschaft mit Gott zu erlangen?“ Ara 60 fillér). Tehát elutasítja mindazon nézeteket, melyek Jézus megváltói és közbenjárói szerepét az evangéliomból vagy a vallásból ki akarják törölni.

A gyűjtemény összes füzetjei fontos és időszerű kérdésekkel foglalkoznak, azokra szakemberek adják meg a feleletet, amint azt a tudomány mai állása szerint a legjobb lelkiismerettel a keresztyén hittel megegyező módon adni lehet. Azért ajánljuk e füzeteket olvasóink figyelmébe, megjegyezvén még, hogy azok, akik az egész 12 füzetes gyűjteményt megrendelik, kedvezményes áron (minden füzet 48 fillérért, tehát az egész sorozatot 5 korona 76 fillérért) kapják meg. A gyűjtemény kiadója: Edwin Runge's Verlag in Gross-Lichterfelde bei Berlin.

Daxer Gy.

Debreceni Lelkészi Tár. Szerkesztette *S. Szabó József*, főlszentelt lelkész, debreceni kollégiumi tanár. IV. Ára kötve 10 korona. Debrecen, 1906. kiadja: Telegdi K. Lajos utóda, Eperjesy István könyvkiadóhivatala.

A debreceni főiskola lelkes, kiváló buzgalmú vallástanárának, *S. Szabó Józsefnek* keze alól gyors egymásutánban jelennek meg a „*Gyakorlati ev. ref. Papi Lexikon*“ kötetei, mert, imé, alig néhány év alatt immár a negyedik nagy kötetet adja ki belőle, bemutatván egy nagy sereg egyházi író szellemi termékét, ami, bizony —, minden ilyen dolgokkal foglalkozó ember igazat ad nekem, — sokkal nehezebb dolog, mintha valaki a saját munkáját rendezi sajtó alá.

Nekem jutott a szerkesztő úr szivességéből a szerencse, hogy a Lelkészi Tár közelebbi kötetét is én mutathassam be a tudományos theologiai közlöny hasábjain, — és midőn ugyanezt akarom tenni e negyedik kötettel is, előre jelzem, hogy csak általánosságban fogok beszélni, mert arra a Szaklapban sem hely, sem alkalom nincs, hogy hasábjain egy teljesen gyakorlati használatra szánt munkával behatóan foglalkozzunk.

A hatalmas, 628 lapra terjedő, igazán pompás kiállítású kötet tartalma a következő: I. Bibliamagyarázatok 5; II. Egyházi és szertartási beszédek. A) Beszédek ifjusági istentiszteletekre 5; — B) közönséges egyházi beszédek 13; — C) Ünnepi egyházi beszédek 15; — D) alkalmi beszédek 24; — E) keresztelési, F) konfirmációi, G) Úrvacsoraszertartási beszédek 2—2; H) Esketési beszédek 4; — Gyászbeszédek és imák 11 munkával. III. A lelkigondozás

(cura pastoralis) körébe tartozó dolgozatok 2 munkával és a szerkesztőnek ide vágó eszméltető írása, egyes foglalkoztató tárgyak megjelölésével. IV. Imádságok, és pedig 7 halotti, 4 alkalmi imádság. V. különféle, 1 munkával. Vagyis van e kötetben összesen 97, legkülönbözőbb nemű egyházi dolgozat, és pedig 68 szerzőtől.

Azt hiszem, helyes dolgot cselekszem, — majd megmondom, hogy miért, — ha minden további jelzés nélkül leírom, a kötetben való következésük sorrendjében e szerzők neveit: Barakonyi Kristóf; Soltész Elemér; S. Szabó József; Csiky Lajos; C. Rácz Kálmán; Bányai Sándor; Adorján Ferenc; néh. Dobos János; Dr. Baltazár Dezső; Paulinyi Károly; Szakács Imre; Dávid Gyula; Szentimrey József; Vértessy Mór; Osváth Kálmán; Hajdú Péter; Vadas Gyula; Szabó József; Szűcs József; Illyés Endre; Csernák Béla; Péter Mihály; Fekete Gyula; Kiss Ferenc; Vásárhelyi Boldizsár; Harsányi Pál; Veress István; Csák Máté; Coréh Endre; Balogh Ferenc; Szele György; Csizmadia Lajos; Biky Károly; Madarász Imre; Nagy Béla; Szikszay András; Szabó Lajos; Gulyás Benő; Köblös István; Dr. Székely József; Csécsi Imre; Sipos József; Babay Kálmán; Dr. Márk Ferenc; Mindszenti Imre; Réz László; Olajos Pál, Szuhay Benedek; Kiss Lajos; Pap Károly; Vajda Károly; Péchy Árpád; Illyés János; Nánássy Lajos; Garzó Gyula; Dr. Erdős József; Lévy Lajos; Dombi Lajos; Szalóczy Béla; Nagy Károly; Kazay Sándor; Nagy István; Szabó János; néh. Mitrovics Gyula; Pálóczi Czinke István; Rácz István; Osváth Bertalan; Dr. Nagy Zsigmond.

E szerzők közül többen más-más nembeli egyházi dolgozatokat is írtak e kötetbe, Dobos János közönséges és alkalmi egyházi beszédeket; Csiky Lajos ifjúsági istentiszteleti beszédet és a lelkigondozás köréből két példát — imádságokkal és beszédekkel — a vallásos összejövetelek vezetésére; Csák Máté ünnepi és alkalmi egyházi beszédvázlatokat. Kiss Ferenc ünnepi, alkalmi egyházi beszédeket és egy reformáció emlékűnnepén tartandó imádságot; Soltész Elemér bibliamagyarázatot, alkalmi egyházi beszédet és esketési liturgiát; Szentimrey József közönséges és alkalmi, Vásárhelyi Boldizsár és Csernák Béla ünnepi és alkalmi, Szabó József közönséges egyházi, esketési, hallotti beszédeket; Dombi Lajos gyászbeszédet és halotti imádságokat.

Azért tartottam pedig szükségesnek e nagy névsort közzétenni, mert nem lehet a magyar protestáns egyháznak olyan lelkésze, aki e sok név között jó ismerősrre ne találna, akinek szellemét a magáéhoz közelvalónak ismervén, annak terméke iránt ne érdeklődnék, és azt a maga és gyülekezetének lelke javára értékesíteni ne kívánná.

Az a nagy haszna van az ilyen egyházi beszéd- és imádságtárnak, hogy míg az egyes szerzők ilyen művei semmiesetre sem ragadhatják meg minden egyes olvasó, vagy tanulmányozó

lelkét, ebben meg okvetetlenül mindenki talál olyan munkálatot, amely az ő egyéniségének megfelel, s egybeállítva látván egy nagy gárda szellemi erőfeszítésének eredményét: jobban megismeri a maga erejét, és ennek esetleges fogyatkozásait is.

Emeli e kötet értékét több, külföldi író után, többnyire szabad fordításban adott egyházi és liturgiai beszéd vagy imádság közlése is.

Ez nem felel meg a mi, a szöveg kimerítő felhasználásának szabályáról alkotott képzetünknek, ha látjuk, hogy van e kötetben két olyan beszéd (a 29. és 34. lapokon), amelyeknek egy egész apostoli levél, illetőleg két hosszú bibliai rész a szövegük; az olyan túlrövid egyházi beszédek sem tudjuk erősen méltányolni, aminőkre a 175., 178., 452. lapokon találunk, — ámde ezek a tengerjő között elenyésző csekélységek, amelyeket épen csak azért említettünk föl, hogy kifogásoljunk is valamit e műben.

Meleg rokonszenvenvel üdvözljük a derék, a kiváló szerkesztőt, ki ennyi író egyházi embert össze tudott maga köré toborzani, s fölvitte őket a hegynek tetejére, hogy világoljanak mindenek javára.

Jó lélekkel mondhatjuk, hogy hazánk nyelvén ennél különb, vagy akár azt is mondhatjuk: ilyen értékű egyházi munkálattár még sohasem jelent meg. Nagyon melegen ajánljuk.

Csiky Lajos.

Értelemzavaró sajtóhibák igazítása a mult számban (IV. évf. 4.)
közölt „M. Aur Cassiodorius Senator isagogikai gyűjteménye“
c. cikkhez.

275. l. 1. jegyz.	utolsóelőtti sorában	<i>medio</i>	helyett olvasd:	<i>media</i> .
280. „ 1. „	utolsó	<i>intézett</i>	„ „	<i>intézett intések</i>
284. „ 4. jegyzetben	. . . . .	<i>Entiches</i>	„ „	<i>Eutyches</i> .
285. „ felül 9. sorban	. . . . .	<i>7-ik</i>	„ „	<i>7-ik nap</i> .
„ „ „ 10.	„	<i>hitben</i>	„ „	<i>héthez</i> .
„ „ 2. jegyz. 4. sorban	a második	<i>114</i> .	„ „	<i>115</i> .
„ „ „ 8.	„	<i>bűneiért</i>	„ „	<i>bűneitől</i> .
285—293. l. a címfeliratokban	. . .	<i>Cassiodorus</i>	„ „	<i>Cassiodorius</i> .
286. l. 1. jegyz. 4. sorban	. . . . .	<i>aparatus</i>	„ „	<i>apparatus</i> .
„ „ „ 15.	„	<i>audita</i>	„ „	<i>auditu</i> .
„ „ „ 16.	„	<i>fractus</i>	„ „	<i>fructus</i> .
„ „ 2. „ 7.	„	<i>discipiinarum</i>	„ „	<i>disciplinarum</i> .
„ „ 3. „ 2.	„	<i>Jézusben Sirach</i>	„ „	<i>Jesus ben Sirach</i> .
287. „ felül 9.	„	<i>Hagiographákhoz</i>	„ „	<i>Hagiographához</i> .
289. „ „ 4.	„	<i>odex</i>	„ „	<i>codex</i> .
„ „ „ 11.	„	<i>Ecclesiastes</i>	„ „	<i>Ecclesiastes</i> .
„ „ „ 24. és 290. al. 7. s.	<i>aparatus</i>	„ „	„ „	<i>apparatus</i> .
290. „ 1. jegyz. a szómegszakításban	<i>nos-</i>	„ „	„ „	<i>no-</i>
291. „ felül 19. sorban	. . . . .	<i>terelte</i>	„ „	<i>tagolta</i> .
„ „ „ 25.	„	<i>gramatica</i>	„ „	<i>grammatica</i> .
292. „ „ 18.	„	<i>más</i>	„ „	<i>már</i> .
„ „ „ 25.	„	<i>Ruffinus</i>	„ „	<i>Rufinus</i> .
„ „ alul 8.	„	<i>Ensebius elejtette</i>	„ „	<i>Eusebius elejtett</i> .
„ „ felül 9.	„	<i>Gergilius</i>	„ „	<i>Gargilius</i> .
293. „ „ 22.	„	<i>in bibliotheca</i>	„ „	<i>in bibliotheca</i> .
„ „ „ 23.	„	<i>Dominus</i>	„ „	<i>Domino</i> .
„ „ alul 15.	„	<i>megfelelő</i>	„ „	<i>megjelölő</i> .

A jelentéktelen sajtóhibák, különösen az interpunctióban, magoktól kiderülnek.

A Theol. Szaklap szerkesztőségében,
vagy az Evang. Theologusok Otthonában
Pozsony, Convent-utca 13. sz.

megrendelhető :

A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIOMI PROTESTÁNS EGYHÁZ
TÖRTÉNELME. Farkas József, Kovács Sándor és Pokoly
József közreműködésével szerkeszti Zsilinszky Mihály. Ter-
jedelme 48 ív, több száz képpel. Ára fűzve 14, vászon-
kötésben 17, félbőr-kötésben 19 korona.

MAGYAR EVANGELIKUS EGYHÁZJOG. Irta Dr. Mikler Károly,
eperjesi jogakad. dékán. Budapest 1907. Terjedelme 48 ív.
Ára fűzve 15 korona.

ÚJSZÖVETSÉGI APOKRIFUSOK. Fordította Raffay Sándor pozsonyi
theol. akad. tanár. Pozsony 1906. Terjedelme 20 ív. Ára
fűzve 6 korona.

JÉZUS PÉLDÁZATAI. Irta Raffay Sándor. Budapest. M. P. I. T.
kiadványa 1906. Terjedelme 20 ív. Ára kötve 2 korona.

AZ EVANG. NÉPISKOLAI VALLÁSTANÍTÁS MÓDSZERTANA.
Irta Raffay Sándor. Az egyetemes gyűlés által 1906. nov.-ben
engedélyezett és ajánlott tankönyv. Ára fűzve 60 fillér.

